

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Лариса НАЛИВАЙКО
Анна КОРШУН

**ПРАВОВИЙ СТАТУС
ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

«Хай-Тек Прес»
Київ – 2023

УДК 325.54:340.132.1
Н-23

Рецензенти:

Льков В.В. — суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, професор;

Максакова Р.М. — завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, професор;

Мінка Т.П. — завідувач кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, професор.

Рекомендовано до друку Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол №2 від 20 жовтня 2022 року)

Н-23 Наливайко Л.Р., Коршун А.А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.

ISBN 978-966-910-048-1

Монографія присвячена дослідженню правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Розкрито поняття та елементи правового статусу внутрішньо переміщених осіб, методологію пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб, проведено комплексний аналіз наукових досліджень правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Охарактеризовано теоретико-правові та організаційно-інституціональні аспекти реалізації виборчих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, права на житло внутрішньо переміщених осіб, культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Визначено поняття, ознаки та здійснено класифікацію гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Розкрито нормативно-правові та організаційно-правові (інституційні) гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Видання розраховано на науковців, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх тих, хто цікавиться проблематикою забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

УДК 325.54:340.132.1

ISBN 978-966-910-048-1

© Наливайко Л.Р., Коршун А.А., 2023

© Хай-Тек Прес, 2023

Вступ	4
Розділ 1. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретичні та методологічні аспекти	8
1.1. Поняття та елементи правового статусу внутрішньо переміщених осіб	8
1.2. Методологія пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб: поняття та інструментальні засади.....	25
1.3. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб як предмет пізнання у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених	39
Розділ 2. Загальноправова характеристика виборчих, житлових та духовно-культурних прав внутрішньо переміщених осіб	54
2.1. Теоретико-правові та організаційно-інституціональні аспекти реалізації виборчих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб	54
2.2. Право на житло внутрішньо переміщених осіб: національний та зарубіжний досвід забезпечення	67
2.3. Культурно-духовні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: проблеми реалізації та гарантування	83
Розділ 3. Гарантії як елемент правового статусу внутрішньо переміщених осіб	100
3.1. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: поняття, ознаки, класифікація	100
3.2. Нормативно-правові та організаційно-правові (інституційні) гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні	125
Висновки	152
Список використаних джерел	159

ВСТУП

Розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави потребує системної діяльності, спрямованої на підвищення ефективності державно-правового захисту прав та свобод людини, сприяння їх всебічній та безперешкодній реалізації. Сучасне суспільство розвивається в умовах інтеграційних процесів, які базуються на загальноновизначених принципах гуманізму, поваги прав і свобод людини. Захист прав людини — глобальне завдання кожної сучасної держави, яке вирішується і в міжнародному, і в національному масштабах.

Важливим виміром стану демократичності розвитку суспільства та держави є якість забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Права людини виступають однією із найважливіших суспільних цінностей. Нині особливої уваги та забезпечення прав і свобод потребують особи, які, незалежно від своєї волі, потрапили до складних життєвих обставин – внутрішньо переміщені особи.

Внутрішньо переміщені особи — сьогодні в Україні це близько 5 млн осіб (станом на жовтень 2022 р.; за неофіційними даними може бути значно більше), які були змушені залишити постійні місця свого проживання внаслідок широкомасштабного воєнного вторгнення російської федерації на територію України й потребують особливого захисту та гарантування своїх прав.

Питання внутрішньо переміщених осіб викликає невідомий інтерес як на національному, так і на міжнародному рівні, адже перетворилася на одну з найбільш гострих соціальних і гуманітарних катастроф. Проблема внутрішнього переміщення не є властивою лише для України та має глобальний характер. Серед країн, які зіштовхнулися з глобальним внутрішнім переміщенням: Азербайджан, Ангола, Боснія і Герцеговина, Венесуела, Грузія, Ірак, Кіпр, Колумбія, Косово, Ліберія, Молдова, Нігерія, Сербія, Судан та Південний Судан, Сомалі, Чорногорія та ін. Щороку кількість внутрішньо переміщених осіб у світі зростає. Війна росії проти України вперше призвела до того, що кількість людей, змушених покинути місця свого постійного проживання, у всьому світі перевищила 100 мільйонів (біженці та внутрішньо

переміщені особи). Тож, проблематика правового статусу внутрішньо переміщених осіб містить широке коло різноманітних теоретичних та практичних питань та потребує подальшого комплексного вивчення і систематизації існуючих теоретичних здобутків та практичних напрацювань.

Наукові дискусії щодо ролі права в житті людини та місця людини у праві тривають з досить давніх часів та не втрачають своєї актуальності й нині. Тому основою для дослідження стали праці ще давньогрецьких та багатьох інших всесвітньо відомих мислителів, які було покладено в основу пізнання загальнотеоретичних положень правового статусу та його структури у роботах сучасників, зокрема таких, як: М. Баймуратов, О. Батанов, С. Бобровник, В. Боняк, С. Бостан, Н. Бортник, О. Васильченко, В. Ковальчук, В. Костицький, М. Костицький, В. Котюк, В. Кравченко, ТМ. Орзіх, Н. Оніщенко, О. Орлова, К. Орлова, Н. Ортинська, Н. Пархоменко, О. Пердерій, В. Погорілко, С. Погребняк, В. Протасов, П. Рабінович, А. Селіванов, С. Сливка, М. Строгович, Ю. Тодика, О. Фрицький та ін.

Слід відзначити, що проблематиці внутрішнього переміщення в цілому, а також забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб приділяли увагу науковці-соціологи, управлінці, правники та ін. Серед дисертаційних робіт до прикладу необхідно навести такі: М. Кобець «Адміністративно-правове забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні», 2016 р., К. Крохмальова «Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні», 2017 р., В. Михайловський «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні», 2018 р., О. Соколов «Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб», 2018 р., І. Басова «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення», 2019 р.,

С. Бубняк «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві», 2020 р., Є. Соловійов «Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні», 2020 р., Н. Ісаєва «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика», 2021 р., О. Капінус «Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні», 2021 р. та ін.

Враховуючи важливість участі громадськості у дослідженні проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб, доречно акцентувати на дослідженнях, проведених у рамках функціонування Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених

осіб та забезпечення гендерної рівності Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Окрім того, що науковцями напрацьовано низку законодавчих пропозицій, підготовлено проекти аналітичного характеру, також репрезентовано наукові праці, зокрема: L. Nalyvaiko, O. Chepik-Tregubenko «Ensuring the Electoral Rights of Internally Displaced Persons at Local Elections: Problems of Theory and Practice», 2018 p., L. Nalyvaiko, A. Orieshkova «Internally Displaced Persons: Theoretical and Legal Aspects», 2019 p., Л. Наливайко, Є. Мінакова «Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект», 2021 p., Chepik-Trehubenko O. etc. «Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine», 2021 p., Л. Наливайко, О. Бочковий, Є. Мінакова «Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації влади», 2022 p., О. Кулініч «Визначення поняття «внутрішньо переміщена особа»: теоретико-правовий дискурс», 2022 p., О. Kulinich «Guaranteeing the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine under martial law: general characteristics», 2022 p. та багато ін. Враховуючи актуальність проблематики, те, що вона має не лише важливе доктринальне значення, а й характеризується практичністю, адже напрацювання можуть бути використані для удосконалення чинного законодавства та правозастосування у цій сфері, розробки механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, й спонукало авторів до подальшого комплексного вивчення цього наукового напрямку.

Правовий статус є конститутивним явищем для правотворення, державотворення та розвитку громадянського суспільства. Сьогодні правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні визначається і гарантується Конституцією України, Законами України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» та багато ін. Водночас процес його формування не можна вважати завершеним. Державна політика та окремі рішення органів влади України у сфері нормативного регулювання правового статусу внутрішньо переміщених осіб останнім часом викликали критику серед науковців, правників та широких верств населення. У зв'язку з цим перед теорією держави і права постає необхідність у здійсненні

комплексного теоретичного дослідження поняття правового статусу внутрішньо переміщених осіб, його генези, гарантій прав та свобод внутрішньо переміщених осіб тощо. Практична спрямованість, актуальність та своєчасність дослідження забезпечується адресуванням проблем забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні та опрацюванням проблематики правозастосовної діяльності відповідних суб'єктів, а також розкриттям питань щодо виникнення нових суб'єктів у сфері гарантування прав внутрішньо переміщених осіб.

Розділ 1.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1.1. Поняття та елементи правового статусу внутрішньо переміщених осіб

Вже майже десятиліття Україна входить до першого десятка країн світу в рейтингу за найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб. Поява у нашій державі великої кількості переселенців стала потужним випробуванням для Української держави й суспільства, оскільки без підтримки громадськості неможливо органам державної влади самотужки подолати таку глобальну проблему й водночас належно підготувати соціальні служби та їх працівників для допомоги внутрішньо переміщеним особам, зокрема й заради їхньої адаптації. У цьому випадку потужну роль відігравали територіальні громади. Хоча, як далі показала практика, у цій сфері також виникли ряд проблем та непорозумінь, що ускладнювали життя внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з Єдиною інформаційною базою даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України станом на липень 2021 року було взято на облік 1 473 650 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим. Для прикладу, якщо взяти звітний період лише за перше півріччя 2021 р., то отримаємо наступну інформацію: січень — 1 459 086 млн осіб; лютий — 1 460 806 млн осіб; березень — 1 463 746 млн осіб; квітень — 1 465 654 млн осіб; травень — 1 467 720 млн; червень — 1 469 676 млн осіб і т.д. [253]. Тож, вже у цей період існувала тенденція до системного збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Якщо до лютого 2022 р. кількість внутрішньо переміщених осіб у майже 1,5 млн вважалась досить великою, то події 24 лютого суттєво змінили ситуацію у значно гіршу сторону. Широкомасштабне вторгнення військ російської федерації на територію України призвело до внутрішнього переміщення однієї третини населення країни.

Звіти міжнародних організацій свідчать про те, що переміщені особи повертаються до свого постійного місця проживання в Україні з травня, хоча

незрозуміло, наскільки стійким і постійним може бути повернення [1]. Нині в Україні (жовтень 2022 р.) близько 5 млн осіб залишаються внутрішньо переміщеними особами. Проблематика внутрішнього переміщення осіб має досить давню та складну світову історію. І хоча вона є локальною та стосується меж однієї країни, проте її вирішенням займаються також і на міжнародному рівні, особливо якщо масштабне внутрішнє переміщення викликане воєнними діями.

Таким чином, у зв'язку зі світовими глобальними трансформаціями та системними міграційними процесами питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб потребує сучасного теоретичного переосмислення й переоцінки, враховуючи міжнародний та національний досвід щодо вирішення цієї проблеми на попередніх етапах.

Існуючі сьогодні проблеми у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні викликані низкою чинників, про які йтиметься у репрезентованому дослідженні та про можливі шляхи їх вирішення.

З контексту загальної проблематики внутрішнього переміщення та правового статусу внутрішньо переміщених осіб з метою досягнення поставленої у монографії мети пріоритетними завданнями у цьому підрозділі є:

- уточнити поняття «внутрішньо переміщена особа»;
- запропонувати авторську дефініцію поняття «правовий статус внутрішньо переміщених осіб»;
- визначити та охарактеризувати елементи правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Кожне якісне дослідження опирається на напрацювання попередників. Так, теоретико-правовим підґрунтям пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб стали роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Н. Анісімов, О. Балакірева, Ю. Бисага, І. Блауберг, М. Буроменський, А. Георгіца, О. Гончаренко, Н. Грабар, Г. Гудвін-Гілл, Ю. Делія, Ю. Дмитрієв, І. Жаровська, Ж. Зайончківська, О. Зайчук, М. Кельман, В. Ковальчук, І. Козинець, М. Козюбра, А. Колодій, О. Котляр, Б. Кофман, В. Лазарєв, Є. Лібанова, Л. фон Мізес, П. Мун, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Т. Парсонс, В. Погорілко, О. Поєдинок, В. Потапова, П. Рабінович, Т. Семигіна, М. Сірант, О. Фрицький, Т. Хаммар, Л. Холборн, Г. Христова, В. Шаповал, М. Шелер, С. Чехович, Т. Юдіна та ін. Доктринальний вклад у розвиток системи забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб вказаних авторів сприяв розвитку всіх елементів правового статусу внутрішньо переміщених осіб, однак стрімкі зміни та сучасні тенденції у цій сфері вимагають проведення подальших наукових розвідок з метою систематизації існуючих

підходів та на цій основі вироблення нових, більш якісних та комплексних механізмів захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Значення правового статусу людини і громадянина як матеріально-функціональної та предметно-нормативної засад прав, свобод і обов'язків людини, що на сьогодні виступають основоположними предметами регулювання національного права, об'єктивно підвищується для всієї національної системи права і законодавства. Оскільки пріоритет прав і свобод людини та громадянина перед правами держави та феноменологія прав людини як найважливішої сфери для міжнародного співробітництва держав в рамках їх міжнародної спільноти є визначальними чинниками сучасного розвитку демократичної правової державності, існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації [180, с. 47]. Такий стан речей абсолютно відповідає проблематиці правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та світі. І хоча це першочергово проблема тієї чи іншої держави, однак в результаті (особливо, якщо внутрішнє переміщення викликане військовими конфліктами) вона охоплює інтереси й інших держав, адже може швидко перерости у зовнішнє переміщення з метою отримання статусу біженця.

У цьому зв'язку важливо наголосити, що на початку липня в Європі було зареєстровано понад 5,6 мільйона українських біженців (цифра постійно змінюється).

Предмет дослідження цього підрозділу має складну структуру, оскільки включає такі елементи, як «правовий статус» та «внутрішньо переміщені особи». Відповідно до поставлених на початку завдань першочергово потрібно визначитися з тим, що саме слід розуміти під поняттям «внутрішньо переміщена особа».

Поняття «внутрішньо переміщена особа» стало похідним від терміну «біженець», і тому певний час у науці ці явища ототожнювали, хоча вони й мають низку принципово відмінних ознак.

На відміну від поняття «біженець», термін «внутрішньо переміщена особа» увійшов у вжиток у міжнародному праві лише наприкінці ХХ ст. [213, с. 293]. Перші спроби закріплення в міжнародному праві понятті «біженець» було зроблено під час діяльності Ліги Націй. Характерною ознакою новоствореної системи захисту прав біженців було те, що вона, як правило, була розрахована на поодинокі, одноразові заходи щодо захисту осіб, які залишають країну громадянства чи переважного місця проживання. Після Другої світової війни, на другій сесії (1946 р.), Генеральна Асамблея ООН заснувала Міжнародну організацію в справах біженців, яка отримала тимчасовий мандат на реєстрацію, захист, переселення й репатріацію біженців [63, с. 41].

Що стосується внутрішньо переміщених осіб, то, фактично, це особи, які підпадають під визначення «вимушені переселенці», але які, залишивши місце свого постійного проживання, перебувають в країні своєї громадянської належності та можуть користуватися її захистом. Визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» як у юридичній науці, так і у вітчизняному законодавстві є важливим щонайменше з двох причин:

- 1) від правильності його формулювання залежить коло осіб, яким будуть надані додаткові права і забезпечені гарантії, обумовлені особливостями їхніх потреб та обставинами переміщення, а також покладені додаткові обов'язки, у тому числі з метою недопущення зловживання правом;
- 2) міжнародно-правові зобов'язання України вимагають, щоб національне законодавство щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа», відповідало міжнародним стандартам у цій сфері [21, с. 106; 192, с. 99–201].

Зважаючи на необхідність комплексного захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, такий підхід цілком обґрунтований та заслуговує на підтримку.

Важливість у всебічному змістовному наповненні відіграють теоретичні дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, проте вагомим аспектом є можливість звернутися до розуміння поняття «внутрішньо переміщена особа» на законодавчому рівні, адже саме нормативний підхід надає (або ж не надає) можливість людині отримати в Україні статус внутрішньо переміщеної особи.

Вперше в Україні поняття «внутрішньо переміщена особа» отримало нормативне закріплення у абз. 1 ч. 1 ст. 1 Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. Згодом до Закону вносилася низка змін та доповнень, що є цілком логічним, враховуючи відсутність практичного досвіду парламенту та й всіх інших органів публічної влади у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, причиною чого став військовий конфлікт. Не стало винятком і саме визначення поняття «внутрішньо переміщена особа».

Так, відповідно до першої редакції Закону поняття «внутрішньо переміщена особа» тлумачилось як громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [293]. Проте, таке визначення поняття «внутрішньо переміщена особа»

викликало низку критичних зауважень від представників різних органів влади, інститутів громадянського суспільства та й самих осіб, які постраждали від воєнних подій на Сході України та анексії АР Крим й були вимушені залишити тимчасово невідконтрольну Україні частину її території — місце свого постійного проживання.

Враховуючи зазначене, законодавцем було переглянуто абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» й розширено змістове наповнення поняття «внутрішньо переміщена особа». Таким чином, «внутрішньо переміщена особа» — це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [293]. Разом із тим підкреслимо, що нині продовжується наукова полеміка у напрямі визначення поняття «внутрішньо переміщена особа».

Зокрема, О. Кулініч пропонує розуміти під поняттям «внутрішньо переміщена особа» — фізичну особу, яка є громадянином або на законних підставах перебувала на території України та вимушено залишила місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, у результаті впливу або загрози впливу масової збройної агресії, катастроф природного чи техногенного характеру [190, с. 43]. В. Михайловський тлумачить поняття «внутрішньо переміщена особа» таким чином: особа, яка є громадянином України, особою без громадянства або іноземцем, яка перебуває на території України на законних підставах і змушена та/або вимушена покинути своє житло або постійне місце свого проживання, зокрема, в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, постійних проявів насильства, порушень прав людини, природних чи техногенних катастроф, окупації території іноземною державою, порушень норм міжнародного гуманітарного права або інших обставин, що походять з попередніх ситуацій, які можуть радикально змінити суспільний порядок [216, с. 10–11]. Можна навести ще з десяток визначень цього поняття. Доктринальні здобутки сприяють активному розвитку національного законодавства, проте маємо наголосити, що сучасне нормативне визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» все ж охоплює всі категорії осіб (громадян України, іноземців, осіб без громадянства), які можуть претендувати на отримання статусу внутрішньо переміщеної особи й відповідає положенням Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй з внутрішнього переміщення.

З метою дотримання принципів об'єктивності та комплексності науково-го пізнання слід навести позиції окремих науковців (Ю. Делія, Ю. Лушп'єнко та ін.), на думку яких термін «внутрішньо переміщений» не повністю розкриває саме поняття ВПО, адже за дослівного тлумачення означає особу, яка змінила своє розташування в межах держави, тоді як поняття «вимушений» означає примусовий характер і здійснення дії проти бажання особи під тиском обставин. Тому термін «вимушений переселенець» більш вдало описує категорію осіб, які змінили місце проживання з не залежних від них причин, оскільки саме поняття «вимушений» за своїм змістом пояснює наявність проблем як логічний наслідок певної події, вважають вчені [97, с. 13; 202, с. 190]. Напевно, що такий підхід має право на існування, проте, здійснюючи свої розвідки, автори завжди наголошують на тому, що національне законодавство має відповідати положенням міжнародних стандартів. Тож, тут важливо акцентувати, що термін «внутрішньо переміщена особа» (Internally displaced persons (IDPs)) є єдиним загальновизнаним поняття на міжнародному рівні; й Українська держава, врахувавши такий підхід, інтегрувала це поняття до національного законодавства.

Наступні та подальші взаємозалежні завдання, які поставлені на початку підрозділу, передбачають запропонувати визначення поняття «правовий статус внутрішньо переміщених осіб» та розкрити його елементи.

З огляду на обраний суспільством підхід і відповідно до його норм буде змінюватися і правовий статус особи, хоча першочерговою підставою для набуття правового статусу особи в державі є громадянство — особливий зв'язок «держава-особа», що зумовлений юридичним визнанням державою особи як свого громадянина і набутих ним прав та обов'язків [57, с. 14]. Таке авторське положення, безперечно, є раціональним та обґрунтовується забезпеченням національної безпеки, зокрема, якщо говорити про реалізацію політичних права та ін. Разом із тим, цей підхід не можна вважати абсолютним щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб, підтвердженням чого стало визначення категорії осіб, які можуть отримати статус внутрішньо переміщеної особи, про що йшлося вище.

Характеризуючи стан наукового опрацювання питання набуття, реалізації і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні, слід зауважити, що воно є малодослідженим. При цьому серед науковців, які намагаються дослідити окремі аспекти набуття, реалізації і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні, ведуться дискусії щодо доцільності використання поняття «правовий статус» при вивченні цього питання [55, с. 66]. Зокрема, наголошується, що більш

коректним буде використовувати стосовно внутрішньо переміщених осіб поняття «правове становище».

З метою уникнення зайвого дублювання інформації, що неодноразово ставала об'єктом для обговорення у наукових колах у різні часи, слід навести декілька сучасних авторських позицій, які всебічно відображають дійсність.

Так, В. Розвадовський, здійснивши комплексний аналіз співвідношення понять «правовий статус» та «правове становище», наголошує на тотожності цих явищ. Окрім того, в аспекті нашого дослідження важливо звернути увагу на виокремленні автором ознаки поняття «правовий статус особи»:

- 1) ця категорія має узагальнений, універсальний характер. Вона немовби вбирає в себе правові статуси різних категорій осіб;
- 2) дана категорія відображає індивідуальні особливості людини і реальне становище її в системі різноманітних суспільних відносин;
- 3) права і свободи осіб, що становлять основу їх правового статусу, не можуть бути реалізовані без інших його компонентів: без кореспондуючих прав та обов'язків, без юридичної відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій забезпечення прав і свобод тощо;
- 4) категорія правового статусу дає змогу досліджувати права, свободи та обов'язки осіб як систему, проводити порівняння статусів різних категорій осіб [352, с. 8].

Отже, правове становище внутрішньо переміщених осіб коректно розглядати як складову правового статусу вказаної категорії осіб.

У цьому контексті О. Рогач, М. Савчин та інші наголошують, що реалізація відповідних суб'єктивних прав внутрішньо переміщеної особи пов'язується із узяттям такої особи на облік та внесенням відомостей про неї до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. Відповідно, можна зробити висновок, що тимчасово переміщені особи володіють спеціальним правовим статусом у відповідності до норм вітчизняного законодавства, який найбільш виразно проявляється в спеціальному галузевому адміністративно-правовому статусі як суб'єктів адміністративної опіки. Цей спеціальний статус реалізується у виділенні законодавцем відповідної соціальної групи за чіткими критеріями, наділенні їх комплексом прав та обов'язків, що відрізняються від загального статусу, а також створенні механізму отримання такого статусу через відповідну адміністративну процедуру реєстрації [275, с. 11–12]. Тож, в контексті внутрішньо переміщених осіб у рамках цього дослідження доречно використовувати саме поняття «правовий статус».

Щодо співвідношення понять «правовий статус» та «правовий стан» внутрішньо переміщених осіб, то, враховуючи національне законодавство

та міжнародні стандарти, термін «правовий стан внутрішньо переміщених осіб» можна розглядати з точки зору наявності або відсутності у таких осіб громадянства. Згадуючи норми Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р., внутрішньо переміщені особи — це громадяни України, іноземці, особи без громадянства.

Правовий статус є провідною категорією в політиці та юриспруденції. Структура та зміст правового статусу прямо пов'язані із рівнем розвитку демократії та верховенства права в державі. О. Осауленко вважає, що у найбільш узагальненому вигляді правовий статус особи визначається як юридичне закріплення становища особи в суспільстві. В основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне становище людини в конкретній системі суспільних відносин [247, с. 280]. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб виступає фундаментом, закладеним у чинному законодавстві щодо принципів взаємодії внутрішньо переміщених осіб з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства.

Традиційний підхід до розуміння поняття «правовий статус» висловлюють вчені О. Зайчук, В. Кравченко, В. Котюк, С. Лисенков, Л. Луць, Н. Оніщенко та ін. Так, В. Котюк під правовим статусом особи розуміє сукупність юридичних прав, свобод та обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві й становлять соціально допустимі та необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права й обов'язки, реалізувати їх у системі суспільних відносин [179, с. 100–102]; Н. Оніщенко та О. Зайчук — систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин [246, с. 366].

Дещо інший підхід до розуміння досліджуваної категорії застосовує Л. Луць, наголошуючи, що під правовим статусом особи слід розуміти закріплені у відповідних джерелах права й гарантовані державою суб'єктивні права та юридичні обов'язки особи [201, с. 124]. Отже, науковець констатує, що права та свободи особи можуть бути закріплені не лише в нормативно-правових актах, а й в інших джерелах права. У контексті внутрішньо переміщених осіб в Україні слід згадати про такі джерела права, як правовий звичай, судовий прецедент та ін.

Під правовим статусом С. Лисенков розуміє сукупність закріплених у чинному законодавстві прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їхньої реалізації [198, с. 258]. Так, вчений, окрім інших складових правового статусу, виокремлює ще й гарантії прав та свобод особи.

Категорія «правовий статус» нерозривно пов'язана із доктриною природного права. На її змістове наповнення впливає постійний розвиток уявлень наукової спільноти про значення основних прав і свобод особи та те, що права і свободи особи вийшли за межі внутрішньої компетенції держави, стали предметом міжнародного захисту [205, с. 21], що характерно і для правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Як наголошують П. Рабінович та М. Хавронюк, з інститутом правового статусу людини пов'язані не лише надії людей на гідний правовий спосіб життя, але й на всі процеси перетворення державно-правової системи суспільства. Зрештою, це пояснюється тим, що саме конституційний статус особи став тією конкретною та юридично значимою формою, в якій знайшли своє вираження права і свободи людини, що зумовили і, багато в чому, продовжують виступати найважливішою причиною справжніх демократичних змін у житті нашого суспільства [337, с. 89-90]. Тому, враховуючи зазначене, переоцінити роль інституту правового статусу особи, і особливо внутрішньо переміщених осіб, просто неможливо; до того ж, слід зважати на прагнення Української держави інтегруватися в європейський простір та все більше відповідати характеристикам демократичної та соціальної держави.

На думку О. Харитонової, у правовому статусі можна виокремити такі характерні риси:

- 1) у ньому знаходиться відображення і вираження воля держави;
- 2) його зміст, що має певну стабільність, змінюється не з волі осіб, а з волі законодавця;
- 3) елементи правового статусу — загальні (статусні) права та обов'язки суб'єкта об'єктивного права, його юридична відповідальність — формулюються та існують у формі правових приписів [181, с. 39; 418, с. 29–30].

Розбудова правової соціальної держави в Україні та громадянського суспільства — найперша стратегічна ціль, виконання якої зумовлюється дотриманням та виконанням низки завдань. Підвищення якості взаємодії органів державної влади та внутрішньо переміщених осіб, покращення їхнього соціального статусу входить нині у досягнення поставленої цілі.

В. Кравченко підкреслює, що правовий статус особистості — це її юридично закріплене становище у державі й суспільстві; він становить важливу складову частину суспільного статусу особистості, характеризує зв'язки особистості з державою та державно організованим суспільством [184, с. 110–112]. Тож, вчені у своїх наукових розвідках щодо правового статусу особи акцентують увагу саме на взаємовідносинах людини з державою, її становищі у суспільстві через сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів.

Розглядаючи правовий статус людини з позицій конституційного права, Т. Француз-Яковець наголошує, що завдяки категорії конституційно-правового статусу людини і громадянина виникає можливість аналізу його структури та складових елементів. При цьому аналіз набуває ознак комплексності, тому що досліджуються не обмежені інститути громадянства, правосуб'єктності, прав і свобод людини, обов'язків громадян, гарантій прав і свобод людини тощо, але один з елементів конституційно-правового статусу людини, що тісно пов'язаний з іншими і складає цілісну систему, через яку встановлюються та регулюються відносини людини з державою та іншими суб'єктами правовідносин. У самому понятті «конституційно-правовий статус людини і громадянина» відбувається фіксація основ взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їхні права і взаємні обов'язки, встановлюється система забезпечення, гарантування і захисту прав усіх учасників зазначених взаємовідносин [143; 236, с. 175; 414, с. 3–4]. Правовий статус внутрішньо переміщеної особи є спеціальною юридичною категорією відносно загального правового статусу людини і громадянина.

Під поняттям «конституційно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» слід розуміти правове становище громадян України, іноземців, визнане Конституцією та законами України, які не суперечать Конституції і профільному Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014) та актам органів місцевого самоврядування [97, с. 15]. Варто пам'ятати про рухомість правового статусу, що змінюється у разі його переходу із загального (конституційного) в спеціальний, а із спеціального — в індивідуальний. Усе це відбувається за рахунок зміни змісту елементів, що збагачуються внаслідок конкретизації. За своїм структурним складом статус залишається незмінним, тому що він є вираженням певних зв'язків і відносин громадянина із суспільством та державою. Загальний, спеціальний та індивідуальний статуси відображають лише різні рівні цих зв'язків і відносин [352, с. 5]. Таким чином, проведений аналіз правових позицій вчених надає підстави сформулювати визначення поняття «правовий статус внутрішньо переміщених осіб» як сукупність прав, свобод і обов'язків внутрішньо переміщених осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), закріплених у міжнародних актах та національному законодавстві й гарантованих органами публічної влади та іншими суб'єктами права.

Правовий статус внутрішньо переміщених осіб характеризується у такий спосіб: встановлюється, враховуючи соціальне становище людини; визначає місце особи у системі суспільно-правових відносин; зміст та його динаміка визначається і корегується державними суб'єктами нормотворчості; має власну структуру, елементи якої є взаємозалежними.

Елементами правового статусу внутрішньо переміщених осіб є:

- принципи як основоположні засади правового статусу;
- права та свободи;
- гарантії прав та свобод;
- обов'язки та юридична відповідальність за їхнє невиконання.

Кожен з елементів безпосередньо взаємопов'язаний з іншими складовими правового статусу, що в результаті утворюють цілісну систему, за допомогою якої регламентуються та відбувається регулювання правових відносин внутрішньо переміщених осіб з органами публічної влади, громадськими організаціями та іншими суб'єктами.

Правовий статус встановлює принципи взаємодії між особою та суспільством у правовій реальності, поряд з цим закріплює місце та роль окремої особистості у праві та правових відносинах [434, с. 16]. Принципи як невід'ємний елемент правового статусу внутрішньо переміщених осіб виступають основою для реалізації правового статусу вказаних категорій осіб. Загалом принципи правового статусу особи — це те явище, що системно досліджується вченими та не втрачає своєї актуальності.

Проблематика втілення в конституційному законодавстві принципів правового статусу людини (особистості, громадянина) є окремим системно-комплексним напрямом вдосконалення такого статусу, оскільки таке втілення:

- по-перше, напряму пов'язане з подальшим формуванням правового становища людини в державі, що містить в собі сукупність важливих елементів-критеріїв, які не тільки відбивають її фактичний стан у відносинах з суспільством і державою, а й виступають характерними ознаками демократичної правової державності;
- по-друге, проблематика втілення в конституційному законодавстві принципів правового статусу людини є окремим системно-комплексним напрямом вдосконалення законопроектної діяльності, що напряму пов'язано із формуванням конституційно-правового статусу людини, через його подальшу легалізацію, деталізацію і конкретизацію в чинному законодавстві [180, с. 51–52; 217, с. 57].

В основу розвитку принципів правового статусу особи закладено положення Конституції України 1996 р. Більшість принципів правового статусу людини відображено у II розділі Основного Закону України. Разом із тим важливо відзначити, що теоретико-правове дослідження принципів як елементу правового статусу внутрішньо переміщених осіб має ґрунтуватися та взаємоузгоджуватися з положеннями (нормативним та доктринальним), виробленими в межах конституційного права.

У дослідницькій літературі принципи тлумачаться як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [123, с. 192]; засади, на основі яких здійснюються права, свободи та обов'язки особи і визначається місце особи в державі та суспільстві [155, с. 127]. Отже, принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб можна визначити як доктринальні положення, ідеї, уявлення, установки, що покладені в основу взаємовідносин внутрішньо переміщених осіб з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства та відображають їх моральну, етичну, організаційну складові. Ці положення мають правовий характер, а також охороняються та захищаються державою, й саме вони сприяють регулюванню правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб можна умовно розділити на дві групи: загальні (загальнолюдські (цивілізаційні), що, як правило, регламентовані в Основному Законі) та спеціальні. Загальні принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб ґрунтуються на природно-правовій концепції прав людини та мають універсальний характер; спеціальні принципи, у свою чергу, виробляються державою разом із науковцями та виступають основою для реалізації матеріальних і процесуальних норм права внутрішньо переміщеними особами.

Питання принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина вивчали С. Головатий, В. Кравченко, В. Погорілко, П. Рабінович, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Хавронюк, М. Цвік та багато інших науковців.

Зокрема, вчені виділяють такі принципи: принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини (ст. 21 Основного Закону України); принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина (ст. 22 Основного Закону України); принцип рівності у правах і свободах та рівності перед законом (ст.ст. 21, 24 Основного Закону України); принцип гарантованості прав та свобод людини і громадянина й неможливості їхнього скасування; принцип відповідності прав і свобод людини та громадянина міжнародним стандартам (ст.ст. 3, 5, 6, 8, 9 Основного Закону України); принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина (ст.ст. 23, 68 Основного Закону України) [155, с. 127–128; 157; 184, с. 119; 185; 278; 337, с. 81; 415, с. 118–119; 416]. Вказані принципи є загальними принципами правового статусу людини (громадянина) та, відповідно, внутрішньо переміщених осіб.

Слід зазначити позиції окремих науковців щодо принципів правового статусу. Так, В. Кравченко виділяє принцип свободи людини (ст.ст. 21, 23

Конституції України), що встановлює право людини на вільний розвиток своєї особистості, а межею індивідуальної свободи є права та свободи інших людей. Також автор виокремлює принцип рівності людей у своїй гідності (ст. 21 Конституції України): гідність особи є властивістю, характерною для всіх членів людської спільноти; визнання гідності людей, їхніх рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості та загального миру [184, с. 119–120; 219; 157].

Ю. Тодика та В. Журавський принципами правового статусу особи пропонують вважати: належність людині основних прав і свобод від народження та їхню невідчужуваність; відповідність правового статусу особи в Україні міжнародним вимогам і стандартам; поєднання індивідуальних інтересів особи з інтересами інших осіб, держави і суспільства; загальність конституційних прав, свобод та обов'язків; юридичну рівність громадян України, їхню рівноправність; гарантованість конституційного статусу особи; заборону незаконного обмеження конституційних прав і свобод громадян України; принцип єдності прав і обов'язків; гуманістичну спрямованість основ правового статусу особи; загальнодоступність основних прав і свобод людини та громадянина [155, с. 127–128]; П. Рабінович і М. Хавронюк — принцип недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22 Конституції України) та принцип заборони свавільного обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина [157; 337, с. 85–86]. Окремо потрібно акцентувати увагу на ст. 24 Конституції України, в якій встановлено принцип гендерної рівності (рівність прав жінки і чоловіка). Цей принцип має також фундаментальне значення, у тому числі, стосовно внутрішньо переміщених осіб, адже проблема гендерної дискримінації, на жаль, властива для цієї категорії осіб, про що йтиметься в інших підрозділах монографії та розглядатиметься, зокрема, в контексті житлових прав внутрішньо переміщених осіб [241].

Конституційні принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб виступають основою для формування спеціальних принципів їхнього правового статусу, і до них можна віднести, зокрема, такі: доступності, загальності та рівності.

Принцип доступності є найбільш розгалуженим за своїм змістовим наповненням, оскільки включає низку складових: доступність правосуддя, правового захисту, медичної допомоги, житла, інформації та ін. Цей принцип отримав широке закріплення в національному законодавстві та регіональних і міжнародних стандартах.

Принцип загальності передбачає можливість отримати статус внутрішньо переміщеної особи незалежно від віку, статі, громадянства тощо й, таким чином, гарантувати відсутність дискримінації за будь-якою ознакою.

Принцип рівності має комплексний характер та включає рівність внутрішньо переміщених осіб та рівність у забезпеченні їхніх прав державою та місцевою владою. Перелік принципів правового статусу внутрішньо переміщених осіб не може бути вичерпним та потребує подальшого вивчення і розширення відповідно до природно-правової концепції статусу людини з урахуванням інтеграції України в європейський простір та з огляду на процеси глобалізації.

Вирішальний вплив на формування правового статусу внутрішньо переміщених осіб має такий його елемент, як права та свободи. Саме права та свободи людини є первинною характеристикою сучасного права.

Правовий статус внутрішньо переміщеної особи має особливості, оскільки, набуваючи його, внутрішньо переміщена особа наділяється додатковим колом прав та обов'язків. Окрім основних прав, закріплених в Конституції України, до кола прав внутрішньо переміщеної особи слід віднести:

- право на єдність родини;
- право на сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок унаслідок внутрішнього переміщення;
- право на інформацію про долю та місцеперебування зниклих членів сім'ї та близьких родичів;
- право на безпечні умови життя і здоров'я;
- право на достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території залишеного особою місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;
- право на створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;
- право на сприяння у переміщенні її рухомого майна;
- право на сприяння у поверненні на попереднє місце проживання;
- право на забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;
- право на надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;
- право на влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;
- право на отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

- право на проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їхнього поновлення та анулювання за місцем перебування;
- право на отримання гуманітарної та благодійної допомоги [55, с. 67–68].

Наведений перелік прав не є повним та може бути розширеним, трансформованим під впливом різних обставин. Під поняттям «права внутрішньо переміщеної особи» пропонуємо розуміти формально встановлені можливості та вимоги, необхідні для нормального існування та розвитку внутрішньо переміщеної особи, що гарантовані та забезпечуються державою через органи публічної влади в обсязі національного законодавства та міжнародних стандартів.

У центрі уваги правової держави повинна бути людина, її права і свободи. Держава зобов'язана визнавати і гарантувати невід'ємні права людини. В соціальній, правовій державі необхідно чітко визначити як форми, шляхи та механізми діяльності Української держави, так і межі реалізації свободи громадян, що гарантується правом. Гарантуючи і забезпечуючи права людини і громадянина на рівні міжнародних стандартів, соціальна, правова держава не повинна безпідставно втручатися в особисте життя людини, намагатися вирішувати за людину усі її життєві проблеми. Українська держава покликана створювати для людини умови самостійно вирішувати нею свої проблеми. В такому напрямку йде розвиток конституційного процесу, реформування політичної і правової систем в Україні [158, с. 8–9]. Ефективність прав та свобод внутрішньо переміщених осіб безпосередньо залежить і від наявності системи їх належного гарантування. Гарантованість прав та свобод внутрішньо переміщених осіб передбачає існування загальних і спеціальних умов і засобів.

Гарантії прав та свобод внутрішньо переміщених осіб та юридична відповідальність необхідні, щоб їх права та свободи не були лише декларацією й виражали дійсну правову цінність для внутрішньо переміщених осіб.

У порівнянні з правами каталог обов'язків внутрішньо переміщених осіб є значно вужчим. Обов'язки внутрішньо переміщеної особи — встановлені законодавством вид і міра суспільно необхідної поведінки особи в інтересах конкретного суб'єкта, держави чи суспільства.

До переліку обов'язків внутрішньо переміщеної особи належать обов'язки: дотримуватися Конституції та законів України, інших актів законодавства; повідомляти про зміну місця проживання до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі

утворення) рад за новим місцем проживання протягом 10 днів з дня прибуття до нового місця проживання; відшкодувати фактичні витрати, понесені за рахунок державного та місцевих бюджетів у результаті реалізації прав у разі виявлення подання внутрішньо переміщеною особою завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки про взяття на облік. При цьому внутрішньо переміщена особа зобов'язана виконувати інші обов'язки, визначені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII) [55, с. 68; 136; 137; 293]. Обов'язки внутрішньо переміщеної особи класифіковано за такими критеріями:

- за рівнем правового регулювання (містяться у нормативних актах загальної та спеціальної дії);
- за видами (загальні обов'язки, характерні для всіх суб'єктів правовідносин);
- спеціальні обов'язки (пов'язані виключно зі статусом внутрішньо переміщеної особи).

Юридична відповідальність як елемент правового статусу внутрішньо переміщених осіб виступає забезпечувальним компонентом для виконання обов'язків останніми; забезпечує стабільність та ефективність правовідносин між внутрішньо переміщеними особами та органами публічної влади.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, необхідно зазначити таке.

1. Вимушена внутрішня міграція — складний та багатофакторний процес. Правовий статус є конститутивним явищем для правотворення, державотворення та розвитку громадянського суспільства. Правовий статус внутрішньо переміщеної особи є спеціальною юридичною категорією відносно загального правового статусу людини і громадянина. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб — це сукупність прав, свобод і обов'язків внутрішньо переміщених осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), закріплених у міжнародних актах та національному законодавстві й гарантованих органами публічної влади та іншими суб'єктами права. Від змісту правового статусу безпосередньо залежать соціально-правові можливості внутрішньо переміщених осіб. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб характеризується так: встановлюється, враховуючи соціальне становище людини; визначає місце особи у системі суспільно-правових відносин; зміст та його динаміка визначається і корегується державними суб'єктами нормотворчості; має власну структуру, елементи якої є взаємозалежними.

2. Елементами правового статусу внутрішньо переміщених осіб є:

- принципи як основоположні засади правового статусу;
- права та свободи;
- гарантії прав та свобод;
- обов'язки та юридична відповідальність за їх невиконання.

Кожен з елементів безпосередньо взаємопов'язаний з іншими складовими правового статусу, що в результаті утворюють цілісну систему, за допомогою якої регламентуються та відбувається регулювання правових відносин внутрішньо переміщених осіб з органами публічної влади, громадськими організаціями та іншими суб'єктами.

3. Принципами правового статусу внутрішньо переміщених осіб є доктринальні положення, ідеї, уявлення, установки, що покладені в основу взаємовідносин внутрішньо переміщених осіб з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства та відображають їхню моральну, етичну, організаційну складові. Конституційні принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб є основою для формування спеціальних принципів їхнього правового статусу; і до них можна віднести такі: доступності, загальності, рівності. Принцип доступності є найбільш розгалуженим за своїм змістовним наповненням, оскільки включає низку складових: доступність правосуддя, правового захисту, медичної допомоги, житла, інформації та ін. Цей принцип отримав широке закріплення в національному законодавстві та регіональних і міжнародних стандартах. Принцип загальності передбачає можливість отримати статус внутрішньо переміщеної особи незалежно від віку, статі, громадянства тощо й у такий спосіб гарантувати відсутність дискримінації за будь-якою ознакою. Принцип рівності має комплексний характер та включає рівність внутрішньо переміщених осіб та рівність у забезпеченні їхніх прав державою та місцевою владою.

4. Права внутрішньо переміщеної особи — формально встановлені можливості та вимоги, необхідні для нормального існування та розвитку внутрішньо переміщеної особи, які гарантовані та забезпечуються державою через органи публічної влади в обсязі національного законодавства та міжнародних стандартів. Обов'язки внутрішньо переміщеної особи — встановлені законодавством вид і міра суспільно-необхідної поведінки особи в інтересах конкретного суб'єкта, держави чи суспільства. У порівнянні з правами перелік обов'язків внутрішньо переміщених осіб є значно вужчим. Обов'язки внутрішньо переміщеної особи класифіковано за такими критеріями:

- за рівнем правового регулювання (містяться у нормативних актах загальної та спеціальної дії);
- за видами (загальні обов'язки, характерні для всіх суб'єктів правовідносин);
- спеціальні обов'язки (пов'язані виключно зі статусом внутрішньо переміщеної особи).

Юридична відповідальність як елемент правового статусу внутрішньо переміщених осіб виступає забезпечувальним компонентом для виконання обов'язків останніми; забезпечує стабільність та ефективність правовідносин між внутрішньо переміщеними особами та органами публічної влади.

1.2. Методологія пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб: поняття та інструментальні засади

Сучасний динамічний процес у світі та в Україні зокрема у сфері прав та свобод біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, які вимушені мігрувати, потребує неупереджених та ґрунтовних результатів дослідницького пізнання. Потужний розвиток науки на сучасному етапі у будь-якій сфері неможливий без використання класичної системи методології та її постійного оновлення. Не є винятком і правовий статус внутрішньо переміщених осіб, що виступає компонентом юридичної сфери, адже всі складові правового статусу існують за допомогою інституту правотворчості та втілюються в реальне життя через правореалізацію.

Методологія є точкою сходження та взаємообміну досягнень різних наук. Помилковий вибір методів пізнання призводить до неправильних висновків у роботі, яка внаслідок цього втрачає свою цінність та значущість для суспільства. Окрім того, відбувається накопичення зайвого теоретичного матеріалу. А в сучасних умовах, коли перед юридичною наукою постало важливе завдання — визначити та обґрунтувати подальший напрям державно-правових трансформацій, — такий підхід є недопустимим [176, с. 49]. Розроблення теоретичних положень удосконалення правового статусу внутрішньо переміщених осіб, надання практичних висновків, рекомендацій та пропозицій з цього напрямку вимагає оновлення механізму реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб з урахуванням наявної правової реальності, відповідно обґрунтованої на засадах сучасної системи методологічних підходів, методів, принципів тощо.

Проблематика перманентної трансформації правового статусу внутрішньо переміщених осіб вимагає якісної методологічної основи й нині фактично не отримала належної уваги дослідників. Тож, загалом, наукове знання у цій сфері є недосконалим.

Значущий вклад у розвиток науки про методологію та її структуру зробили Л. Антошкіна, О. Бандура, Х. Бехруз, С. Бобровник, В. Бочаров, П. Бублик, А. Венгеров, Х.-Г. Гадамер, П. Гайденко, В. Ганін, В. Геєць, М. Дамірлі, В. Денисов, О. Джураєва, В. Дудченко, В. Забігайло, В. Завальнюк, О. Зайчук, Ж. Карбоньє, М. Кельман, І. Ковальченко, А. Ковлер, М. Козюбра, Л. Корчевна, В. Костицький, В. Копейчиков, І. Корогодін, О. Кравченко, С. Кралін, О. Кресін, В. Лемак, В. Лук'янець, Л. Луць, С. Максимов, О. Мельничук, Ю. Оборотов, А. Овчиннікова, Н. Оніщенко, М. Орзіх, О. Петришин, П. Рабінович, Н. Рулан, В. Селіванов, О. Сердюк, С. Степаненко, О. Стрижак, М. Файзів, Р. Циппеліус, А. Чухно, В. Шаповал, О. Ющик та багато ін. Саме ці роботи та роботи інших вчених стали основою для пізнання проблеми методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Загальноправовий розгляд методології пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб має як теоретичне, так і прикладне значення для подальшого розвитку правової, соціальної держави та громадянського суспільства в Україні. Ще одним ключовим аспектом у вивченні методологічних засад правового статусу внутрішньо переміщених осіб є безпосередній позитивний вплив таких досліджень для розвитку методології як науки та юридичної науки загалом.

Повноцінне обґрунтування є ключовою процедурою в науці, завдяки чому теорія визнається науковим співтовариством [242, с. 62–63]. Результатом наукової творчості є вироблення систематизованого знання, обґрунтування напрямів вирішення актуальної проблеми, що є об'єктом і предметом дослідження, формування термінології та понятійно-категоріального апарату [134, с. 15]. Для всебічного дослідження предмету пізнання, з'ясування його сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, властивістю ефективно і швидко реагувати на зміни в сучасному швидкоплинному житті, юридична наука повинна розвивати й удосконалювати систему методологічних інструментів своїх досліджень. Очевидно, що ця система в сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання державно-правових явищ є складним утворенням, що формує дослідницький інструментарій юридичної науки — її методологію [25; 50, с. 25; 234]. Разом із тим, складність цієї системи надає можливість ефективно провести

дослідження будь-якого явища в науці, у тому числі і правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Сучасний стан розвитку суспільства та держави, вітчизняної юридичної думки, попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам методології, потребує пошуку нових наукових підходів, принципів та методів наукового пізнання, його поглиблення та спеціалізації [397, с. 118]. На сучасному етапі юристи-науковці систематично звертаються до вивчення та створення різних концепцій й удосконалення методологічного інструментарію, адже це є запорукою проведення якісних розвідок у політичній, економічній, соціальній, духовно-культурній та інших сферах.

Методологія виникла й розвивалась як аспект філософського осмислення світу, спрямований на критичне осмислення філософських і наукових методів дослідження. Водночас для сучасного етапу розвитку методологічного знання характерним є процес розроблення методологічних концепцій, пов'язаних з окремими видами діяльності. Серед них: методологія освіти; методологія інженерної справи; методологія проектування; методологія управління (менеджменту); методологія творчості та ін. [429, с. 31–33]. Безперечно, це стосується і юридичної науки та різних її напрямів, зокрема, правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Питання пізнання сутності методології є одним із найскладніших завдань сучасної науки. Більшість учених не приділяють вказаному завданню належної уваги, а концентрують увагу на власному об'єкті дослідження та використанні специфічних методів його пізнання. Саме такий підхід призвів до існування багатьох концептуальних підходів до пізнання методології як окремої науки, за яких кожний науковець вкладає в ідентифікацію природи такої науки власне, не завжди точно сформульоване значення. Зазначене обумовлює об'єктивну необхідність у процесі пізнання методологічних засад зародження, функціонування та розвитку окремого явища уточнення власного бачення вченого, що проводить таке дослідження [110, с. 178]. Це одне із положень, що змусило автора звернутися до вивчення проблематики правового статусу внутрішньо переміщених осіб та аналізу системи методології пізнання обраного предмету.

Питання методологічного обґрунтування наукових розвідок завжди посідали провідне місце на кожному етапі становлення науки, адже формування та становлення будь-якої сфери науки відбувається лише тоді, коли вона розширюється новими знаннями, накопичення та інтерпретація яких забезпечуються застосуванням методів дослідження [68, с. 55–56]. Методологія як сфера наукового знання має міждисциплінарний характер, їй належить

особливе місце в системі наук. Як загальнонауковий феномен, структурно методологія охоплює низку компонентів, серед яких виокремлюють систему методів і вчення про них, певну світоглядну позицію дослідника та загальнотеоретичні принципи [397, с. 118]. Використання традиційних методологічних підходів (що, як правило, сформувалися у сфері філософії та мають фундаментальне значення для всіх інших наук) та сучасних методів пізнання забезпечить об'єктивність, всебічність та комплексне пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб і дасть можливість детально охарактеризувати всі його компоненти.

Ефективний розвиток правової науки передбачає використання в дослідженнях плюралістичного підходу. Історія правової науки свідчить, що найсприятливіші умови для її розвитку створює не моністичний підхід з однієї методологічної позиції, а їхній плюралізм, який спирається на визнання не тільки можливості, а й доцільності багатьох шляхів до пізнання істини [125, с. 18]. Правовий плюралізм став предметом досліджень європейської та американської юридичної науки в 60–70-х рр. ХХ ст., однак вітчизняна юриспруденція охопила цю проблему лише в 90-ті рр. Нині ж правовий плюралізм визнається знаковою ідеєю не лише наукового дискурсу, а й правового життя загалом. Правовий плюралізм є методологічною основою інтегративного праворозуміння, коли право розглядається як складна і багатогранна соціально-нормативна система [31; 214; 433, с. 33]. У контексті дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб плюралістичний підхід важливий, оскільки застосування різноманітних уявлень про різні компоненти правового статусу внутрішньо переміщених осіб дає можливість побачити їхні переваги та недоліки й зосередитися на методологічно вивірених положеннях, що сприяє досягненню істини у досліджуваній проблематиці.

Будь-яке дослідження передбачає, окрім, наприклад, формулювання в дослідженні пропозицій до чинного законодавства, рекомендацій з того чи іншого питання, розробку та удосконалення визначення до ключових понять у роботі. Тож, враховуючи, що методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб входить саме до ключових понять монографії, слід акцентувати увагу на цьому.

Система методології постійно оновлюється, вдосконалюється, безперечно зважаючи на той чи інший етап свого генезису. Так, структура методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб включає сукупність принципів, методологічних підходів, методів, засобів пізнання різних аспектів правового статусу внутрішньо переміщених осіб — їхніх принципів, прав, свобод, гарантій, обов'язків, юридичної відповідальності.

Також до її структури пропонується включати гіпотези, світогляд, вчення, закони, закономірності тощо.

Логічно, що й визначення категорії «методологія» також зазнає постійних перетворень. З цього приводу варто зазначити, що ретроспектива розвитку наукових підходів до визначення поняття «методологія» має широкий спектр та характеризується багатоманітністю, враховуючи дослідження у сфері філософії, соціології, політології, юридичної науки та ін. Разом із тим, чіткість, максимальна об'єктивність та відповідність сучасним дослідницьким реаліям сприятиме досягненню поставленої автором мети. З урахуванням зазначеного, звернення до розуміння поняття «методологія» в різні історичні часи, термін «методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб» запропоновано розуміти як сукупність взаємоузгоджених елементів (принципів пізнання, методологічних підходів, методів, гіпотез, вчень, закономірностей), використання яких надає можливість отримати істинні знання про правовий статус внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення.

Методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб складається з таких груп методів:

- 1) загальнофілософські методи;
- 2) загальнонаукові методи;
- 3) спеціально-наукові методи;
- 4) спеціально-юридичні методи (власні методи правознавства).

Компоненти методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб взаємодіють між собою і, відповідно, існує можливість отримати якісне наукового знання щодо прав, свобод, гарантій внутрішньо переміщених осіб.

Як уже наголошувалось, методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб є складним явищем, адже включає у свою систему низку елементів, серед яких базовими все ж є методологічні підходи, методи (займають найбільшу її частину) та принципи пізнання. Саме від принципів залежить вибір методів дослідження обраного предмету, що пов'язано з описуванням далі.

Як і методологічний підхід, принцип — ширший за метод, слугує загальноприйнятою нормою-ідеєю професійного юридичного мислення найвищого авторитету та виступає основною для проведення дослідження. Своєю незаперечністю принципи покликані забезпечити концептуальність наукової розвідки [362, с. 29]. Тож, можна констатувати, що принципи дослідження відіграють основоположну роль у пізнання будь-якої проблематики, зокрема, правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Відзначимо, що неможливо розкрити роль усіх методологічних підходів, методів, принципів правового статусу внутрішньо переміщених осіб, адже цьому можна присвятити окреме дослідження, тому у роботі будуть розглянуті основні методологічні інструменти пізнання обраної проблематики.

Що стосується принципів пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб, то до них слід віднести наступні: принцип об'єктивності, принцип системності, принцип конкретності, принципи історизму, принцип аргументованості, принцип пізнання, принцип комплексності, принцип детермінізму та ін.

Пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб за допомогою принципу об'єктивності спрямовує на абсолютну неупередженість та дослідження всіх складових правового статусу внутрішньо переміщених осіб у всій багатогранності, внутрішній конфліктності елементів, як позитивних досягнень, так і прорахунків. Основа принципу об'єктивності у пізнанні правового статусу внутрішньо переміщених осіб — цілковита відсутність суб'єктивності у ставленні автора до виявленої у процесі дослідження інформації та уникнення особистих уподобань або ж навпаки.

Принцип системності в дослідженні правового статусу внутрішньо переміщених осіб сприяє вивченню цього предмету в розрізі більш складної системи (права людини та громадянина у співвідношенні з правами внутрішньо переміщених осіб; гарантії прав людини та громадянина у співвідношенні з гарантіями внутрішньо переміщених осіб тощо), яка, до того ж, перебуває в постійному русі та трансформації, проте має цілісний, структурований характер та перебуває у взаємовідносинах з іншими спорідненими явищами.

Дослідження через методологічний потенціал принципу конкретності уможлиблює розкриття головних ознак різних елементів правового статусу внутрішньо переміщених осіб та їхній всебічний розгляд з метою встановлення подальших напрямів дії органів державної влади, інститутів громадянського суспільства та ін.

Вивчення явищ через призму бачення їхнього виникнення та розвитку, взаємозв'язку з конкретними умовами забезпечує принцип історизму. Дотримання цього принципу означає розгляд історичних явищ з моменту їхнього виникнення, а також відстеження всього процесу становлення в ретроспективі. По суті, він допомагає виявити причини появи того чи іншого явища, розкрити якісні зміни на різних етапах у взаємозв'язку і взаємообумовленості подій, зрозуміти, який шлях воно пройшло, які оцінки надавалися йому на тому чи іншому етапі розвитку, на що перетворилося певне явище в ході діалектичного формування [279]. Так, за допомогою принципу

історизму можна прослідкувати та з'ясувати момент виникнення інституту внутрішнього переміщення. Перетворення та системні оновлення в правовому статусі внутрішньо переміщених осіб у різних країнах та Україні зокрема, розкрити історичну роль різних урядових та неурядових міжнародних організацій у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Аргументація як явище — фундамент юриспруденції, а принцип аргументованості — у сфері науки. За допомогою цього принципу всі пропозиції та рекомендації, чи будь-які інші положення, сформовані у напрямі вдосконалення правового статусу внутрішньо переміщених осіб, повинні бути обґрунтованими, базуватися на фактах, логічних аргументах.

Пізнавальний принцип має важливе значення для дослідження питань взаємодії органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства (особливо спеціалізованих за напрямом внутрішнього переміщення та територіальних громад) із внутрішньо переміщеними особами, тому що його базою дослідження є поведінки окремих суб'єктів загалом та у ході комунікації з іншими суб'єктами (вказано вище яких саме).

Принцип комплексності дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб обумовлює не обмежуватися автора лише розвідками в правовій науці та звертатися до доктринальних здобутків зі сфер філософії, соціології, науки державного управління, історії.

Провідні позиції в науці отримав принцип детермінізму (причинності), який наразі має ряд трактувань. Під категорією «детермінізм» розуміють постійний та однозначний зв'язок між речами та подіями, а також між ідеальними об'єктами; події, що відбуваються в межах одного або декількох визначених (детермінованих) шляхів, які не є довільними, а закономірними і що процеси, за допомогою яких кожен предмет отримує свої характерні риси, розвиваються із попередніх умов [146, с. 322]. Принцип причинності відіграє важливу роль у визначенні підходів та змісту до розуміння тих чи інших складових правового статусу внутрішньо переміщених осіб у сучасних дослідженнях, у тому числі міждисциплінарних, адже важливо розглянути різні позиції щодо досліджуваної проблематики в їхній єдності, оскільки це збагатить уявлення про предмет правового статусу внутрішньо переміщених осіб та підвищить його практичне значення.

У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій неможливо не застосовувати у вивченні правового статусу внутрішньо переміщених осіб принципу технологічного детермінізму.

Наголосимо, що технологічний детермінізм давно вийшов за межі примітивного техніцизму й прагне корелювати поняття «техніка», «технологія»

з опорними категоріями філософії — «цивілізація», «культура», «прогрес», «цінності», «ідентифікація», «свобода». Прикладом сучасного впливу технологічного детермінізму може бути розгляд історії людства як результату та відбиття технічного прогресу, релевантний саме й лише для значних проміжків часу, на рівні яких історія може бути сприйнята як реакція «культури» на «техніку» [160, с. 17]. Технологічний детермінізм вказує на роль технологій у розвитку науки та суспільно-політичних явищ. Так, створення «Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» надає можливість використати існуючі інформації з метою визначення динаміки у сфері внутрішнього переміщення в Україні та відповідно формувати пропозиції щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

Охарактеризовані принципи дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб хоча і виступають методологічним фундаментом, проте цей перелік не є вичерпним та потребує подальшого вивчення.

Історично склалось, що основними способами пізнання правових категорій як соціальних явищ є певна сукупність методологічних підходів та методів дослідження [51, с. 51]. Наступними складовими у системі методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб виступають методологічні підходи та методи пізнання.

Наступними складовими у системі методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб виступають методологічні підходи та методи пізнання. Методологічні підходи вважаються первинними елементами парадигми та забезпечують організацію наукових розвідок; метод — спосіб формування та аргументування відповідних знань. Під час проведення дослідження головним виступає усвідомлення того, що жоден метод не може бути універсальним, тож необхідно завжди використовувати систему методів, орієнтуючись на глибинне пізнання явища та на його оперативне проведення. Особливо це актуально при дослідженні правового статусу внутрішньо переміщених осіб, адже правова дійсність та нинішні реалії занадто швидкоплинні, тому юридична наука має оперативно збагачувати практику новими здобутками в цьому напрямі.

У процесі здійснення наукового пізнання різних явищ важливого значення набуває діалектичний метод. Діалектика — це філософське вчення про всезагальний зв'язок і розвиток світу, про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення [85, с. 218]. Діалектичний підхід є традиційним методологічним способом детального вивчення предмету дослідження.

Використання діалектичного підходу в дослідженні правового статусу внутрішньо переміщених осіб сприяло його вивченню в межах конкретного

історичного періоду; розкрито особливості та закономірності розвитку прав, свобод та обов'язків внутрішньо переміщених осіб, а також тенденції. Цей методологічний підхід надав можливість запропонувати шляхи розвитку та удосконалення гарантій прав внутрішньо переміщених осіб. Діалектичний підхід уможливив усесторонній аналіз правового статусу внутрішньо переміщених осіб у всій його сутнісно-змістовій глибині.

Як правило, у нерозривному зв'язку з діалектичним підходом використовується метафізика як методологічний інструмент. В аспекті дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб метафізичний підхід сприяв пізнанню цього явища на різних історичних етапах.

Важливе значення у пізнанні правового статусу внутрішньо переміщених осіб має синергетичний підхід. Синергетика є відносно новим способом пізнання правових явищ, проте вже пройшла певну апробацію та засвідчила свою вагомість у наукових розвідках правової дійсності. Синергетика має потужний міждисциплінарний методологічний потенціал.

Синергетичний підхід проявляється в дослідженні зв'язку правового статусу внутрішньо переміщених осіб з іншими юридичними статусами, зокрема, особливості правового статусу внутрішньо переміщеної особи громадянина України з правовим статусом внутрішньо переміщеної особи іноземця чи особи без громадянства, також у зв'язку з більш об'ємними системами. Синергетичний підхід сприяв розкриттю суб'єктного складу гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб та ін.

Процес глибинних змін у житті суспільства висуває як пріоритетну проблему виховання інтелектуальної, творчої особистості, яка здатна забезпечити вихід держави на рівень цивілізованих країн світу [391, с. 93]. Культурологічний підхід як методологічна основа має провідне значення для дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Удосконалення гарантій прав внутрішньо переміщених осіб в освітній, культурній та інших сферах забезпечить більш легкий процес адаптації цієї категорії людей у нових місцях свого перебування, сприятиме швидшій адаптації до нових умов життя, забезпечуватиме розвиток соціального та економічного становища.

Комунікативний підхід у дослідженні правового статусу внутрішньо переміщених осіб характеризується стратегічністю, адже перший етап для внутрішньо переміщених осіб після залишення території постійного місця проживання — це адаптація на новому місці перебування. Тут ключовим аспектом є комунікація між внутрішньо переміщеними особами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадою, яка

приймає. Вміння налагодити ефективний контакт з особами, які зазнали щонайменше тяжких психологічних страждань, у подальшому забезпечить їм більш легку інтеграцію на новому місці, допоможе адаптуватися з метою забезпечення себе та своєї родини соціальними та економічними благами [32].

Комунікативний підхід має й іншу сторону у пізнанні правового статусу внутрішньо переміщених осіб, зокрема, через висвітлення у засобах масової інформації стану забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, існуючих проблем у цій сфері. Оремо слід відзначити комунікацію органів влади з внутрішньо переміщеними особами через надання всієї необхідної інформації щодо їхніх можливостей у тій чи іншій сфері. Саме тому органи влади мають на постійній основі оновлювати інформацію, а також розповсюджувати її через інші форми комунікації, формуючи зокрема й довіру внутрішньо переміщених осіб до органів публічної влади.

Не менш важливу роль у дослідженні правового статусу внутрішньо переміщених осіб відіграє системний метод. Відзначимо, що системний метод, як і синергетичний, також є відносно новим методологічним інструментом в науці.

Системно-структурний метод (або метод системного аналізу, системний метод) полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними [263, с. 8]. Застосування системного методу в пізнанні правового статусу внутрішньо переміщених осіб надало можливість стверджувати про багатогранність обраної тематики. З позицій системного методу правовий статус внутрішньо переміщених осіб розглянуто через його елементи, що безпосередньо взаємопов'язані та взаємозалежні між собою (принципи, права та свободи, гарантії, обов'язки, юридична відповідальність).

Особливе методологічне значення для дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб має антропологічний підхід.

Використання філософсько-антропологічного дослідницького підходу має на меті формування й утвердження уявлення про державу та здійснюване нею юридичне регулювання як про інструменти забезпечення умов для реалізації і захисту прав людини. Цей методологічний підхід до прав людини дозволяє, зокрема, обґрунтувати їхню сутність, виходячи з природи людини, охарактеризувати уособлення останньої у праві, сформулювати загальне поняття прав людини, довести наявність залежності між інтерпретацією людських прав, визначенням їхніх меж і обраною концепцією розуміння правоносія, його потреб та інтересів [335, с. 135]. Використання антропологічного підходу відбувається через процес людиновимірності наукового пізнання.

Після зародження саме антропологія стала наукою про еволюцію людини, особи та суспільства. Нині антропологічне знання з успіхом застосовують у різноманітних практичних ситуаціях. Тому особливого значення набуває прикладна антропологія в різних аспектах. Прикладна антропологія спрямована на застосування результатів теоретичних досліджень у конкретних історичних, економічних, організаційних, політичних та військових (воєнних) ситуаціях. Предметом прикладної антропології є соціальний розвиток, глобалізація, етнічна сфера, постіндустріальна культура, інформатизація суспільства, проблеми біженців, релігійні відносини та ін. [54, с. 113]. Антропологія має міждисциплінарний характер, адже утворилася на межі з такими науками, як філософія, соціологія, історія та ін. Антропологічний підхід у пізнанні правового статусу внутрішньо переміщених осіб має потужний практичний потенціал, адже уможливило б вивчення всієї системи гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб крізь призму людиноцентричності: аналіз законодавства на відповідність основоположних міжнародних стандартів у сфері внутрішнього переміщення та діяльності органів публічної влади, які входять до системи інституційних гарантів прав внутрішньо переміщених осіб, відповідно до основ гуманності, справедливості, рівності тощо.

Функціональний метод традиційно вважається одним із основних методів у методології юридичного пізнання. Його сутність відображається у виокремленні форм взаємодій різноманітних суб'єктів або елементів і визначенні їхнього місця та значення (функції) [42, с. 34]. За своїм змістом функціональний метод є науковим дослідженням функцій державно-правових феноменів або через функції правових явищ, тобто права загалом, та його окремих інститутів з метою з'ясування ролі, значення, статусу тощо. За своєю формою цей метод є певним видом досліджень, аналізу [199, с. 30].

Наступний метод пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб — аксіологічний, або ціннісний метод. Суспільні цінності формуються протягом тривалого часу; найбільш фундаментальні з них (хоча можливо це й не зовсім коректне висловлювання) санкціонуються в національних джерелах права. Так, у ст. 3 Конституції України зазначається: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [157]. Тож, у межах цього дослідження вказана норма найбільш яскраво відображає вектор формування соціальних, економічних, політичних, культурних засад у державній політиці по відношенню до внутрішньо переміщених осіб як вразливої категорії населення.

Статистичний метод є комплексним за своїм змістом та в наукових колах визначається як статистичний підхід, який має власну (статистичну)

методологію. За допомогою використання статистичного методу в юридичному пізнанні вивчаються різні правові явища в їхньому кількісно-показниковому вигляді. Отримані дані дають змогу визначити причинно-наслідкові зв'язки та динаміку розвитку й поширення тих або інших явищ чи процесів. Статистичні дані є невід'ємним елементом будь-якого дослідження, адже вони безпосередньо показують актуальність такого дослідження та необхідність його проведення загалом [161, с. 46]. Так, статистичний підхід у роботі відіграв велике значення. Для прикладу, провівши статистичний аналіз інформації з Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України вдалося виявити тенденцію за останні пів року 2020 р. щодо кількості внутрішньо переміщених осіб, їхнього зростання та ін.

Досліджуючи правовий статус внутрішньо переміщених осіб неможливо не застосувати герменевтику як методологічний підхід, що, до речі, також, все активніше розширює свій міждисциплінарний потенціал. В аспекті цього дослідження герменевтичний підхід використано для інтерпретації різних нормативно-правових актів, що регулюють забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб (Конституція України, Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та багато ін.) та міжнародного законодавства.

Конкретно-соціологічний метод дослідження соціальних явищ (зокрема і правових) реалізується шляхом здійснення спостереження, анкетування, інтерв'ювання, експерименту та інших заходів, які дають можливість встановити ступінь ефективності функціонування кого-, чого-небудь (наприклад, гілок державної влади, правового регулювання, стану законності й правопорядку тощо) [76, с. 7]. У межах цього дослідження використання конкретно-соціологічного методу надасть можливість розкрити ефективність здійснення своїх функцій органами публічної влади щодо захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Суттєвий методологічний потенціал для пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб має інституціональний метод, адже він спрямований на дослідження механізмів взаємозв'язку та взаємодії різних суб'єктів суспільних відносин, визначення ефективності діяльності різних інститутів. Інституціональний метод спирається на те, що існування державних інститутів є цілком об'єктивним явищем та забезпечує стабільність у державному суспільстві. Інституціональний метод у дослідженні правового статусу

внутрішньо переміщених осіб розкриває особливість та дієвість інституцій як суб'єктів гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб; положення, отримані в результаті застосування цього методу, сприятимуть впорядкуванню та стабілізації функціонування органів влади у вказаному напрямі.

Методом пізнання, взаємопов'язаним з інституційним методом, є діяльнісний.

Діяльнісний підхід використовується у дослідженнях інституційної частини правової системи суспільства, що дозволяє виявляти основні тенденції, загальні закономірності та особливості здійснення певного виду правової діяльності, а також цілеспрямованою реалізацією прав та юридичних обов'язків соціальних груп, які виступають як суб'єкти права або суб'єкти правових відносин. Однак, слід звернути увагу на те, що використання діяльнісного підходу зумовлене існуванням людської діяльності, яка є детермінантом існування правової системи суспільства [50, с. 25]. Із позицій сучасного стану правової науки запровадження діяльнісного підходу у національну правову систему передбачає, насамперед, висвітлення правової проблематики в контексті суспільства в цілому, а не лише його державно-владної організації, що тільки допоможе створити можливості для більш повного функціонування всіх елементів цієї системи [91, с. 35]. Так, для отримання соціально значимого результату у сфері правового регулювання прав та свобод внутрішньо переміщених осіб пріоритетним є не лише правові норми, а й правореалізація, створення державою умов для реалізації своїх прав внутрішньо переміщеними особами.

Використання логіко-семантичного методу надало можливість сформулювати визначення таких понять: «правовий статус внутрішньо переміщених осіб», «права внутрішньо переміщених осіб», «принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб», «гарантії прав внутрішньо переміщених осіб» та багато інших.

Щодо застосування догматичного (формально-догматичного) методу пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб, то саме цей метод виступив одним із ключових у межах цього дослідження, адже його як спосіб пізнання було використано фактично в кожному підрозділі роботи, завдяки чому здійснено належний аналіз чинного законодавства України у сфері прав та свобод внутрішньо переміщених осіб та сформульовано необхідні рекомендації й пропозиції. Так, запропоновано розробити та прийняти законопроект «Про реституцію/компенсацію зруйнованого житла та іншого майна внутрішньо переміщеним особам та іншим потерпілим особам».

Компаративний, або порівняльно-правовий метод сприяв комплексному аналізу та порівнянню наукових положень щодо різних аспектів правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Порівняльно-правовий метод — це зіставлення юридичних понять, явищ, процесів одного порядку і з'ясування подібності та відмінності між ними. Залежно від об'єктів останній застосовується вибірково за обов'язкової умови порівнюваності об'єктів. Об'єктивно необхідним є процес пізнання права в загальносвітовому масштабі, тобто міжнаціональне порівняння різних правових систем, що існують у державах світового співтовариства [82, с. 57; 361]. Проте все ж найбільшу цінність в аспекті прав внутрішньо переміщених осіб в Україні компаративний метод відіграв під час порівняння практики реалізації законодавства щодо вказаного напрямку в різних країнах у той чи інший історичний період. На окрему увагу заслуговує аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо захисту політичних, майнових, житлових та інших прав внутрішньо переміщених осіб.

Отже, проведений аналіз методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб сприятиме ґрунтовному та комплексному вивченню вказаного предмета пізнання. Підводячи підсумки дослідження, необхідно зазначити таке.

1. Активний розвиток методології як науки та методологічного інструментарію на сучасному етапі уможливило проведення якісних досліджень у політичній, економічній, соціальній, духовно-культурній та інших сферах. Система методології постійно оновлюється, вдосконалюється, враховуючи особливості конкретного історичного періоду. Пріоритетною тенденцією методології в науці та в пізнанні правового статусу внутрішньо переміщених осіб є використання плюралістичного підходу, що передбачає уникнення однобокості у вивченні предмету та застосування різноманітних уявлень про різні елементи правового статусу внутрішньо переміщених осіб, що сприяє досягненню істини в досліджуваній проблематиці. Сучасна методологія пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб концентрує в собі концептуальні засади пізнання, певний світогляд, принципи, методологічні підходи, методи, засоби пізнання, гіпотези, вчення, закони, закономірності.
2. Проблематика правового статусу внутрішньо переміщених осіб може бути вирішена лише за допомогою багатовимірного семантичного, змістового та структурно-функціонального аналізу. Використання традиційних методологічних підходів (діалектики, метафізики та ін.) та сучасних методів пізнання забезпечило об'єктивність, всебічність та комплексне пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

3. Враховуючи наукові здобутки у сфері права щодо розуміння категорії «методологія», а також інших наук (філософії, соціології, історії, лінгвістики, науки державного управління та ін.) під поняттям «методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб» слід розуміти сукупність взаємоузгоджених елементів (принципів пізнання, методологічних підходів, методів, гіпотез, вчень, закономірностей), використання яких надає можливість отримати істинні знання про правовий статус внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення. Вибір певної системи принципів, методологічних підходів, методів дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб зумовлений поставленими в роботі завданнями. Всебічне дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб потребує використання різних методологічних підходів та методів, що логічно відображаються у таких рівнях пізнання:
- 1) загальнофілософські методи;
 - 2) загальнонаукові методи;
 - 3) спеціально-наукові методи;
 - 4) спеціально-юридичні методи (власні методи правознавства) наукового пізнання.

Компоненти методології дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб взаємодіють між собою, відтак існує можливість отримати якісне обґрунтування наукового знання щодо прав, свобод, гарантій внутрішньо переміщених осіб.

4. Ключовими принципами дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб є: принцип об'єктивності, принцип системності, принцип конкретності, принцип історизму, принцип аргументованості, принцип пізнання, принцип комплексності, принцип детермінізму та ін. Запропонована система принципів пізнання не є статичною й потребує удосконалення відповідно до вимог правової реальності упродовж того чи іншого періоду.

1.3. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб як предмет пізнання в наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених

Людство за останні 150 років пережило багато ідеологій і не менше переживе їх у майбутньому, оскільки світ, а разом із ним і людство, держави та їхні громадяни постійно змінюються. Все це дає ґрунт для появи нових

ідеологій, а разом із ними — нових соціальних груп, класів суспільства або відмирання певних класів/груп через їхню непотрібність; і все це, безумовно, потребує чіткого правового визначення, адже без закріплення прав, свобод та обов'язків у законодавчих актах, будь це сучасна конституція чи середньовічні зведення правил, будь-яке суспільство не може існувати [57, с. 15]. Тож, ідеологія має безпосередній вплив на забезпечення прав та свобод такої соціальної групи, як внутрішньо переміщені особи.

Становлення та розвиток визначальних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини та громадянина в умовах міжнародних трансформацій викликане пріоритетом прав та свобод людини і громадянина перед правами держави та феноменологією прав людини як головної сфери для співробітництва держав у межах їхньої міжнародної спільноти, — саме це є конститутивними чинниками нинішнього розвитку демократичної правової державності, існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації [180, с. 56–57; 422]. Модерністське сприйняття правового статусу особи вказує на необхідність визнання за особою комплексу характеристик, які у правовій, демократичній державі забезпечували б можливість бути активним учасником правового життя, мати вплив на визначення своїх прав, бути здатними уповні реалізовувати їх та вимагати гарантій їхнього захисту [434, с. 18]. Питання правового статусу особи є достатньо дослідженими у вітчизняній юридичній науці.

Актуальність теми правового статусу внутрішньо переміщених осіб сьогодні не викликає жодних сумнівів та є пріоритетною, враховуючи той факт, що у більше, ніж 50 державах налічується понад 20 млн осіб, які (як правило через тотальне порушення прав людини чи збройні конфлікти) змушені були залишити місця свого постійного проживання та отримати статус внутрішньо переміщеної особи.

Питання вимушеної внутрішньої міграції тривалий період не входили до кола дослідницької уваги українських науковців, що мало цілком об'єктивний характер — цей дослідний напрям не був перспективним для українського національного простору через відсутність масовості вимушеної внутрішньої міграції. Увага окремих науковців до вимушеної внутрішньої міграції зосереджувалася або на досвіді зарубіжних країн, зокрема, Боснії і Герцеговини, Сербії, Азербайджану тощо, або ж ця тематика ставала предметом вивчення в аспекті певного історичного періоду.

Однак події 2014 року стали каталізатором для зміни вектору досліджень — вчені почали здійснювати комплексні наукові розвідки за напрямом вимушеної міграції з акцентом на розбір такого виду міграції через воєнні

події або окупацію частини території держави, забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб та іншими суміжними напрямками.

Безмежний характер цієї проблематики та її прямий вплив на фундаментальні права і свободи людей, питання внутрішнього переміщення системно стають предметом дослідження зарубіжних вчених. Багатоманітність сучасних розробок вимушує науковців систематизувати попередні дослідження.

На дисертаційному та монографічному рівнях різні аспекти правового статусу вивчали К. Волинка — «Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України» (1998 р.), [78]; М. Єрмілова — «Особливості правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні (теоретико-правове дослідження)» (2012 р.), [114]; Д. Жоравович — «Правовий статус фізичної особи — підприємця» (2013 р.) та багато ін. [115], І. Бутков в роботі «Особливості правового статусу фізичної особи-підприємця як суб'єкта трудових правовідносин» (2015 р.), [61], М. Доманська — «Проведення у справах про зміну правового статусу фізичної особи в цивільному процесі України» (2015 р.), [108].

Проблематику правового становища досліджували: О. Дашковська «Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз» (2008 р.), [94]; С. Саблук «Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект)» (2009 р.), [354]; В. Маринець «Нормативно-правові основи формування правового становища осіб з порушенням слуху в Україні» (2013 р.), [207]; О. Мартинюк «Еволюція правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.)» (2010 р.), [208]; М. Самойлов «Цивільно-правове становище громадян України в Республіці Польща» (2003 р.), [357].

Різним аспектам міграційних процесів присвячується велика кількість досліджень. Так, лише за останні декілька років підготовлено та захищено такі дисертації:

- 1) у 2019 році — О. Демиденко «Інтелектуальна міграція громадян України в умовах глобалізації», А. Мота «Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України», Л. Муц «Формування та реалізація державної міграційної політики: теорія, методологія, практика», Н. Пак «Міграційна складова відносин Європейського Союзу з країнами Близького Сходу, Середземноморського та Східного партнерства», К. Тарасенко «Механізми державного регулювання міграційних процесів в Україні: соціально-економічний аспект» [98; 224; 228; 257; 395] та ін.;
- 2) у 2020 році — І. Бараняк «Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем», Т. Дракохруст

- «Правове забезпечення державної міграційної політики України», А. Лелеко «Адміністративно-правове регулювання міграційних відносин в умовах спеціальних міграційних режимів», О. Риндзак «Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України», Д. Шейбуг «Публічне адміністрування у сфері міграції в Україні» [46; 109; 195; 348; 430] та ін.;
- 3) у 2021 році — О. Мульська «Механізми управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національної економіки», Н. Павлів-Самоїл «Філософсько-правовий феномен міграції в контексті глобалізаційних процесів у Європі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)», Д. Пудрик «Державна міграційна політика в системі управління національним господарством», М. Семенкова «Міграційні процеси як інструмент гібридного впливу в міжнародних відносинах» [226; 255; 332; 359] та багато інших.

Характерно, що проблематика міграційних процесів має цілком міждисциплінарний характер, і на постійній основі стає предметом дослідження в межах наук: політології, науки державного управління, економіки, юриспруденції та ін.

Існують різні категорії вимушених переселенців, серед яких біженці як зовнішні переселенці. Тематика внутрішнього переміщення тісно взаємопов'язана з проблемою біженців.

Серед робіт, що присвячені напряму правового статусу біженців тощо, варто назвати такі: В. Босий «Конституційно-правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії та практики» (2015 р.), [58]; Н. Грабар «Адміністративно-правовий статус біженців в Україні» (2008 р.), [88]; С. Ківалов, Л. Біла-Тіунова, К. Нестеренко «Адміністративно-правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії і правового регулювання» (2013 р.), [140]; С. Кухтик, Ю. Деркаченко «Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньо переміщених осіб» (2019 р.), [192]; Р. Наджафгулієв «Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці» (2013 р.), [230]; К. Нестеренко «Адміністративно-правовий статус біженців в Україні» (2013 р.), [243]; О. Подобєд «Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.)» (2018 р.), [266]; О. Поєдинок «Права біженців у контексті фрагментації мі народного права» (2009 р.), [267]; А. Свящук «Проблеми прав біженців та виклики сучасності» (2018 р.), [358]; Г. Тимчик «Адміністративно-правовий статус осіб, визнаних біженцями в Україні» (2014 р.), [403]; Я. Турецька «Конституційно-процесуальний статус біженця, як вид правового статусу іноземця» (2019 р.), [410]; С. Чехович, В. Босий «Притулочення та біженці в Україні:

історія, проблеми конституційно-правового регулювання» (2016 р.), [423]; В. Чусенко «Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі: сучасний стан і перспективи розвитку» (2019 р.), [425] та ін.

Дослідження проблем різного характеру (соціального, психологічного, юридичного) вивчали Ю. Артюх «Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців» (2017 р.), [43]; Т. Гера «Супровід інтеграції сімей переселенців: технологія роботи асистента родини» (2018 р.), [84]; О. Дзира «Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918–1939 рр.» (2016 р.), [106]; Ю. Маліцька «Естонські шведи на Півдні Російської імперії: міграція, адаптація та акультурація переселенців-колоністів (1781–1871 рр.)» (2010 р.), [206]; Р. Наджафгулієв «Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці» (2013 р.), [230]; О. Борисова та ін. «Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні» (2019 р.), [370] та ін.

Ретроспективний аналіз свідчить, що внутрішнє переміщення — явище цілком не нове для вітчизняних просторів, проте саме події 2014 р. змусили Українську державу по-новому подивитися на цей процес [20]. Безпосередньо проблематику внутрішньо переміщених осіб вивчали І. Басова, С. Бубняк, А. Дяченко, М. Кобець, М. Менджул, О. Новікова, О. Рогач, М. Савчин та ін.

Соціологічні аспекти внутрішнього переміщення вивчала С. Бубняк у межах дисертаційної роботи «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» (2020 р.), [60]; з позицій науки державного управління питання внутрішньо переміщених осіб в Україні досліджувала О. Капінус «Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2021 р.), [135].

Питанням внутрішньо переміщених осіб приділяли увагу в межах юридичної науки: з позицій трудового права — І. Басова «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення» (2019 р.), [48]; цивільного права — О. Соколов «Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб» (2018 р.), [366]; адміністративного права — М. Кобець «Адміністративно-правове забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2017 р.), [142]; К. Крахмальова «Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2017 р.), [187]; В. Михайловський «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2018 р.), [216].

Так, В. Михайловський дослідив змістове наповнення поняття «внутрішньо переміщена особа» через призму його визначення в національному

та міжнародному законодавстві; окрім того, він охарактеризував адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб як суб'єктів адміністративного права України та наголосив на проблемах, що пов'язані з реалізацією цього статусу, й запропонував шляхи їхнього розв'язання. На окрему увагу заслуговує авторське дослідження нормотворчої діяльності Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України щодо забезпечення формування та реалізації адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб, а також розкриття правових й організаційних основ та адміністративної діяльності центральних органів виконавчої влади, що безпосередньо забезпечують формування та реалізацію адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Позитивно, що науковцем охарактеризовано діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері реалізації адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні [216]. Для подальшого комплексного вивчення вимушеного переміщення важливим є авторська пропозиція періодизації вимушеної внутрішньої міграції населення на території сучасної України:

I період (XV–XVI ст.);

II період (друга половина XVI ст.–XVIII ст.);

III період (1901–1927 рр.);

IV період (1927–1991 рр.);

V період (1991–2014 рр.);

VI період (з 2014 р.–донині).

У свою чергу К. Крахмальова провела ретроспективний аналіз становлення і розвитку поняття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці та його еволюцію в законодавстві України. Також визначила поняття, ознаки та зміст правового статусу внутрішньо переміщених осіб як предмету адміністративно-правового забезпечення; розкрила співвідношення загального і спеціального правових статусів внутрішньо переміщених осіб. Авторка розглянула повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та запропонувала напрями вдосконалення їхньої реалізації [187].

З позицій науки з державного управління проблематику внутрішньої вимушеної міграції досліджували А. Дяченко «Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2020 р.), [112]; Є. Соловійов «Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні» (2020 р.), [367].

Так, Є. Соловйов акцентував увагу на сучасній складній проблематиці для України та для внутрішньо переміщених осіб, зокрема, на інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громади, які приймають до себе. Автор проаналізував та обґрунтував у контексті міжнародних стандартів прав людини стійку інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у спільноти, які приймають, зокрема й сучасні науково-теоретичні засади державного регулювання у відповідній сфері. Дослідник запропонував удосконалити підходи до оптимізації механізмів державного регулювання для досягнення стійкої інтеграції внутрішньо переміщених осіб у спільноти, які приймають до себе. Вони, на відміну від застосовуваних сьогодні на практиці, уособлюють гарантозабезпечувальний підхід, пов'язаний з нормами права зокрема та з правовою регуляторною системою в цілому, а також відображають підтримуючий підхід, що забезпечується шляхом уживання організаційно-фінансових заходів. Варто також підсилити систему моніторингу якості й адресності державного регулювання інтеграції внутрішньо переміщених осіб в такі спільноти, в яких, зокрема, порівняно з класичним підходом, акценти робляться на двох ключових блоках:

- 1) моніторингу «на вході» — з метою встановлення якісної інформаційно-аналітичної бази для подальшого формування на їхній основі конкретних заходів державного регулятивного впливу та дій з оцінювання факторів стійкості інтеграції ВПО під час реалізації процедур коротко- або середньострокового планування;
- 2) моніторингу «на виході» — з метою аналізу ефективності застосування реалізованих органами влади заходів та інструментів державного регулювання для подальшої корекції [367, с. 4].

Монографічні дослідження прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, механізму їх забезпечення провели О. Новікова у роботі «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху» (2016 р.), [77]; колектив авторів за загальною редакцією О. Рогача, М. Савчина, М. Менджул «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» (2017 р.), [215] та ін.

Останнім часом суттєва увага внутрішньому переміщенню приділяється авторами через написання різних посібників. Так, О. Тарасенко, К. Рондяк підготували посібник «Захист прав внутрішньо переміщених осіб» (2020 р.), [396]. За науковою редакцією І. Луценко підготовлено навчально-методичний посібник «Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології» (2018 р.), [331].

У навчальному посібнику «Права внутрішньо переміщених осіб» (2017 р.) за загальною редакцією О. Рогача, М. Савчина висвітлено порядок здійснення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб, міжнародні стандарти у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, визначено організаційні та процедурні аспекти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (облік ВПО, оформлення (відновлення) документів, що посвідчують особу, яка є внутрішньо переміщеною, порядок реєстрації або перереєстрації місця проживання внутрішньо переміщеної особи тощо), особливості здійснення окремих прав ВПО (права на охорону здоров'я, права власності, трудових прав, права на соціальну допомогу ВПО тощо) [275, с. 11–12].

Проблема вимушеної міграції сьогодні спонукає до того, що на юридичних факультетах закладів вищої освіти впроваджуються спеціальні навчальні курси за цим напрямом, наприклад, навчальна дисципліна «Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньо переміщених осіб», відповідно до якої автори С. Кухтик, Ю. Деркаченко підготували навчальний посібник «Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньо переміщених осіб» (2019 р.). У посібнику висвітлюються та аналізуються норми міжнародного та національного права, а також їхня взаємодія щодо проблем імміграції та адвокації прав біженців і внутрішньо переміщених осіб з метою вивчення міжнародного досвіду щодо біженців і внутрішньо переміщених осіб, загальних прав людини, забезпечення захисту та прав біженців і внутрішньо переміщених осіб на державному та місцевому рівні [192]. Тож, це свідчить про актуальність проблематики внутрішнього переміщення та необхідності комплексного вивчення цієї тематики на всіх рівнях, починаючи з її детального пізнання здобувачами вищої освіти.

Фундаментальний внесок у розвиток теоретичних та практичних положень у сфері захисту різних прав внутрішньо переміщених осіб здійснено у межах проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень».

План дій Ради Європи для України 2018–2021 рр. (Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень») спрямований на розширення можливостей і посилення спроможності внутрішньо переміщених осіб активно впливати на покращення системи захисту прав людини та доступу до правосуддя в Україні [328]. Важливим напрямом цього Проекту є вдосконалення нормативно-правової сфери, а також юридичної практики щодо внутрішнього переміщення шляхом упровадження процедур, які базуються на міжнародних стандартах захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

З цією метою учасники реалізації проєкту «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» готують різні наукові, методичні, аналітичні та інші видання: «Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб» (2016 р.), [64]; «Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз» (2019 р.), [65]; «Забезпечення компенсації та реституції, права на житло та соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: порівняльний європейський досвід» (2020 р.), [117]; «Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської Конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи» (2017 р.), [178]; «Порівняльний аналіз та рекомендації Україні щодо репарацій та статусу документів, виданих на тимчасово окупованій території» (2020 р.), [200]; «Посилення національного реагування на внутрішнє переміщення: керівництво з успішних практик в державах — членах Ради Європи (2017 р.), [227]; «Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики» (2020 р.), [411]; «Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи» (2020 р.), [421]; «Соціальні права внутрішньо переміщених осіб: особливості реалізації» (2020 р.), [426] та ін.

Слід відзначити, що безцінний внесок у розвиток системи забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб за допомогою підготовки різних аналітичних та інших видань здійснено співробітниками Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України [30]. Зокрема, проведено дослідження «Доступ внутрішньо переміщених осіб до виборчого права на місцевих виборах: аналітичне дослідження» (2020 р.), «Місцеві (регіональні) програми, що стосуються внутрішньо переміщених осіб: порівняльне дослідження» (2020 р.) та ін.

У виданні «Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської Конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи» (2017 р.) за авторством П. Костаса узагальнено застосування стандартів Ради Європи щодо захисту внутрішньо переміщених осіб, що є важливим регіональним внеском у розвиток міжнародних стандартів із питань переміщення осіб усередині країни. Підвищуючи загальну поінформованість щодо таких стандартів, посібник має на меті сприяти імплементації в державах-членах Ради Європи та в інших країнах з таким підходом до внутрішнього переміщення осіб, що був би заснований передусім на правах людини. Головну

увагу сконцентровано на Керівних принципах ООН з питань переміщення осіб усередині країни, однак у виданні міститься огляд стандартів Комітету міністрів Ради Європи й Парламентської асамблеї Ради Європи та звернення до інших відповідних моніторингових органів, зокрема до Європейського комітету із соціальних прав [178].

С. Марущенко, Н. Чуйко, О. Ляшук підготували практичний посібник «Соціальні права внутрішньо переміщених осіб: особливості реалізації» (2020 р.). Його матеріали ґрунтуються на аналізі національного законодавства у сфері деяких видів соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб, практики його застосування, інформації, розміщеної на ресурсах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звітів міжнародних та національних організацій, які займаються проблематикою внутрішньо переміщених осіб, судової практики всіх ланок судової системи в Україні та практики Європейського суду з прав людини. Основна мета посібника — узагальнення практичних, ефективних та актуальних алгоритмів, надання корисних порад щодо застосування відповідних положень законодавства у сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб, а також реалізації та захисту своїх прав особами, що проживають на тимчасово окупованій території України. Важливо, що посібник містить положення щодо обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, адже у зв'язку з цим до національного законодавства у сфері деяких видів соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб внесено зміни [426]. Особливість цього видання полягає у тому, що поштовхом до видання цього посібника стали звернення громадян, отримані під час роботи «гарячої лінії», правової онлайн-приймальні, досліджень юристів вторинної правової допомоги Громадської організації «Донбас SOS».

У публікації «Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики» (2020 р.) наведено теоретичні матеріали й практичні завдання, які можуть використовуватися для проведення тренінгів з метою формування вмінь і навичок урахування гендерного компонента у вирішенні питань внутрішнього переміщення в локальних політиках, юридичних інструментах і бізнес-практиках. Тренінг побудований таким чином, щоб надати учасникам спочатку інформацію щодо теоретичних засад захисту від гендерної дискримінації, сформувані в них уміння ідентифікувати випадки дискримінаційного ставлення за ознакою статі шляхом розв'язання практичних завдань, які базуються на реальних справах, розглянутих Європейським судом з прав людини,

Судом справедливості Європейського Союзу, а також національними судами. Наступний блок містить огляд міжнародних і регіональних стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб, а також аналіз національної практики їхньої реалізації. Базовий блок — формування навичок гендерного аналізу ситуацій внутрішнього переміщення, визначення можливих індикаторів підтвердження чи спростування наявності ризику уразливого становища за ознакою статі в умовах внутрішнього переміщення [411].

У виданні «Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз» (2019 р.) наголошено, що ВПО в Україні стикаються зі значними та специфічними проблемами захисту й отримання допомоги. Гуманітарний доступ до територій за межами ефективного контролю уряду України залишається дуже обмеженим для міжнародних організації Уряд України визнає свою відповідальність щодо ВПО і поступово виконує свої окремі зобов'язання у різні способи. У той же час необхідно визнати, що громадські організації і волонтери першими стали надавати гуманітарну допомогу та були в центрі цього процесу. Зусилля уряду й неурядових організацій доповнюють та підтримують ООН, міжнародні неурядові організації а з боку Європи — єдина організація з мандатом стосовно прав людини, верховенства права і демократії — Рада Європи. Ціль цього дослідження полягає в загальному огляді та аналізі національного законодавства і практики, що стосуються прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також оцінці їхньої відповідності міжнародним та європейським стандартам. Тому дослідження має на меті визначення основних сфер, які потребують законодавчих, адміністративних та інших заходів корегування. Метою цього дослідження є підвищення усвідомлення прав внутрішньо переміщених осіб всіма зацікавленими сторонами, включаючи безпосередньо самих ВПО [65]. Вказане видання базується на людиноцентристському підході, адже має на меті підтримання та зміцнення активних зусиль уряду України, спрямованих на реагування на внутрішнє переміщення на основі розуміння, заснованого на правах людини.

Дослідження «Забезпечення компенсації та реституції, права на житло та соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: порівняльний європейський досвід» (2020 р.) стало відповіддю на значний інтерес до практики інших країн у забезпеченні соціальних прав ВПО, житлових програм та компенсації за втрату майна з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інших ключових національних партнерів Проекту. Це дослідження здійснене провідними міжнародними експертами, якими було підготовлено

стислі довідки по таких країнах: Молдова, Хорватія, Туреччина, Сербія, Боснія і Герцеговина, Кіпр, Грузія. Вони містили концентровану інформацію з основних питань стосовно забезпечення житлових прав ВПО, компенсації та реституції, а також соціального захисту включно з пенсійними виплатами, які перебувають у фокусі уваги при формуванні національної політики України в цій сфері [117]. Це видання стало ґрунтовною узагальненою інформацією щодо порівняльного європейського досвіду у сфері захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб.

У дослідженні «Порівняльний аналіз та рекомендації Україні щодо репарацій та статусу документів, виданих на тимчасово окупованій території» (2020 р.), [200] здійснено компаративний аналіз репарацій в країнах з перехідним правосуддям та надано Рекомендації щодо репарації в Україні. Зосереджено увагу на питаннях конвалідації угод, укладених на окупованій території, та цивільних станів, що підтверджуються документами, виданими окупаційними адміністраціями, також на питаннях визнання цивільних статусів осіб, що підтверджуються документами, виданими окупаційними адміністраціями. Надано законодавчі пропозиції щодо конвалідації угод та цивільних статусів мешканців окупованих територій.

У виданні «Національна судово практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи (2020 р.) зроблено огляд підходів та кращих практик держав-учасниць правозахисного механізму Ради Європи щодо застосування європейських стандартів національними судами, а також запропоновано загальний огляд міжнародних стандартів з питань внутрішнього переміщення. У зв'язку з цим також проаналізовано правові підстави щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя судами України. Також у виданні представлений добір ключових справ ЄСПЛ, які вміщують стандарти забезпечення і захисту прав ВПО в умовах збройного конфлікту, а також виконання зобов'язань держав стосовно прав людини в умовах тимчасової окупації. Констатовано, що за результатами Моніторингу національних судових рішень, проведеного за підтримки Проєкту, останні 2 роки суди у понад 50 % випадків розгляду справ про захист прав ВПО звертаються до Конвенції та практики Суду. Причому зростає змістовне, а не формальне застосування міжнародних стандартів, що призводить до ухвалення рішень на захист прав постраждалих осіб. У виданні продемонстровано приклади справ, коли звернення до практики Суду дозволяло національним судам встановити невідповідність вітчизняного законодавства європейським стандартам захисту прав людини ВПО й

застосувати такі стандарти, а також у випадках недостатньої визначеності законодавства або наявності певних прогалин у ньому з метою вирішення справ відповідно до таких стандартів. Однак, на жаль, можна констатувати, що значний обсяг судової практики не віднайшов суттєвого відображення та впливу на формування відповідного законодавства та його вдосконалення [4; 421]. У контексті цього слід зазначити про практику Європейського суду з прав людини щодо захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, яка сьогодні має активно застосовуватися у національній судовій системі.

Справи щодо України: «Справа «Антон Васильович Лісний та два інших Заявники проти України і Росії» (Заява № 5355/15)) від 05.07.2016 р.» [374], «Справа «Денис Олександрович Половинко та три інших заявники проти України і Росії» (Заява № 52061/14) від 5 липня 2016 р.» [376], «Справа «Кандиба Людмила Миколаївна та інші проти України» (Заява № 33137/16) від 19 листопада 2020 р.» [378], «Справа «Любов Миколаївна Цезар та шість інших заяв проти України» (Заява № 73590/14)» [383], «Справа «Хлебїк проти України» (Заява № 2945/16) від 25 липня 2017 р.» [386] та ін.

Справи щодо інших країн: Справа «Дімейдс проти Туреччини» (Заява № 16219/90) від 31 липня 2003 р. [377], «Справа «Катан та інші проти Молдови та Росії» (Заяви №№ 43370/04, 8252/05 та 18454/06) від 19 жовтня 2012 р.» [379], «Справа «Кіпр проти Туреччини» (Заява № 25781/94) від 10 травня 2001 р.» [380], «Справа «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» (Заява № 46347/99) від 22 грудня 2005 р.» [381], «Справа «Ліоїзду проти Туреччини» (попередні заперечення) (Заява № 15318/89) від 23 березня 1995 р.» [382], «Справа «Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (Заява № 11138/10) від 23 лютого 2016 р.» [384], «Справа «Саргсян проти Азербайджану» (Заява № 40167/06) від 16 червня 2015 р.» [385]. Саме ці рішення Європейського суду з прав людини стали фундаментом для подальших наукових досліджень. Проте, окрім рішень Європейського суду з прав людини сьогодні важливе значення для захисту прав внутрішньо переміщених осіб мають рішення Верховного Суду в зразкових справах за відповідним напрямом.

Окремо варто відзначити роботи, зокрема, наукові статті вітчизняних авторів щодо захисту внутрішньо переміщених осіб у різних сферах. Проблеми політичної адаптації вивчали С. Денисюк, С. Дерев'янюк, В. Корнієнко та ін. [100; 101]; щодо реалізації внутрішньо переміщеними особами права на пенсію [147]; щодо реалізації права на освіту внутрішньо переміщеними особами [420]. Різні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб, соціально-психологічні особливості адаптації тощо досліджували О. Зварич О. Бартків Л. Волченко, О. Іщук, О. Лукасевич, В. Мяленко

Ю. Пелісьє, Я. Раєвська та ін. [47; 81; 129; 133; 229; 260; 341]. Предметом дослідження також виступили гендерні питання: І. Грицай, О. Знанецька, В. Лазаренко, І. Леонова та ін. Так, І. Леонова дослідила питання переживань та самотності жінок — мешканок тимчасово окупованої території і жінок — внутрішньо переміщених осіб, вивчаючи як ці чинники впливають на загальний стан, соціалізацію та інтеграцію жінок у громади, які приймають у себе [130; 169; 197].

Відтак, здійснений аналіз різних наукових, навчальних та інших джерел надав можливість констатувати таке.

1. Існуючі сьогодні проблеми у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні спричинені низкою чинників, серед яких: застарілість окремих положень міжнародних основоположних актів, подекуди розбіжність у нормах міжнародних документів, рекомендаційний характер окремих міжнародних стандартів, значна відмінність правового становища внутрішньо переміщених осіб на практиці, що викликане відсутністю стабільності політичного, економічного, соціального розвитку України, а також продовження збройного конфлікту на її території.
2. Ретроспективне та темпорально-просторове пізнання вітчизняних та зарубіжних досліджень, а також інших джерел надав підстави констатувати, що вивчення правового статусу внутрішньо переміщених осіб проведено переважно у межах галузевих дисциплін, що унеможливило формулювання цілісного бачення цього явища. Опрацювання робіт у сфері філософії, соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінської науки зумовило виокремлення двох основних напрямів, що стали основою дослідження проблематики правового статусу внутрішньо переміщених осіб:
 - 1) в яких розглядаються питання правового статусу як загальної теоретичної категорії у праві та різні його аспекти;
 - 2) в яких вивчаються питання правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Другий ключовий напрям не отримав достатньої уваги з боку вітчизняних дослідників, особливо в межах загальнотеоретичної юриспруденції.

3. Наукові дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб класифіковано:
 - *за сферами у науці*: філософські, соціологічні, історичні, юридичні, психологічні тощо;
 - *в рамках правової науки*: загальнотеоретичні та галузеві;
 - *за територіальністю*: вітчизняні та зарубіжні джерела.

Суттєвим для встановлення і гарантування правового статусу внутрішньо переміщених осіб є комплекс соціальних явищ, в умовах яких він формується.

4. Важливими напрямками для підвищення якості забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є вдосконалення нормативно-правової бази, враховуючи міжнародні стандарти та практику їхнього застосування, налагодження ефективної взаємодії внутрішньо переміщених осіб з органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства. Адаптація та комплексна інтеграція внутрішньо переміщених осіб до територіальних громад з метою комфортного відчуття в суспільстві та повноцінної реалізації ними своїх прав та свобод продовжує залишатися ключовим завданням. Дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб сприятиме якісній трансформації гарантій їхніх прав, свобод та законних інтересів.

Розділ 2.

ЗАГАЛЬНОПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧИХ, ЖИТЛОВИХ ТА ДУХОВНО- КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІ

1.1. Теоретико-правові та організаційно-інституціональні аспекти реалізації виборчих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Анексія Автономної Республіки Крим, військові дії на території Донецької та Луганської областей у 2014 р., а згодом і широкомасштабне вторгнення Росії призвели до масових вимушених внутрішніх переміщень. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають докладати зусиль щодо ефективного забезпечення процедури реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема, щодо права обирати.

Однією із основних форм безпосередньої участі громадян в управлінні суспільними та державними справами є вибори. Це спосіб формування народом органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування, внаслідок чого останнім надається право діяти від імені громадян та володіти повноваженнями для прийняття загальнообов'язкових рішень як на всій території нашої держави, так і в окремій адміністративно-територіальній одиниці.

Залучення громадян до участі в прийнятті політичних рішень є одним із основоположних принципів прямої демократії, що стає можливим завдяки послідовному забезпеченню політичних прав для усіх громадян, зокрема і внутрішньо переміщених осіб. В кожній демократичній країні принцип рівності є загальновизнаним. Але неналежний рівень реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб свідчить про нагальну необхідність моніторингу ситуації, що складається під час практичної реалізації ВПО виборчих прав та ефективного реагування на проблеми, які виявляються.

Враховуючи те, що досліджувана категорія виборців є новою, практика національних виборів та науково-практична база щодо питань реалізації виборчих прав ВПО є незначною. Однак, у сучасних умовах ситуація змінюється. Юридичним аспектам забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб приділяють увагу такі науковці, як Н. Андрусишин, М. Байматуров,

Є. Герасименко, Т. Гнатюк, І. Гожій, М. Кобуць, І. Козинець, М. Малиха, А. Монаєнко, В. Михайловський, Ю. Мартинюк, О. Риндзак, С. Трухан, О. Фесенко, Г. Христова, Л. Шестак та ін. Незважаючи на появу наукових доробок в контексті реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб, слід зазначити, що відсутнім є комплексний аналіз реалізації активного і пасивного виборчого права досліджуваною категорією осіб.

Забезпечення виборчих прав громадян України — це система вихідних політико-правових приписів, засобів та умов, що визначають порядок утвердження, створення умов, реалізації, охорони, захисту та відтворення виборчих прав громадян України [89, с. 38]. Експерти акцентують увагу на необхідності забезпечення на законних підставах реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб на повноцінну участь у голосуванні на парламентських і місцевих виборах; запровадження практично здійсненого способу реєстрації та голосування з метою створення для таких осіб усіх можливостей для участі у виборах, захищаючи при цьому й цілісність виборчого процесу; надання можливості особисто обирати, в якому виборчому окрузі реєструватись [171; 222, с. 59; 238; 324]. Вищезазначене свідчить про активізацію учених та державних діячів в контексті вирішення практичних проблем реалізації політичних прав, а саме повноцінної участі у виборах.

У ст. 70 Конституції України гарантованим є право участі у виборах і референдумах усім громадянам України, які досягли вісімнадцяти років, окрім громадян, яких визнано судом недієздатними. Відповідно до ч. 1 ст. 24, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Від загального принципу рівності похідним є принцип рівного виборчого права. На засадах рівності громадянам гарантована свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); свобода об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36); право брати участь в управлінні державними справами на всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї, а також проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ст. 39); право на звернення до органів державної влади (ст. 40), тощо [157; 170]. Проте, незважаючи на те, що внутрішньо переміщені особи відповідно до положень Конституції України володіють усіма правами і свободами, які гарантуються державою, прогаліни, які існували у законодавстві не давали їм можливості реалізовувати деякі політичні права.

Ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. визначено, що внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [293]. Водночас положення ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 13.09.2012 р. не поширюються на вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, місцеві референдуми [295]. Саме неможливість зміни виборчої адреси тривалий час перешкождала внутрішньо переміщеним особам брати участь у місцевих виборах, де саме ценз осілості підтверджувався офіційною реєстрацією місця проживання.

Згідно Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22.02.2007 р. виборча адреса виборця є підставою для зарахування виборця до відповідної виборчої дільниці. Виборчою адресою виборця є адреса, за якою зареєстроване його місце проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [287]. До 2019 р. Закон України «Про місцеві вибори» визначав приналежність громадянина до відповідної територіальної громади та проживання його на відповідній території за наявністю зареєстрованого місця проживання [33; 311]. Вищенаведені положення унеможлилювали участь внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах в громадах, до яких вони переселилися.

У ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.12.2012 р. закріплено принцип недискримінації у законодавстві, що передбачає незалежно від певних ознак:

- 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
- 2) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб [296].

Факт внутрішнього переміщення не може вважатися обґрунтованою підставою обмеження доступу внутрішньо переміщених осіб до реалізації своїх виборчих прав.

За оцінкою Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, така ситуація порушує принцип недискримінації як в частині забезпечення рівності прав і свобод, так і рівності можливостей, становить непряму дискримінацію за ознаками місця проживання та належності до ВПО і суперечить стандартам міжнародного права, Конституції, законам України, а також зобов'язанням України щодо забезпечення сталої інтеграції ВПО за місцем переміщення [73]. Згідно з даними Державного реєстру виборців, у виборах Президента України у 2019 р. взяли участь шість відсотків від загальної кількості зареєстрованих в

країні повнолітніх внутрішньо переміщених осіб. За даними місцевих виборів 2020 р. участь у виборах взяли тільки чотири відсотки зазначених осіб, однак така низька кількість може бути пов'язана зі складною епідеміологічною ситуацією в Україні, спричиненою Covid-19 [74].

Тобто, в умовах внутрішнього переміщення осіб політичні гарантії набувають нового значення, оскільки зазначена група прав є одним із найважливіших елементів правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі, наголосила на необхідності забезпечити особливу увагу виборчим правам ВПО. Держави-учасниці повинні внести зміни до процедур реєстрації та прибрати всі адміністративні бар'єри, які перешкоджають ВПО в доступі до основних прав та послуг з метою надання їм можливості здійснювати свої права, такі, як право на свободу пересування та право голосу [107]. У 2016 р. Постановою Верховної Ради України «Про рекомендації Парламентських слухань «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» від 31.03.2016 р. було акцентовано на необхідності розробки механізму реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб та приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері виборчого процесу та політики щодо ВПО [162, с. 36; 316]. Це перший документ, у якому на офіційному рівні було визнано проблему необґрунтованого обмеження доступу внутрішньо переміщених осіб до виборів та інших політичних прав.

Позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до політичних прав не можуть бути скасовані у випадку конфлікту і вимушеного переміщення. Така позиція закріплена в низці міжнародних актів та резолюцій у сфері забезпечення політичних прав і свобод.

Як зазначає З. Кузнєцова, міжнародні стандарти з питань ВПО затверджують та поєднують стандарти прав людини і норми гуманітарного права щодо вимушених переселенців і вважаються важливою інструкцією для держав щодо вирішення питань внутрішнього переміщення [189, с. 144]. Держава повністю відповідальна за створення умов, за яких права вимушених переселенців будуть захищені нарівні з правами всіх громадян, але з урахуванням особливих потреб, що виникли в результаті раптового переїзду [404, с. 125]. Відтак, доцільно проаналізувати міжнародні стандарти, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Такі стандарти закріплені у низці міжнародних нормативно-правових актів, перш за все у сфері прав і свобод людини.

До міжнародних документів, ратифікованих Україною, в яких закріплюються положення щодо доступу громадян до виборчих прав належать:

Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р., що закріплює у ст. 21 право кожного брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників; право рівного доступу до державної служби у своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду. Така воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [121];

Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 р. у ст. 3 зобов'язує сторони конвенції проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу [330];

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. у ст. 25 закріплює право і можливість:

- а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;
- б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців;
- в) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби [219];

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. у ст. 5 встановлює, що держави повинні гарантувати право кожного на участь у виборах — обирати і бути обраним — на підставі загального і рівного виборчого права [218].

Внутрішньо переміщені особи на рівні з іншими громадянами держави не втрачають своїх прав брати участь у політичному житті, на них розповсюджуються загальні гарантії, що передбачені вказаними міжнародними стандартами. Водночас вже прийняті спеціальні міжнародні акти щодо вирішення проблем вимушеного переміщення і, в тому числі, доступу до політичних прав. Серед них, зокрема, такі.

Керівні принципи ООН з питань переміщення осіб вказують, що внутрішньо переміщені особи, незалежно від того, проживають вони в таборах чи ні, не підлягають дискримінації внаслідок їхнього переміщення при реалізації права голосувати та брати участь у веденні державних і

громадських справ, включно з правом доступу до засобів, необхідних для здійснення цього права. Внутрішньо переміщені особи мають право брати всебічну, рівноправну участь у веденні державних справ на всіх рівнях і мають рівний доступ до державної служби [138];

Рекомендації (2006 р.) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб містять вказівку про те, що держави-члени повинні вжити належних правових і практичних заходів, щоб внутрішньо переміщені особи могли повноцінно реалізувати своє право голосувати на національних, регіональних або місцевих виборах, а також гарантувати, що не буде жодних перешкод у його практичній реалізації [346];

Рекомендації 1877 (2009 р.) Парламентської асамблеї Ради Європи «Забуті люди Європи: захист прав людини довгострокових переміщених осіб» вказують на необхідність забезпечити можливість ВПО здійснювати своє право на участь у веденні державних справ на всіх рівнях, у тому числі їхнє право голосувати або виставляти свою кандидатуру на виборах, для чого можуть знадобитися спеціальні заходи, наприклад, організація реєстрації виборців серед ВПО або ж голосування за відкритими повідченнями [347];

Резолюція 2198 (2018 р.) ПАРЄ «Про гуманітарні наслідки війни в Україні» закликає українські органи влади створити механізми забезпечення права голосувати внутрішньо переміщеним особам на всіх виборах, у тому числі на місцевому рівні [345] тощо. Зазначені документи об'єднують положення щодо обов'язку держави вживати ефективних заходів щодо забезпечення можливості внутрішньо переміщеним особам подолати труднощі на шляху до реалізації їхніх прав.

Обмеження виборчих прав має здійснюватися тільки на законних підставах і відповідно до принципу пропорційності. Обмеження доступу до виборчих прав через втрату місця проживання у зв'язку з вимушеним переміщенням позбавляють ВПО громадянських прав та є порушенням права на участь у політичному житті, як це передбачено в загальних та регіональних документах з прав людини.

Слід звернути увагу і на практику Європейського суду з прав людини. Наприклад, в прецедентному праві межа довіри держав залишається широкою щодо можливих вимог до місця проживання та тривалості проживання, проте не обмеженою. Винятком є випадки з ВПО в контексті їхньої вразливості. Прикладом є справа **Азіза проти Кіпру (Aziz v. Cyprus), № 66994/01 від 22.09.2004 р.**, у якій заявник скаржився за ст. 3 Протоколу № 1 (право на вільні вибори), прийнятого окремо або у поєднанні зі ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації), проте його відмовилися занести до списку виборців, які мали

голосувати на парламентських виборах, на підставі того, що він є членом турецько-кіпріотської громади. З приводу фактів справи суд зауважив, що ст. 63 Конституції Кіпру, яка набрала чинності в серпні 1960 р., передбачає складання окремих виборчих списків для греко-кіпріотської та турецько-кіпріотської громад. Проте участь турецько-кіпріотських депутатів парламенту припинено з 1963 р. Відтоді стало неможливим практичне здійснення відповідних статей Конституції, що передбачають представництво турецько-кіпріотської громади в парламенті, та квот, яких мають дотримуватися ці дві громади. Суд зазначив, що держави, які ратифікували Європейську конвенцію з прав людини, користуються значними дискреційними повноваженнями при встановленні норм у межах їхнього конституційного порядку, що регулюють парламентські вибори та склад парламентів; відповідні критерії можуть змінюватися залежно від історичних і політичних чинників, властивих кожній державі. Проте ці норми не повинні бути такими, щоб позбавляти певних людей чи групи людей участі в політичному житті країни, і, зокрема, не допускати їхньої участі у виборах законодавчого органу й порушувати їхнє право, гарантоване Європейською конвенцією з прав людини та конституціями всіх Договірних держав. Також Суд зазначив, що дискримінація, на яку скаржився заявник, є наслідком того, що він кіпріот турецького походження; вона впливає з конституційних положень, які регулюють виборчі права членів греко-кіпріотської та турецько-кіпріотської громад і які стало неможливо здійснити на практиці [373]. Заявник був повністю позбавлений можливості висловити свою думку при виборі членів Палати представників країни, у якій він є громадянином і де він постійно проживає. Суд дійшов висновку, що очевидність неоднакового ставлення до здійснення даного права має вважатися важливим аспектом у цій справі.

В Україні протягом 2014–2020 рр. вимушені переселенці не мали доступу до повного комплексу політичних прав і свобод, не забезпечено їх пропорційного представництва в органах публічної влади місцевого рівня.

З метою реалізації активного виборчого права на парламентських виборах внутрішньо переміщеним особам необхідно було подати заяву про тимчасову зміну місця голосування згідно з порядком, який визначено у Постанові Центральної виборчої комісії від 12.09.2012 р. № 893 «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси». Для цього внутрішньо переміщені особи приходили з паспортом та писали заяву в органи ведення Державного реєстру виборців: або за вказаним у заяві місцем перебування виборця в день виборів (повторного голосування), референдуму чи місцезнаходженням виборчої дільниці, дільниці для голосування, яку він

просить визначити місцем його голосування; або за виборчою адресою заявника, яка визначається відповідно до ст. 8 Закону України «Про Державний реєстр виборців». Заява розглядалася органом ведення Реєстру невідкладно, але не раніше дня початку відповідного виборчого процесу чи процесу референдуму та не пізніше ніж за п'ять днів до дня голосування. За результатом такого розгляду керівник органу ведення Реєстру видавав з дотриманням вимог цього Порядку Наказ про тимчасову зміну місця голосування виборця [295]. Президентом України було підписано Указ «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їхніх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» від 07.02.2019 р., яким визначаються межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їхніх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, а також їхні географічні координати [308]. Відповідно, виборці, чия виборча адреса зареєстрована на тимчасово окупованих територіях та ті особи, чие місце проживання зареєстроване в Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, могли не докладати до заяви документи, які підтверджують необхідність тимчасової зміни місця голосування. Так, відповідно до Постанови центральної виборчої комісії від 05.09.2018 р. № 129 «Про внесення змін до постанови Центральної виборчої комісії» від 13.09.2012 р. № 893», порядок зміни місця голосування для внутрішньо переміщених осіб був спрощеним.

Постанову Центральної виборчої комісії «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси» від 12.09.2012 р. доповнено п. 2.5. У ній зазначається, що «виборці, виборча адреса яких знаходиться на тимчасово окупованих територіях районів, міст, селищ і сіл, їхніх частин у Донецькій та Луганській областях, межі та перелік яких визначаються Президентом України у порядку, передбаченому Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», можуть не додавати до заяви документи, які підтверджують необхідність тимчасової зміни місця їхнього голосування» [286]. Наявність такої спрощеної процедури не вирішувала проблему обмеженого доступу ВПО до виборчих прав. Усупереч міжнародним та національним нормативно-правовим актам було обмежено їхнє активне виборче право, адже виборці, які голосували на парламентських виборах поза межами свого виборчого округу, мали право голосувати лише за пропорційною системою в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі.

Внутрішньо переміщені особи в липні 2019 р. не змогли проголосувати на парламентських виборах за депутатів у мажоритарних округах, навіть

змінивши місце для голосування за вищенаведеним порядком. Наявність такої ситуації обумовлена тим, що значна частина ВПО за своєю виборчою адресою (зареєстрованим місцем проживання) належать до округів, які знаходяться на тимчасово окупованій території.

Що стосується місцевих виборів, то доступ як до активного, так і до пасивного виборчого права аж до 2020 р. для внутрішньо переміщених осіб був повністю заблокований.

Умовою для реалізації виборчих прав на місцевих виборах була офіційна реєстрація постійного місця проживання в громаді. Для внутрішньо переміщених осіб здійснити реєстрацію складно або навіть неможливо з низки різних причин (відсутність власного житла, відмова в реєстрації та орендованому житлі, побоювання щодо втрати гарантій, які забезпечував правовий статус ВПО тощо).

Ще в 2015 р. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи у доповіді про спостереження за місцевими виборами в Україні рекомендував вирішити питання з правом голосу для внутрішньо переміщених осіб задовго до місцевих виборів 2020 р. [41, с. 17].

Верховним Судом надано правову оцінку та висновки у справі № 161/16573/16-а від 25.07.2018 р. щодо права голосу внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах. Із системного аналізу норм Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» Судом зроблено висновок про те, що зареєстроване місце проживання не повинно бути тимчасовим. Проте, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи засвідчує її місце перебування лише на певний період, тобто воно не є постійним, а є тимчасовим проживанням на відповідній території, і така реєстрація не може слугувати підставою щодо права участі на місцевих виборах на цій території [349]. Відтак, Судом констатовано, що право участі на місцевих виборах має бути забезпечене лише для тих громадян України, які постійно проживають на відповідній території. Згідно з чинним на той період законодавством, механізм участі в місцевих виборах (право голосу) для внутрішньо переміщених осіб не був створений.

При цьому, неузгодженість ст. 38 Конституції України, виборчого законодавства та законодавства про статус внутрішньо переміщених не дозволяла стверджувати про доцільність та обґрунтованість обмеження доступу вимушених переселенців до місцевих виборів. Так, Закон України «Про

забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у ст. 8 закріплює положення, що внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з частиною третьою ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [293]. Водночас, у Законі України «Про місцеві вибори», який наразі вже втратив чинність, не було передбачено можливості голосування ВПО, оскільки вони перебувають за межами населеного пункту, у якому зареєстровані.

Якщо звернути увагу на міжнародний досвід, то держави, які зіштовхнулись з проблемою вимушеного переміщення, вирішили відповідну проблему шляхом приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та відновили доступ внутрішньо переміщених осіб до участі у виборах як на загальнодержавному, так і та місцевому рівнях.

У Грузії ВПО мають право голосу на всіх видах виборів, які проводяться в державі — президентських, парламентських та місцевих. Зокрема, ст. 31 Виборчого кодексу Грузії на Міністерство з питань вимушених переселенців Грузії покладено обов'язок періодичного подання до ЦВК відомостей про внутрішньо переміщених осіб, які враховуються при складанні загального списку виборців (у загальному списку виборців вказується фактичне місце проживання ВПО). На підставі цих відомостей ВПО реєструються у списках виборців на виборчих дільницях за місцем їхнього фактичного проживання і голосують у загальному порядку. Подібний до грузинського підхід до реєстрації і забезпечення права голосу ВПО застосовується також у Молдові [9]. Інший підхід до реєстрації і реалізації ВПО права голосу використовується у Боснії і Герцеговині. У Загальній Рамковій угоді про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонська угода) була створена формула надання ВПО виборчих прав (крім права балотування на виборах), і таке положення залишалося загальним правилом у всіх типах подальших виборів [27, с. 21]. Відповідно до Дейтонської угоди, ВПО могли або брати участь у голосуванні в муніципалітеті, де вони проживали до їхнього переміщення (особисто або за допомогою відкріпного посвідчення), або у муніципалітеті, де вони проживають фактично [122]. В Азербайджані ВПО, зареєстровані в межах Нагірного Карабаху мають право голосу на виборах, що проводяться на території їхнього тимчасового перебування. Однак, на відміну від вищезазначених країн, ВПО голосували лише на загальнодержавних виборах і не мали права голосу на місцевих виборах, що у свою чергу не уповні узгоджується з міжнародними стандартами у сфері забезпечення політичних прав ВПО.

Щодо України в Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року від 15.11.2017 р. одним з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в територіальні громади є надання можливості для ВПО реалізовувати свої виборчі права на місцевих виборах, що проводяться у територіальних громадах їхнього постійного фактичного проживання [321]. Фактично частина внутрішньо переміщених осіб є членами територіальної громади, яка наразі приймає у себе (місце: постійного проживання; праці, сплати податків; отримання медичних, освітніх та адміністративних послуг). Відтак, внутрішньо переміщені особи повинні мати можливість реалізовувати виборче право на місцевих виборах з метою отримання належного політичного представництва в громаді, де вони живуть і частиною якої вони стали. Забезпечення повноцінної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у такі громади не можливе без гарантування відповідних прав [175, с. 13]. Попри все вищезазначене на вирішення питання участі внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах знадобилось майже 6 років.

Системне порушення конституційного права внутрішньо переміщених осіб на участь у місцевих виборах спровокувало п'ятирічні адвокації за виборчі права громадян, мобільних всередині країни. В цьому процесі, окрім ВПО, взяли участь експерти регіональних, національних та поважних міжнародних організацій, серед яких — Рада Європи, ООН, СММ ОБСЄ та ін. В результаті вимоги і пропозиції активістів знайшли відображення в тексті Виборчого кодексу України. До його формування долучились експерти інституцій громадянського суспільства «ГРУПА ВПЛИВУ», «ОПОРА», IFES, «Донбас SOS», «Центр інформації про права людини», «Крим SOS», «Право на захист», «Восток-SOS» та ін. Органи публічної влади демонструють відкритість до пропозицій та рекомендацій зазначених інституцій громадянського суспільства. Це підтверджується тим, що такі рекомендації знайшли своє відображення в постановах Центральної виборчої комісії, Кабінету Міністрів України, профільних міністерств та місцевих органів державної виконавчої влади.

11 липня 2019 р. прийнято новий Виборчий кодекс України, що передбачив новий підхід забезпечення виборчих прав громадян України — права вільно обирати (право голосу на виборах) та права бути обраним (ст. 6). Відповідно до ч. 5 ст. 7 Кодексу право голосу на місцевих виборах мають виборці, які належать до відповідної територіальної громади або об'єднаної територіальної громади. При цьому, на відміну від Закону України «Про місцеві вибори», у ч. 6 ст. 7 Виборчого кодексу України прямо передбачено, що

належність громадянина до відповідної територіальної громади та проживання його на відповідній території визначається його виборчою адресою, а не його зареєстрованим місцем проживання [69]. Вказані норми забезпечують доступ внутрішньо переміщених осіб до всіх видів виборів в Україні у відповідності до Конституції України та міжнародних стандартів прав людини.

До Закону України «Про Державний реєстр виборців» внесено зміни щодо документів, що підтверджують фактичне проживання виборця за адресою та належно обґрунтовують зміну виборчої адреси. До таких документів належать, зокрема: договір оренди житла за адресою, яку виборець просить визначити його новою виборчою адресою; документ, що засвідчує здійснення виборцем підприємницької діяльності за адресою житла, яку виборець просить визначити його новою виборчою адресою; довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; документ, що засвідчує перебування виборця в шлюбі або в родинних відносинах із особою, місце проживання якої зареєстроване за адресою, яку виборець просить визначити його новою виборчою адресою та ін. [287]. Це значно спростило зміну виборчої адреси для внутрішньо переміщених осіб та фактично уможливило участь у місцевих виборах.

Також сприяють практичному забезпеченню доступу внутрішньо переміщених осіб до місцевих виборів затверджені Центральною виборчою комісією Порядок розгляду звернення виборця щодо зміни виборчої адреси, від 18.05.2020 р. № 88; Порядок тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси від 02.12.2019 р. № 1969; Порядок подання виборцем заяви про уточнення попереднього списку виборців на звичайній виборчій дільниці з використанням мережі «Інтернет» від 25.08.2020 р. № 201 та ін.

Доступність виборчих прав внутрішньо переміщених осіб залежить від якісної правової основи, завчасного і комплексного їхнього інформування, забезпечення доступного та інклюзивного виборчого процесу, спрощення механізму зміни виборчої адреси тощо.

Доступ внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевих виборах посилено завдяки можливості дистанційно подати електронну заяву до Державного реєстру виборців. Саме останній спосіб звернення — дистанційна подача заяви є більш зручною і популярною, особливо це було актуально в умовах пандемії COVID-19.

Але слід констатувати, що існують проблеми, які вплинули на активність внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах. Основна — несвоєчасність прийняття відповідних норм. Вимушені переселенці мали змогу змінити виборчу адресу лише протягом 2 місяців, тому цього періоду виявилось

недостатньо для подачі заяв усіма охочими. За короткий термін внутрішньо переміщені особи не мали можливості підготуватися до реалізації свого пасивного виборчого права. Також вони не виявили активності в реалізації своїх виборчих прав на місцевих виборах, зокрема, і через недостатню поінформованість, а також небезпеку, викликану пандемією COVID-19.

Внутрішньо переміщені особи недостатньо залучені до участі в ухваленні управлінських рішень на місцевому рівні в межах форм партисипативної демократії, що прямо впливає на реалізацію їхніх публічних та приватних інтересів. Відсутність стійкого й ефективного діалогу вимушених переселенців з органами місцевого самоврядування призводять до того, що муніципальні соціально-економічні програми не достатньо орієнтовані на вирішення проблем їхньої інтеграції. Ці питання, враховуючи їхню актуальність, заслуговують самостійних наукових розвідок.

Отже, на основі проведеного комплексного дослідження реалізації внутрішньо переміщеними особами політичних прав, зокрема їхнього активного виборчого права, можемо зробити відповідні висновки.

1. На загальнодержавному та місцевому рівні внутрішньо переміщені особи потребують ефективного політичного представництва, враховуючи їхнє вразливе становище. Внутрішнього переміщеним громадянам України належить повний комплекс політичних прав і свобод, гарантований Конституцією України. Відступ держави від забезпечення політичних прав і свобод громадян не може бути здійсненим на підставі факту внутрішнього переміщення. Фактичний доступ внутрішньо переміщених осіб до окремих політичних прав був обмеженим через систему прогалин у законодавстві. Оновлення і кодифікація виборчого законодавства сприяли відновленню можливості внутрішньо переміщених осіб брати участь у загальнодержавних та місцевих виборах, але, враховуючи, що протягом 2014–2020 рр. вимушені переселенці не мали доступу до повного комплексу політичних прав і свобод, відповідно не було забезпечене їхнє пропорційне представництво в органах публічної влади місцевого рівня.
2. Внутрішньо переміщені особи недостатньо залучені до участі в прийнятті управлінських рішень на місцевому рівні в межах форм партисипативної демократії, що прямо впливає на реалізацію їхніх публічних та приватних інтересів. Відсутність стійкого й ефективного діалогу вимушених переселенців з органами місцевого самоврядування призводить до того, що муніципальні соціально-економічні програми не достатньо орієнтовані на вирішення проблем їхньої інтеграції. Включення внутрішньо

переміщених осіб у прийняття управлінських рішень з питань місцевого значення через громадські слухання, громадські ініціативи та громадські збори тощо наблизить програмні документи та публічні послуги до їхніх потреб; сприяє захисту й забезпеченню прав і свобод таких осіб; підвищить відповідальність органів місцевого самоврядування у цій сфері.

3. Враховуючи міжнародний досвід, слід акцентувати увагу, що держави, які на певних етапах свого розвитку зіштовхнулись з проблемою забезпечення права голосу внутрішньо переміщених осіб на виборах (Грузія, Молдова, Боснія та Герцеговина, Азербайджан та ін.) вирішили забезпечити для внутрішньо переміщених осіб можливість брати участь у виборах на загальнодержавному та місцевому рівнях. Для України в контексті забезпечення активного виборчого права актуальним є використання виборчого підходу Грузії.

1.2. Право на житло внутрішньо переміщених осіб: національний та зарубіжний досвід забезпечення

Проблеми внутрішнього конфлікту, який був викликаний військовою окупацією територій України, призвели до того, що особи, які переїхали з окупованих територій так і не отримали житла, яке було гарантоване їм Конституцією України. На жаль, сьогодні більшість внутрішньо переміщених осіб мають труднощі з доступом до гідного житла. Нами досліджено проблеми реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. Тематична актуалізація пов'язана з тим, що саме від реалізації права на житло залежить нормальне функціонування демократичної держави. Реалізація права на житло серед ВПО є особливо важливою, оскільки житло є необхідним для кожної людини. Важливо, щоб законодавство забезпечувало реалізацію права на житло, за допомогою якого внутрішньо переміщені особи можуть отримати соціальне житло. Зарубіжна практика свідчить, що реалізація права на житло для внутрішньо переміщених осіб може відрізнятись.

Українське суспільство все більше усвідомлює масштаби соціально-політичної катастрофи, яка проявляється у вимушеній міграції населення на Сході України та Криму.

На сучасному етапі багато вітчизняних науковців приділяють увагу проблемам забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме: Н. Андрусишин, А. Бобкова, О. Бондар-Підгурська, Г. Виноградова, О. Власюк, А. Волкова, О. Волох, Т. Гнатюк, В. Горбулін,

Н. Гусак, І. Данилова, Р. Джабраїлов, В. Дяченко, Б. Захаров, І. Карпа, М. Кобець, К. Крахмальова, О. Ляшенко, Ю. Макогон, В. Михайловський, Т. Подоляка, О. Риндзак, У. Садова, О. Соколов, Т. Семигіна, В. Сушкевич, О. Тарасевич, С. Трухан, В. Устименко, Д. Цвігун та ін.

Вагомий внесок у розвиток системи забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснено в межах Плану дій Ради Європи для України 2018–2021, що імплементується через Проєкт «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» [328]. Так, підготовлено декілька проєктів Законів України у сфері житлових прав внутрішньо переміщених осіб, а також проведено низку аналітичних розвідок щодо стану та перспектив забезпечення права внутрішньо переміщених осіб на житло.

Разом із цим, динамічні процеси в цій сфері вимагають проведення подальших активних дій з боку науковців, які б відображалися в якісних та перспективних дослідженнях, що враховували б дійсний стан та можливі тенденції в гарантуванні житлових прав внутрішньо переміщених осіб.

З квітня 2014 р. через масові руйнування на східній території України з'явилися перші внутрішньо переміщені особи з Донецької та Луганської областей. Під час ескалації збройного конфлікту кількість внутрішніх переселенців з цих територій постійно зростала.

В Україні внутрішнє переміщення людей має економічні, соціальні та політичні причини [168]. Причиною, що викликала найбільшу кількість внутрішніх міграцій в Україні, було насильство, що чинилося збройними угрупованнями проти мирного населення і було викликаним інтересами масового захоплення територій країни, а також тим, що бойовики не поділяють політичних поглядів населення. Саме через це люди вимушено виїжджають з окупованих територій.

Житло — одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба людини в житлі виникає з моменту її народження, зберігається протягом усього життя і припиняється після смерті [159, с. 204; 172; 428]. Отже, задоволення потреби людини в житлі — важливе соціальне завдання. Реалізація права на житло серед ВПО є особливо важливою, оскільки житло є необхідним для кожної людини.

У Конституції України зазначено: «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою й органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону» [157]. Отже, можна зробити висновок, що задоволення житлових потреб громадян України є важливим соціальним завданням держави. На основі проблем внутрішнього конфлікту особи, які переїхали з окупованих територій,

отримали статус «внутрішньо переміщена особа». Відтак, однією з найважливіших проблем, яка постала перед цими громадянами, стала проблема реалізації права на житло, гарантованого ст. 47 Конституції України. На жаль, більшість ВПО, які змушені були переїхати з окупованих територій, мають труднощі з доступом до гідного житла.

Серед великої кількості прав, які щодня порушуються щодо внутрішньо переміщеного населення, право на житло має важливе значення, оскільки інші види прав, що вимагають рівної реституції, такі, як право на здоров'я та освіту, мають таке ж потужне значення, як і житло для людини, тому що це одна з найважливіших потреб. Отже, ВПО повинні мати виняткові права та гарантії саме через їхню соціальну вразливість [274].

Повна реалізація права на житло для всього переміщеного населення не може статися в короткостроковій або навіть в середньостроковій перспективі. Тому, необхідно розробити різні альтернативи для вирішення проблеми ненадійного житлового становища внутрішньо переміщених осіб, аналізуючи різні форми безпечного володіння, які можуть бути забезпечені, завжди з перспективою перетворення їх в довгострокові рішення зі стійкою здатністю.

У березні 2014 р. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун заявив, що Україна повинна негайно прийняти закон про статус внутрішньо переміщених осіб з тим щоб міжнародне співтовариство могло надавати Україні гуманітарну допомогу, в тому числі пов'язану з наданням житла для внутрішньо переміщених осіб [412]. Коли військовий конфлікт тільки розпочався, держава не поспішала з розробкою законодавства про вимушених переселенців, але представники громадянського суспільства зрозуміли, що ця проблема була надзвичайно актуальною, оскільки внутрішньо переміщені особи потребують негайної допомоги, і що їхня кількість тільки зростатиме, і вони будуть рухатися не тільки з Криму, а також з інших регіонів України, де в той час тривала гібридна війна Росії проти України. Тоді це число ще не досягло сотень тисяч мігрантів із Донбасу, але було зрозуміло, що може очікувати на Україну [409, с. 26]. Стало зрозумілим, що для реалізації прав внутрішньо переміщених осіб із Криму та Донбасу, необхідним є закон, який зможе виокремити статус «внутрішньо переміщеної особи». Тому закон про переміщених осіб потрібно було негайно прийняти. Права на житло серед переміщених осіб з окупованих територій не могли бути реалізованими через відсутність визначення їхнього статусу. Це було визнано кількома організаціями, у тому числі ІК «Майдан моніторинг» та Харківською правозахисною групою [128].

Харківська правозахисна група (KHRG) розробила законопроект «Про примусове переселення», який був опублікований на веб-сайті KHRG

15 квітня 2014 р. [326]. Після цього протягом двох місяців цей законопроект обговорювався з Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців, Управлінням Уповноваженого з прав людини, представниками неурядових організацій, волонтерів та, звичайно ж, з переміщеними особами, а також з політиками та народними депутатами. Під час обговорення проєкт був покращений. Він був схвалений міжнародними та національними експертами та привернув увагу громадянського суспільства, яке вимагало якнайшвидшого прийняття закону про примусово переміщених осіб [327]. Прийняття даного законопроекту допомогло б запустити механізм реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб.

18 червня 2014 р., коли представники громадянського суспільства та міжнародних організацій вийшли на засідання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, їм було надано зовсім інший проєкт, який кожен, враховуючи також представників Адміністрації Президента України, побачив вперше. Проєкт був швидко обговорений без розгляду думки громадськості та міжнародних організацій. Наступного дня законопроект «Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя за обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України» був поданий до Парламенту під № 4998-1 [329]. У той же день законопроект був прийнятий із суттєвими порушеннями парламентських правил. Такий поспіх може бути пояснений надзвичайною актуальністю, але, на жаль, вона, як правило, не вирішує проблеми вимушених переселенців. Громадське обговорення проєкту не відбулося; рекомендації Управління Верховного Комісара ООН з прав біженців щодо ключових положень закону були знехтувані. Закон містить ряд серйозних недоліків.

Першою спробою виправити стан реалізації права на житло серед внутрішньо переміщених осіб була Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року».

Метою Програми було розв'язання основних проблем внутрішньо переміщених осіб та зниження рівня соціальної напруженості серед них та в суспільстві; сприяння інтеграції та соціальній адаптації таких осіб за новим місцем проживання; допомога у забезпеченні створення належних умов для життєдіяльності, прав та реалізації потенціалу; забезпечення соціальної,

медичної, психологічної та матеріальної підтримки; створення передумов для компенсації завданої їм майнової (матеріальної) та моральної шкоди; створення сприятливих умов для добровільного повернення на місця попереднього проживання (за умови повного фактичного припинення бойових дій на територіях, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження) [148].

Наступним кроком стала презентація нової «Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» від Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб [321].

Представлена Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб в межах форуму Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 р. повинна замінити «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», затверджену Урядом у 2015 р. [116].

Метою Стратегії є соціально-економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень для реалізації та захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів, підвищення рівня їхньої самодостатності та незалежності з урахуванням інтересів територіальних громад, які приймають у себе, налагодження ефективної взаємодії внутрішньо переміщених осіб з такими територіальними громадами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, результатом якого є досягнення соціальної єдності. У Постанові Кабінету Міністрів були описані механізми спрощення процедури реалізації та захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб, а саме: забезпечення права на житло, захисту права на житло та пенсійного і соціального забезпечення [321].

17 січня 2018 р. Урядом видано Постанову № 20 «Про внесення змін до порядків, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 422», якою внутрішньо переміщені особи зараховані до категорії громадян, які мають право на отримання приміщень з фондів житла для тимчасового проживання, а також визначено необхідний для цього перелік документів [285].

До видання цієї Постанови проблема реалізації права на житло ВПО була взагалі не врегульованою з огляду на те, що, відповідно до законодавства України, ВПО не належали до переліку категорій громадян, котрі мали

право на соціальне житло. У поодиноких випадках, коли місцева рада змогла виділити соціальне житло для ВПО, було застосовано положення законів «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про житловий фонд соціального призначення».

Норвезька рада у справах біженців провела аналіз трьох проєктів в містах Донецької області, а саме у Бахмуті, Краматорську та Слов'янську щодо надання соціального житла для внутрішньо переміщених осіб у Донецькій області. Саме на прикладі функціонування проєктів у цих містах ми бачимо, що процес надання житла був занадто складним для місцевих рад у зв'язку з відсутністю права на соціальне житло у ВПО. Проте в окремих випадках право на житло забезпечувалося за посиланнями на статті 9 та 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування», яка передбачає виняткову компетенцію місцевих рад щодо відчуження, передачі в користування та інше використання комунальної власності, і ці проєкти змогли передати ВПО [237; 239; 371].

Право на житло є фундаментальним правом людини і тісно пов'язаним з іншими правами, що забезпечуються міжнародно-правовими актами. Право на житло пов'язане з правом на вільний вибір місця проживання, недоторканності приватного життя тощо. Тому, право на житло слід розглядати як одне з найголовніших прав людини. Визнання права на житло зобов'язує державу здійснювати діяльність з метою забезпечення реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб усіма можливими засобами, включаючи зміни в законодавстві.

Право на житло було вперше визнано Загальною декларацією прав людини, в якій передбачається, що: «Кожна людина має право на адекватний життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [121]. Згодом право на житло також відбилося у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. У п. 1 ст. 11 Пакту говориться про право на житло і держав: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, а також на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживатимуть належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права,

визначаючи важливість значення в цьому питанні міжнародного співробітництва, заснованого на вільній згоді» [220].

Україна ратифікувала Загальну декларацію прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, тому згідно закону «Про міжнародні договори України» наша держава повинна виконувати положення, зазначені в міжнародно-правових актах [309].

Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення є додатковим міжнародно-правовим актом, що гарантує право на житло. Принципи були прийняті в 1998 р. і вважаються одним з життєво важливих міжнародно-правових актів для внутрішньо переміщених осіб, оскільки принципи розкривають усі права переміщених осіб. Цей документ містить норми міжнародного права людини і гуманітарного права та відповідає їм. На даний момент документ вважається практичним путівником для державних та інших компетентних органів у діяльності внутрішньо переміщених осіб. Україна дотримується цих керівних принципів ООН. Ця Стратегія спрямована на розв'язання державою проблеми внутрішнього переміщення громадян України та його наслідків, зокрема територіальних громад, які приймають у себе, а також створення ефективних інструментів державного управління, задоволення нагальних та постійних потреб внутрішньо переміщених осіб [138].

Право ВПО на необхідне житло закріплене в Принципі 18. У ньому вказується що: «Усі внутрішньо переміщені особи мають право на достатній рівень життя; незалежно від обставин та без будь-якої дискримінації компетентні органи влади мають надавати і забезпечувати внутрішньо переміщеним особам безпечний доступ до:

- а) основних продуктів харчування та питної води;
- б) базового притулку та житла;
- в) належного одягу;
- г) основних медичних послуг та оздоровлення» [12].

Зарубіжний досвід дозволяє проаналізувати загальні умови забезпечення житлом ВПО та дозволяє розробити відповідні рекомендації для України на шляху формування політики в зазначеній сфері. Отже, розглянемо на прикладі Азербайджану, Грузії та Республіки Кіпр, що Україна може взяти до уваги.

Внутрішнє переміщення людей в Азербайджані почалося після конфлікту з Вірменією через територію Нагірного Карабаху. Конфлікт розпочався ще за часів радянської влади у 1988 р., коли в Нагірному Карабасі з'явилися націоналістичні прагнення, а Радянський уряд погодився передати цю територію до складу Вірменії. В Азербайджані існує програма поліпшення життєвого рівня й створення робочих місць для біженців та ВПО. Завдяки цій програмі в

Азербайджані були побудовані 82 тимчасових поселення зі школами та медичними центрами для 40 000 сімей, тобто для 180 000 внутрішньо переміщених осіб. Позитивним моментом цієї програми є те, що ВПО змогли безоплатно реалізувати власне право на житло на довгостроковий період. Але негативним моментом стало те, що якість житла у цих тимчасових поселеннях не була задовільною, тому вже через короткий час будівлі потребували ремонту [16].

На сьогоднішній день в Грузії нараховується близько 300 000 ВПО, що складає близько 6 % від населення Грузії. Процедура надання житла для внутрішньо переміщених осіб відбувалася такими способами:

- ВПО могли приватизувати житло, у якому вони проживають протягом тривалого часу;
- переміщення ВПО до відновлених та новозбудованих будинків, або надання одноразової компенсації 10 000 дол. США;
- придбання житла в сільській місцевості для ВПО;
- викуп житла з приватної власності та передача його у власність ВПО [40].

Заслугує на увагу те, що влада Грузії передала житло в приватну власність ВПО з метою забезпечення їхнього довгострокового переселення та створила можливості для вільного розпорядження власністю (купівля, продаж, оренда, тощо).

Негативним моментом стало те, що так само, як і в Азербайджані, більшість будівель були збудовані з дефектами, і це спричинило необхідність ремонту шойно збудованого житла. Іншою проблемою було те, що ВПО не долучалися до попередніх консультацій та не брали участі в розподілі житла. Також зустрічалися випадки, коли ВПО брали одноразову виплату та протягом тривалого часу з моменту підтвердження їхньої заявки все ще не могли отримати свої кошти.

У гарантуванні внутрішньо переміщеним особам права на житло важливу роль відіграє практика Європейського суду з прав людини. У цьому контексті звернімося до справи «Сагінадзе та інші проти Грузії», яка розглядалася в Європейському суді з прав людини. В цій справі Європейський суд з прав людини дав важливі тлумачення про володіння житлом і виселення з житла внутрішньо переміщених осіб. Тому, ми вирішили стисло описати стандарт, встановлений Європейським судом. У даному випадку заявники (сім'я Сагінадзе) довели, що вони є внутрішньо переміщеними особами (ВПО) з Абхазії, а з 1994 р. живуть у котеджному селищі Міністерства внутрішніх справ Грузії. З тих пір вони почали використовувати котедж і прилеглу територію для вирощування фруктів та овочів й створення іншої

домашньої інфраструктури. Лист Міністерства внутрішніх справ 2000 р. підтвердив, що сім'я Сагінадзе проживає в котеджі з 1994 р. на підставі розпорядження Міністра внутрішніх справ; у свою чергу, лист було засновано на Законі Грузії «Про внутрішньо переміщених осіб». У 2004 р. Міністерство внутрішніх справ без будь-яких пояснень у письмовій формі виселили сім'ю Сагінадзе з котеджу [35].

Після виселення Б. Сагінадзе порушив цивільне провадження проти Міністерства внутрішніх справ Грузії та вимагав, щоб його володіння були відновлені. Суд першої інстанції залишив в силі його вимогу, але Апеляційний суд відхилив рішення суду першої інстанції, а Верховний Суд залишив рішення Апеляційного суду про виселення Сагінадзе. Підтверджуючи аргументи апеляційного суду, Верховний суд Грузії ухвалив таке рішення: «Оскільки заявник не зміг надати юридичного рішення відповідного органу про те, що він має право проживати в котеджі з 1994 р., його подальше володіння не може вважатися дійсним» [10]. Що стосується листа Міністерства внутрішніх справ від 2000 р. (вказуючи, що Сім'я Сагінадзе оселилася в котеджі в 1994 р. на основі письмової згоди Міністра внутрішніх справ), Верховний Суд відмовився прийняти його в якості дійсного документа, стверджуючи, що тільки Міністерство з управління державним майном має право проводити такі операції з приватними особами. З огляду на те, що котедж не був запропонований сім'ї Сагінадзе, Міністерство внутрішніх справ та Верховний суд дійшли висновку, що житлові гарантії, що містяться в Законі Грузії, на внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в даному випадку не застосовуються.

Що стосується володіння котеджу, то Європейський суд з прав людини сформулював таке судження:

- 1) навіть якщо припустити, що існує більш законний порядок передачі котеджу першому заявнику, цей недогляд з боку Міністерства неможна віднести до правомірного;
- 2) має значення також й історичний контекст. Суд розділяє думку про те, що, з огляду на гуманітарну кризу, що склалася в Грузії в 1993–1994 рр., коли близько 300 000 переміщеним особам з Абхазії необхідно було терміново надати житло, уряд навряд чи ретельно дотримувався адміністративних формальностей у всіх угодах, пов'язаних із житлом.

Дослідження показало, що в деяких випадках невизначений зміст юридичних положень допускає різні тлумачення. Однак, така проблема часто обумовлена тим, що внутрішні механізми не передбачають важливих аспектів, пов'язаних із наданням відповідного житла. Незважаючи на визнання прав внутрішньо переміщених осіб, внутрішні нормативно-правові акти

Грузії не мають чіткого визначення стандартів, як, наприклад, житло, що має бути надане внутрішньо переміщеним особам. Аналіз судової практики Грузії показав, що національні суди вузько трактують юридичні положення, державну стратегію та Державний план дій щодо внутрішньо переміщених осіб, не орієнтуючись на індивідуальні потреби усіх внутрішньо переміщених.

Проаналізувавши прогалини в законодавстві Грузії, Україна може доопрацювати власне законодавство та стратегії щодо житла внутрішньо переміщених осіб:

- 1) необхідно визначити в національних нормативно-правових актах конкретні критерії, яким має відповідати житло для внутрішньо переміщених осіб;
- 2) державі необхідно враховувати місце перебування внутрішньо переміщених осіб, процес їхньої інтеграції, а також їхні особливі потреби при переселенні.

Аналіз справи Сагінадзе показав, що гарантії захисту внутрішньо переміщених осіб від незаконного виселення з об'єктів, де вони проживають, що містяться в національному законодавстві, суворо обмежені. Навіть якщо внутрішньо переміщена особа здатна надати докази того, що він/вона юридично володіє майном, суди, як правило, пояснюють, що остаточне рішення про виселення, в кінцевому підсумку, буде залежати від оцінки грузинського міністерства з окупованих територій. Механізм оскарження адміністративних актів, що стосуються виселення, є неефективним.

Крім того, важливо зазначити, що застосовані процедури для примусового виселення внутрішньо переміщених осіб поліцією є неприпустимими згідно міжнародного законодавства. Держава зобов'язана надавати попередню інформацію щодо виселення та пропонувати внутрішньо переміщеним особам житло не гіршого стану, або ж надавати грошову компенсацію.

Виходячи з необхідності розробки пропозицій в умовах проблеми реалізації права на житло для внутрішньо переміщеного населення, ми пропонуємо доопрацювати власне законодавство та стратегії щодо житла для внутрішньо переміщених осіб.

В якості наступного прикладу ми пропонуємо проаналізувати дві справи ЄСПЛ, пов'язані з кризою на острові Крит, де розташована Республіка Кіпр та самопроголошена Турецька Республіка Північного Кіпру.

Перша справа — «Лоїзиду проти Туреччини». Пані Тігіна Лоїзиду володіла земельними ділянками на півночі Кіпру. Після 1974 р. вона була позбавлена можливості доступу до своїх ділянок у зв'язку з поділом Кіпру на грецьку та турецьку частини. 19 березня 1989 р. вона взяла участь у мітингу,

під час якого мітингувальники змогли перейти буферну зону між південним та північним Кіпром. Коли вони прибули до селища Лімібія, що розташоване на території Північного Кіпру, Лоїзиду та деяких жінок заарештувала поліція. У той же день жінок звільнили офіційні представники ООН. Лоїзиду подала позов проти Туреччини, стверджуючи, що вона все ще залишається законним власником землі, незважаючи на правові норми, що були встановлені конституцією новоствореної республіки, яку проголосили на території північного Кіпру. Лоїзиду стверджувала, що турецькі війська перешкоджали і продовжували заважати їй повертатися на північ Кіпру та мирно користуватися власним майном. Згідно із позицією Туреччини, у частині північного Кіпру з 1975 р. відбувався процес «деприватизації» власності. Місцеві суди Республіки Кіпр стверджували, що через відсутність ефективних засобів правового захисту на північній території, право на власність не може бути відновлено. У 1998 р. Європейський суд з прав людини ухвалив рішення щодо виплати Туреччиною позивачу 300 тисяч кіпріотських фунтів за матеріальну шкоду та 20 тисяч за моральну шкоду, а також 137084 кіпріотських фунтів на відшкодування витрат [382].

Міжнародна спільнота не розглядає Турецьку Республіку Північного Кіпру як державу в сенсі міжнародного права. Тільки уряд Республіки Кіпр є законним. Отже, ЄСПЛ не може розглядати такі юридичні положення, як ст. 159 Конституції Турецької Республіки Північного Кіпру, згаданої урядом Туреччини. Суд не визнав за необхідне ухвалювати рішення про законність законодавчих й адміністративних актів Турецької Республіки Північного Кіпру. Суд зазначає, що законний уряд Кіпру послідовно заявляв, що кіпрсько-грецький народ, включаючи позивача, що володіє власністю на півночі Кіпру, як і раніше зберігає свою юридичну силу і здатний вільно розпорядитися власним житлом.

Розглядаючи цей випадок, позивач зазначила, що не вимагала компенсації за передбачувану експропріацію її майна. Оскільки суд дійшов висновку, що вона все ще є власником майна, питання про експропріацію не виникає. Її вимога обмежується неможливістю використання землі й подальшою втратою можливостей для покращення цих земель, відчуження, застави або оренди.

У випадку з Тітіною Лоїзиду Суд встановив таке. Відповідно до існуючої судової практики, юрисдикція не обмежується національними територіями держав-учасниць Конвенції. Відповідальність держави-учасниці поширюється рівною мірою на випадки, коли будь-яка дія або втрата породжує певні наслідки за межами її території. Суд вважає, що в контексті принципів міжнародного права про відповідальність держави особливо важливим є те,

що питання про неї може виникнути і тоді, коли в результаті військових дій, законних чи незаконних, держава отримала можливість здійснювати ефективний контроль над територією, яка розташована за межами її національних кордонів. Щодо зобов'язань надавати на цій території права і свободи, гарантовані Конвенцією, то Суд вважає, що у світлі принципів міжнародного права говорити про відповідальність держави особливо важливо. Подібні питання можуть виникнути і тоді, коли в результаті військових дій, законних чи незаконних, держава отримала можливість здійснювати ефективний контроль над територією, яка розташована за межами її національних кордонів. У цьому випадку Туреччина контролює політику і дії влади Турецької Республіки Північного Кіпру. З огляду на велику кількість турецьких військ, які перебувають у північній частині Кіпру, досить імовірно, що турецька армія повністю контролює цю частину острова, що тягне за собою відповідальність за політику діяльності уряду Туреччини і Турецької Республіки Північного Кіпру. Люди, які відчували або відчують результати політики і діяльності органів Турецької Республіки Північного Кіпру, фактично перебувають під юрисдикцією Туреччини. Тому, зобов'язання Туреччини щодо гарантування прав і свобод, закріплених Конвенцією, поширюються на північну частину Кіпру.

У 2008 р. у справі «*Demades v. Turkey*» Суд постановив Туреччині виплатити позивачу за відмову доступу до майна на території Північного Кіпру. Ця справа є майже аналогічною до справи «Тітіна Лоїзиду проти Туреччини» [375].

Отже, одним із інституційних механізмів захисту права на житло є Європейський суд з прав людини. Особливе значення для України має нещодавно прийняте рішення Кіпру проти Туреччини, коли в міждержавній суперечці було призначено справедливу сатисфакцію у розмірі 90 млн євро (як правило, сатисфакцію Суд призначав в індивідуальних суперечках). Це рішення може стати прецедентом для вирішення конфліктів між Україною та Росією. При цьому слід враховувати значні строки розгляду справ у Європейському суді. Наприклад, у справі «*Xenides-Aeſtis v. Turkey*» позов було подано в листопаді 1998 року. Основне рішення про наявність порушення Конвенції було ухвалено Судом 22 грудня 2005 р. [381]. Рішення про справедливу сатисфакцію було ухвалено 7 грудня 2006 р. Якщо говорити про міждержавні суперечки, то ці строки є ще більшими.

Згідно з Європейською конвенцією з прав людини, право на житло є визначеним та справедливим [11]. Прямі аргументи на підтримку права на житло можуть базуватись на юридично обов'язкових положеннях, передбачених міжнародними, регіональними або національними законами.

Для реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб важливо звернутися до вивчення принципу реституції житла для вказаної категорії осіб.

Інструкцію з питань повернення майна та компенсації за нього можна знайти в Принципах реституції житлового фонду та майна для біженців та переміщених осіб, що були схвалені Підкомісією Організації Об'єднаних Націй із заохочення та захисту прав людини в серпні 2005 р. Принципи реституції житла є результатом чотирирічного дослідження Підкомісії.

Принципи реституції житла та майна для біженців та внутрішньо переміщених осіб допомагає формулювати стандарти щодо захисту від переміщення та покращення процедури, механізму та законодавства реституції з точки зору прав людини. Головною метою цих принципів є розробка комплексних міжнародних стандартів, які забезпечували б універсальний підхід до політики реституції житла як на національному, так і на міжнародному рівні, спираючись на чинне міжнародне та гуманітарне право.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав стверджував, що багато елементів права на житло узгоджуються з внутрішніми правовими засобами. Комітет визначив сфери, у яких внутрішня законодавча система могла б відігравати роль у забезпеченні права на житло:

- а) правові заклики, спрямовані на запобігання виселенням внутрішньо переміщених осіб чи знесення їхнього житла шляхом видання судових наказів;
- б) матеріальне відшкодування після незаконного виселення;
- в) скарги на протиправні дії, що проводяться орендодавцями (публічними чи приватними) стосовно розміру орендної плати за житлове приміщення, а також щодо расової або іншої дискримінації;
- г) звинувачення в будь-якій формі дискримінації при розподілі та доступності житла;
- д) скарги щодо непридатності житлових умов [39].

Також було б доцільним дослідити можливість здійснення судових позовів у ситуаціях, пов'язаних із значним збільшенням рівня безпритульності.

Крім того, щоб вимагати застосування власних прав та свобод за допомогою стандартів, безпосередньо пов'язаних з правом на житло, справу можна подавати, використовуючи деривативні вимоги. Наприклад, право на житло може бути передбачене за умови наявності чітких гарантій інших прав (наприклад, право на життя, право на сімейне життя), які загалом визнаються основними громадянськими та політичними правами.

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, слід зауважити, що індійські суди використовували цей підхід для того, щоб тлумачити право на необхідне житло як таке, що ґрунтується на праві на життя, яке гарантується ст. 21

Індійської Конституції. У випадку «ShantiStar Builders v Narayan Khimalal Totame», Верховний суд Індії узяв за основу таке рішення: «Основні потреби людини традиційно трактуються як наявність безкоштовних продуктів харчування, одягу та притулку. Право на притулок тлумачиться як придатне приміщення, яке дозволить людині зростати у всіх аспектах — фізичному, психічному та інтелектуальному» [37].

У своєму попередньому рішенні у справі «Ольги Теллі проти Бомбейської міської корпорації» суд заявив, що «виселення заявників з їхніх житлових приміщень призведе до позбавлення їх засобів до існування» [34].

Інформаційне консультування та правова допомога Норвезької ради з прав біженців в 20 країнах, що постраждали від конфліктів в усьому світі, виявили, що переміщені жінки частіше ризикують втратити житло та стати безпритульними [24].

Загалом більшість внутрішньо переміщених осіб складаються з жінок, дівчат та хлопчиків. Значна кількість з-посеред їх — вдови або одинокі матері, які повинні підтримувати свої сім'ї. Через свою уразливість жінки та діти в багатьох випадках зіштовхуються з проблемою реалізації права на житло.

Коли жінки переміщаються з рідних громад, вони стикаються з дискримінацією, а саме з гендерною нерівністю, яка заважає їм реалізувати власні права та свободи, зокрема, і право на житло.

Демографічні зміни в результаті збройного конфлікту призводять до збільшення кількості безпритульних жінок та їхніх сімей. Коли жінка втрачає свій будинок, вона змушена переїхати із зони тимчасової окупації на неокуповану частину України та жити з родичами або прийомними сім'ями. Така жінка, найімовірніше, не вважається безпритульною, тому що вона не «спить на вулицях». Проте, вона може опинитися в умовах жорсткої житлової ситуації, маючи намір забезпечити житлом себе та своїх дітей та поставити під загрозу свою безпеку, чи ухвалити ризиковані рішення для подолання цієї житлової ситуації.

Збройні конфлікти та переміщення також можуть призвести до соціально-економічних розривів у сім'ях, а саме — до втрати роботи та доходів, а також зміни соціального статусу, що може призвести до збільшення насильства в родинах. Переміщені жінки змушені ухвалювати рішення, через які вони повинні існувати в насильницьких та образливих стосунках, наприклад, коли оренду або володіння будинком контролює правопорушник, який або не надає житло для внутрішньо переміщених жінок, або штучно підвищує ціни. Можливість доступу до безпечного та недорогого житла — це дві

найактуальніші проблеми для жінок, щоб уникнути насильства та захистити себе та своїх дітей від жорстокої ситуації. Тому заохочення захисту прав власності переміщених жінок є центральною метою програм правової допомоги Норвезької ради у справах біженців у багатьох країнах, зокрема, і в Україні.

Держава та громадські організації повинні розробляти та впроваджувати програми правової допомоги для підтримки переміщених жінок для подолання дискримінації та бар'єрів, з якими вони зіштовхуються при доступі до житла під час переселення та в часи постконфлікту. Відтак, міжнародні організації повинні контролювати реалізацію права на житло серед внутрішньо переміщених жінок.

Орієнтовний підхід, що спрямований на вирішення реалізації права на житло, повинен бути спрямований на розробку та узгодження державної політики, яка дозволить кількісно і якісно долати поточні проблеми.

Сьогоднішня державна житлова політика була в основному орієнтована на створення нового житла, і, хоча інші альтернативи було запропоновано, вони або не заохочуються, або застосовується не вповні. Серед рішень, які повинні розглядатися як альтернативи для внутрішньо переміщеного населення, слід врахувати такі пропозиції, які можуть бути застосовані:

- 1) придбання нового житла;
- 2) придбання використаного житла;
- 3) державна програма допомоги будівництва житла на ділянці, що належить внутрішньо переміщеній особі;
- 4) покращення поточного житла (бувають випадки, коли внутрішньо переміщена особа довгостроково орендує або купує житло, яке перебуває в аварійному стані. У такому випадку держава може допомогти відбудувати житло за умови проживання ВПО упродовж певного строку);
- 5) адаптація занедбаних будівель, які структурно можливо переробити під житлові будинки;
- 6) реконструкція будинків старого житлового фонду;
- 7) проектування сільських населених пунктів;
- 8) одноразова компенсація від держави;
- 9) спеціальні умови кредиту, іпотеки для ВПО.

Синтезуючи результати проведеного аналізу, можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні реалізація права на житло внутрішньо переміщених осіб набуває особливого значення, оскільки реалізація прав ВПО — це права гарантія непорушності встановлених Конституцією України прав і свобод. На сучасному етапі актуальним питанням є внесення змін до вітчизняного законодавства, що має відповідати міжнародним стандартам і забезпечувати

ефективну реалізацію права на житло внутрішньо переміщених осіб. Шляхи ефективного розвитку реалізації права на житло є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

1. Державні органи повинні вести детальну документацію (за можливості в умовах припинення бойових дій) щодо ситуації із житлом та майном внутрішньо переміщених осіб у той час, коли вони залишили свої будинки. Відповідна інформація повинна включати в себе адресу, тип статусу володіння, записи про власність та інші дані про особисту інформацію житла з самого початку, що забезпечить достатньо об'єктивне джерело інформації для можливої реституції житла. Державні та місцеві органи зобов'язані жорстко виконувати рішення стосовно житлових та майнових прав. Першочерговим завданням є розробка та прийняття законопроекту «Про реституцію/компенсацію зруйнованого житла та іншого майна внутрішньо переміщеним особам та іншим потерпілим особам». Держава та громадські організації мають активно розробляти та впроваджувати програми правової допомоги для підтримки переміщених осіб з метою подолання дискримінації та бар'єрів, з якими вони зіштовхуються при доступі до житла під час переселення та в часи постконфлікту. Державна житлова політика була орієнтована на створення нового житла. Необхідно реалізувати підхід, який повністю базується на правах людини для повернення та відновлення житла внутрішньо переміщених осіб, який забезпечить справедливі та найбільш придатні для цих громадян результати.
2. Враховуючи ситуацію із гендерною дискримінацією, органам державної влади слід окремо звернути увагу на захист житлових прав жінок — внутрішньо переміщених осіб, й особливо з дітьми. Права жінок на успадкування житла, права на участь у процесі реституції майна, права користування та контролю над житлом повинні бути визнаними та гарантованими.
3. Необхідна послідовна правова основа для вирішення питань житлового будівництва та житлово-комунального господарства. Україна має взяти на себе зобов'язання надати право реінтеграції вимушених переселенців. Слід забезпечити зв'язок між національним законодавством та відповідними міжнародними стандартами. Щоб забезпечити таку сумісність, необхідно провести глибокий юридичний аналіз та реформувати національне законодавство для спрямування забезпечення права на житло серед внутрішньо переміщених осіб. Потрібно встановити гнучкі та ефективні засоби правового захисту, що ґрунтуються на принципах прав людини.

4. Механізм реституції житла повинен мати безкоштовний та безперешкодний характер, чітку процедуру розгляду наявних документів на житло, навіть якщо вони не повинні бути розглянуті як докази про повернення житла. Державі необхідно створити належні компенсаційні системи. Позивач повинен отримати компенсацію у випадках, коли житла більше не існує, або коли особа свідомо й добровільно приймає компенсацію замість реституції. Державі слід встановити чіткий термін подання претензій щодо відшкодування або реституції майна. Цю інформацію слід широко та тривало розповсюджувати для того, щоб усі внутрішньо переміщені особи мали належну можливість подати заяву на реституцію свого житла. Права реституції повинні поширюватися на спадкоємців майна. Родичі або інші особи, які мають право отримати спадщину, повинні мати право на реституцію житла спадкодавця, який був переміщений. Фінансова підтримка механізмів реституції повинна бути надійною. Механізми реституції повинні бути ефективними, а для ефективної роботи необхідна належна підтримка з боку держави.
5. Проблеми житла слід вирішувати за допомогою ефективної інституційної координації. До постконфліктних програм із відновлення житлових та майнових прав внутрішньо переміщених осіб повинні залучатися різні державні установи. Для забезпечення успішного повернення житла чи землі потрібні інституційні зусилля державних установ, які завдяки спільним діям шляхом укладання угод або меморандумів могли б полегшити механізм та процес реституції для внутрішньо переміщених осіб. Громадянство не повинно перешкоджати процесу реституції. Право на реституцію не повинно підпадати під громадянство чи місце проживання особи, яка має законну претензію на житло або майно.

1.3. Культурно-духовні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: проблеми реалізації та гарантування

Політичні події в Україні, пов'язані із анексією Автономної Республіки Крим та розгортанням збройного конфлікту на частині територій Донецької та Луганської областей, спричинили масові порушення культурно-духовних прав людини, унаслідок чого виникла проблема забезпечення ефективної реалізації внутрішньо переміщеними особами прав, гарантованих Конституцією України. Переселенці, які у більшості своїй відчутно постраждали

матеріально, зіштовхуються з низкою соціокультурних проблем, пов'язаних із різним світоглядом, моделями поведінки, мовою тощо. З точки зору доктрини сутнісного змісту прав внутрішньо переміщених осіб, держава несе позитивні обов'язки щодо забезпечення їхнього реального доступу до матеріальних та духовних благ, можливостей реалізації їхньої свободи, особливо щодо пересування, поселення, вибору роду заняття чи професії, а також доступу до ефективних адміністративних послуг і можливостей захищати свої права і свободи перед незалежним та безстороннім судом.

Оскільки внутрішньо переміщені особи є однією з найбільш уразливих категорій населення, питання реалізації культурно-духовних прав і свобод є не менш актуальними, ніж проаналізовані вище. Незважаючи на прийняті спеціальні нормативно-правові акти, чинне законодавство недосконале та не містить належних й ефективних правових, зокрема й організаційних механізмів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, що негативно впливає на стан охорони і захисту прав і свобод, національної безпеки та уповільнює євроінтеграційні процеси в Україні.

Для якісного нормативного врегулювання прав внутрішньо переміщених осіб та процедурних особливостей їхнього застосування, доцільно дослідити проблеми забезпечення реалізації культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у зарубіжних державах. Тематична актуалізація пов'язана з тим, що саме від реалізації культурно-духовних прав і свобод залежить також і нормальне функціонування демократичної держави. Тому проведено аналіз змісту чинних законів та підзаконних нормативно-правових актів, які покликані забезпечити високоефективну реалізацію культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Також досліджено зарубіжний досвід у цій сфері та сформульовано авторські пропозиції щодо вирішення проблеми забезпечення культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Проблема охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є міждисциплінарною. Розробкою ґрунтовних пропозицій щодо забезпечення політичних та соціально-економічних прав зазначеної категорії осіб займаються зарубіжні та вітчизняні науковці різних галузей знань. Проте, поза увагою більшості вчених залишилось питання реалізації прав і свобод у культурно-духовних сфері. Так, особливості соціально-психологічної адаптації переселенців до нового етнокультурного середовища представлені в роботах Дж. Беррі, В. Грищенко, Г. Солдатова, А. Фернхем та ін. Психологічні, соціальні та культурні фактори, що впливають на наслідки міграції набули останнім часом вивчення в дослідженнях зарубіжних науковців Р. Ейдер,

М. Баркер, Дж. Блау, П. Болл, Е. Муні, Ф. Нето та ін. Дослідження особливостей страждань та психічних станів вимушених переселенців представлено у низці робіт А. Furnham, S. Vochner та ін. Загальні питання конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина були предметом досліджень таких вітчизняних вчених та дослідників, як: В. Акуленко, Ю. Битяк, М. Кобець, І. Козинець, А. Колодій, М. Малиха, М. Мацькевич, В. Микитенко, Н. Оніщенко, В. Опришко, Б. Піроцький, О. Петришин, В. Погорілко, О. Пушкіна, П. Рабінович, М. Савчин, Ю. Соколенко, Н. Тищенко, Ю. Тодика, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Л. Шестак, І. Шумак та ін.

Культурні (духовні) права — це індивідуальні права, на які має право кожна людина. Особливо це стосується осіб, які належать до меншин та корінних народів [7]. Варто наголосити, що культурно-духовні права і свободи є природними правами, що належать людині в силу її народження, а також в силу позитивного права.

У вітчизняній науковій літературі немає єдиної думки щодо визначення поняття культурних прав. І. Шумак зазначає, що нечіткість системи зазначених прав обумовлена тим, що конституційні права людини реалізуються у певних сферах суспільного життя, котрі часто взаємно перетинаються [54; 431, с. 39]. У науковому співтоваристві триває дискусія щодо загальної назви досліджуваної групи прав, зокрема, їх розглядають як культурні, духовні чи ідеологічні. Зважаючи на сутність конституційних прав, що охоплюються вказаною групою прав, та з метою уникнення неоднозначного тлумачення під час дослідження, пропонуємо визначати їх культурно-духовними правами і свободами.

Так, О. Скакун тлумачить культурні права як можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їхнього засвоєння, використання та участі в подальшому їх розвитку [362]. На переконання П. Рабіновича, культурні (гуманітарні) права — це можливості збереження та розвитку своєї етнічно-національної самобутності, доступу до здобутків духовної та матеріальної культури нації, народу, людства, їхнього засвоєння, використання та участі в подальшому їхньому збагаченні [336, с. 24]. Зокрема, вчений наголошує на тому, що реалізація культурних прав задовольняє потреби людини в доступі до культурних надбань свого народу та інших народів (зокрема в здобутті знань), у самореалізації особи шляхом створення нею різноманітних цінностей культури [338, с. 20]. С. Бобровник, О. Зайчук та Н. Оніщенко визначають культурні права як можливості збереження і розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення [52, с. 69; 246, с. 57]. Культурно-духовні права

безпосередньо впливають на рівень духовного розвитку людини і суспільства, а також забезпечують умови для формування та використання культурних надбань.

Вчені-конституціоналісти визначають, що культурні права та свободи людини в Україні тісно пов'язані з розвитком культури і гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства та держави в цілому. Так, М. Мацькевич зауважує, що стан, в якому перебуває нині вітчизняна культура, характеризується суперечливістю: з одного боку, культура функціонує в суспільстві, яке реформується, а з іншого — у кризовому соціумі [210, с. 25]. В. Федоренко пропонує тлумачити культурні (духовні) права людини і громадянина як встановлену Конституцією та законами України міру можливої поведінки або діяльності особи щодо задоволення своїх законних потреб у сфері освіти, літературної, художньої, наукової і технічної діяльності [413, с. 254]. Схожу точку зору має І. Ігнатченко, яка відносить до культурно-духовних прав потреби освіти, наукової та технічної діяльності [131]. У визначенні поняття вчені звертаються до класифікації культурних конституційних прав, зокрема і Ю. Соколенко, який відносить до культурних прав і свобод право на освіту (дошкільну, загальну середню, позашкільну освіту, професійно-технічну та вищу) [365, с. 29]. Віднесення до культурно-духовних прав тільки права на освіту має наслідком обмежене тлумачення досліджуваної групи, оскільки вона змістовно включає різні сфери культурного життя суспільства.

Особливої уваги в контексті дослідження потребує визначення поняття «культура», адже від нього залежить обсяг культурно-духовних прав. За відсутності будь-якого обов'язкового визначення, «культура» може тлумачитись по-різному: як творча, мистецька чи наукова діяльність, або, як людська діяльність, сукупність цінностей, знань і практики. Прийняття більш широкого визначення «культури» означає, що культурні права також охоплюють право на освіту та право на інформацію. Сучасний розвиток суспільства спричиняє розвиток усіх суспільних відносин, зокрема і культурно-духовних. У зв'язку з цим, культура охоплює декілька аспектів, серед яких можна виділити систему освіти, засоби масової інформації тощо.

Зазначимо, що вихідним у розумінні культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є визначення їхнього поняття, що в узагальненій формі відображає предмети та явища цього феномена. Тому, враховуючи положення вказаних вище науково-обґрунтованих формулювань, пропонуємо таке визначення поняття: культурно-духовні права внутрішньо переміщених осіб — це комплекс гарантованих чинним законодавством можливостей у сфері освіти, літературної, художньої, наукової і технічної діяльності, які

забезпечують збереження і розвиток національної, культурної та духовної самобутності зазначеної категорії осіб.

Досліджувані права і свободи розкриті у міжнародних актах. Так, Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1948 р., гарантує право на освіту (ст. 26) та право на участь у культурно-му житті суспільства (ст. 27) [121]. Для реалізації положень Декларації був прийнятий Міжнародний пакт від 16.12.1966 р. «Про економічні, соціальні та культурні права». У ст. 1 цього пакту говориться: «Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток». Пакт конкретизує зміст права на освіту (ст. 13), визначаючи, що кожна держава повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру [220]. До того ж, у документі визначено такі визначальні елементи культурних прав, як можливість користуватись результатами наукового прогресу, у тому числі практично їх застосовувати.

Порівняно з іншими категоріями прав людини, серед яких цивільні, політичні, економічні та соціальні, досліджувана категорія прав є найменш розвиненою з точки зору їх обсягу, правового змісту та примусового виконання. Справді, вони потребують подальшої оцінки, класифікації та розвитку. Ця точка зору може бути оскаржена, оскільки чинний список культурних та духовних прав є відносно вичерпним. Тому, проблема пов'язана скоріше з тим, що ці права недооцінюються, оскільки сприймаються як додаток до інших прав людини.

Таке ігнорування проявляється в тому, що, відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні та духовні права, як правило, перераховуються разом з економічними і соціальними правами та отримують набагато менше уваги і нерідко повністю забуваються. Як зазначає А. Ейде, хоча вислів «економічний, соціальний і культурний» широко використовується, у більшості випадків занепокоєння з цього приводу обмежується економічними і соціальними правами [6]. У вітчизняній науці, досліджуючи культурно-духовні права, досить часто ототожнюють їх із соціальними та економічними, приділяючи їм значно менше уваги. Це можна спостерігати в практиці багатьох держав світу. Відтак, важко знайти конституцію держави, яка, перераховуючи економічні та соціальні права, має розділ, що стосується культурних або духовних прав. У більшості випадків конституції обмежуються згадуванням права на освіту.

З метою актуалізації культурно-духовних прав і свобод державам-учасникам, у контексті реалізації права на участь у культурному житті, було запропоновано надавати інформацію:

- про наявність коштів для сприяння культурному розвитку та розвитку громадської діяльності;
- про розвиток інституційної інфраструктури, створеної для реалізації політики, спрямованої на забезпечення участі громадськості у просуванні культурної ідентичності як фактору взаємного визнання серед осіб, груп чи регіонів;
- про сприяння поінформованості щодо користування культурною спадщиною національними етнічними групами та меншинами і корінними народами;
- про сприяння посилення ролі ЗМІ в культурному житті;
- про збереження та представлення культурної спадщини людства;
- про розвиток законодавства, яке захищає свободу художньої творчості, та його виконання;
- про професійну освіту в галузі культури та мистецтва;
- а також про будь-які інші заходи, що вживаються задля збереження, розвитку та поширення культури.

Ці керівні принципи доводять, що для Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, що контролює реалізацію культурних прав, вони мають конкретний юридичний зміст, і це дозволяє їм оцінювати діяльність держав. Проте, навіть у цьому випадку можна спостерігати певні ознаки ігнорування культурно-духовних прав і свобод.

Серед важливих застережень щодо реалізації культурно-духовних прав і свобод слід згадати побоювання держав про те, що через визнання права на різні культурні ідентичності, права на ідентифікацію вразливих груп, зокрема меншин та корінних народів, може спостерігатися тенденція до сецесії і загроза національній єдності. Саме тому запровадження культурних прав у Статуті ООН було заблоковано. У той же час, культурні права осіб, що належать до меншин, не згадуються в Загальній декларації прав людини. Вони були визнані лише ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1996 р. [219]. Ця стаття надає особам, які належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, права на користування своєю власною культурою, на сповідування і розвиток власної релігії, а також на можливість спілкуватися своєю мовою. Комітетом з прав людини зазначено, що ця стаття встановлює та визнає право, яке надається особам, які належать до меншин, і яке відрізняється від інших додаткових прав, на які окремі особи вже мають право.

У межах дослідження проаналізовано низку зарубіжних регіональних нормативних актів, які спрямовані на забезпечення культурно-духовних прав і свобод людини. На нашу думку, український законодавець повинен звернути увагу як на міжнародні акти, так і на нормативні акти, які були прийняті в окремих державах.

Так, Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 р. (прийнята раніше від Загальної декларації прав людини ООН) є першим регіональним інструментом, який представляє каталог культурних прав. Декларацією передбачено, що кожна людина має право брати участь у культурному житті суспільства, користуватися благами, які є результатом інтелектуального прогресу, особливо наукових відкриттів (ст. 13). Вона також регламентує право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів щодо своїх винаходів або будь-яких літературних, наукових або художніх творів, автором яких є особа [2]. Іншим актуальним міжнародним актом є Африканська хартія прав людини і народів 1981 р., яка формує право кожної особи вільно брати участь у культурному житті свого суспільства (ст. 17), а також обов'язок зберігати і зміцнювати позитивні африканські культурні цінності у своїх відносинах з іншими членами суспільства в дусі толерантності, діалогу та консультацій і, загалом, сприяти просуванню морального добробуту суспільства [44]. Хартія також гарантує повагу до прав усіх народів щодо їхнього культурного розвитку та рівноправного користування спільною спадщиною людства.

Серед документів, прийнятих Радою Європи, які розглядають або посилаються на культурні права, можна відзначити Європейську соціальну хартію (1961 р.); Конвенцію про охорону культурної спадщини (1985 р.); Конвенцію про охорону археологічної спадщини (1992 р.); Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (1992 р.); Рамкову конвенцію про захист національних меншин (1994 р.).

Значна кількість нормативних документів, що стосуються культурно-духовних прав і свобод, була прийнята ЮНЕСКО; відтак, вони надали нового імпульсу поширенню культури, підтриманню і розповсюдженню знань та рекомендацій для відповідних країн щодо необхідних міжнародних конвенцій. Здійснюючи цю місію, ЮНЕСКО розробила більше тридцяти нормативних документів: конвенцій, декларацій та рекомендацій, що стосуються різних аспектів культурних прав [38, с. 50]. Підсумовуючи вищезазначене, нормативні акти, прийняті ЮНЕСКО, є важливими інструментами для забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, а також гарантій їхньої реалізації.

Загалом, внесок ЮНЕСКО в розвиток концепції культурно-духовних прав і свобод — це проголошення та розробка у низці нормативних

документів щодо права на захист і доступ до культурної спадщини [6]. Так, гарантії здійснення культурних прав були розвинені і доповнені в ряді рекомендацій, ухвалених ЮНЕСКО. У них, зокрема, зазначається:

- 1) розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу;
- 2) однакове право на збереження і розвиток традицій, культури загалом мають усі нації, національні меншини, етнічні групи;
- 3) кожній людині повинні бути забезпечені доступ до знань і можливість втішатися мистецтвом і літературою всіх народів, брати участь у прогресі науки у всіх частинах земної кулі, користуватися його благами і сприяти збагаченню культурного життя;
- 4) держави повинні вживати заходів щодо демократизації культури, забезпечення прав на культуру і гарантій у користуванні її результатами без будь-яких обмежень;
- 5) держави повинні захищати свободу творчості, сприяти творчим робітникам, забезпечувати їхнє право створювати профспілки і фахові організації за своїм вибором [152].

Розробка міжнародних актів про захист культурних прав здійснювалась на основі Загальної декларації прав людини, яка має фундаментальний характер. Так, до основних актів варто віднести наступні:

- Конвенцію проти дискримінації в освіті (1960 р.);
- Декларацію про принципи міжнародного культурного співробітництва (1966 р.);
- Конвенцію про засоби заборони та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.);
- Конвенцію про охорону світової культурної та природної спадщини (1972 р.), Рекомендацію щодо участі людей у культурному житті та їхнього внеску в культурний розвиток (1976 р.);
- а також Рекомендацію щодо статусу художника (1980) [86, с. 57].

У перелічених міжнародно-правових актах регламентовано право на освіту, доступ до інформації, свободу ідентичності, творчості, участі в науковому прогресі, також на участь у міжнародному культурному співробітництві.

Так, Віденський заключний документ, прийнятий ОБСЄ у 1989 р., наклав на держави-учасниці обов'язок створення умов для просування етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності національних меншин на їхній території [262]. Нормативна регламентація культурних прав меншин здійснена також у заключному документі Копенгагенського засідання ОБСЄ 1990 р. з питань людського виміру; зокрема, у ньому було перераховано специфічні

культурні права, до яких віднесено: збереження та розвиток етнічної, культурної, релігійної ідентичності; вільне використання своєї національної мови; створення та підтримування власних навчальних, культурних чи релігійних установ, організацій та асоціацій; сповідання і розвиток своєї релігії тощо [15, с. 64]. Закріплення вищезазначених прав підтвердило принцип недискримінації та рівності як основоположних критеріїв охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина, зокрема національних меншин.

Розвиток культурних прав вказаної категорії осіб було також здійснено в актах Ради Європи, серед яких Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, у якій зазначено, що розбудова демократичних держав можлива тільки шляхом визнання рівності між усіма членами суспільства через визнання регіональних мов та мов національних меншин [113]; а також у Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин, у якій закріплено право на вільне користування приватною та публічною мовою; право на встановлення власних приватних навчальних інструкцій; право на вивчення своєї мови [18, с. 287]. Духовні та культурні права здобули змістового законодавчого закріплення, що обумовлено їхньою важливістю для повноцінної реалізації людиною своїх прав і свобод. Після проголошення незалежності необхідність нормативного врегулювання зазначених прав виникла і в Україні.

Сьогодні охорона і захист культурно-духовних прав і свобод у національній правовій системі нашої держави гарантується Конституцією, Законами України та підзаконними нормативно-правовими актами. Важливо виділити деякі з культурно-духовних прав і свобод, які носять базовий фундаментальний характер:

- право на освіту (ст. 53);
- право на захист інтелектуальної власності громадян (ст. 54);
- свободи світогляду і віросповідання (ст. 35);
- право людини на створення літературних, художніх, наукових та інших творів, на проведення наукових досліджень, а також право займатися іншою творчою діяльністю (ст. 54);
- свобода особистості від ідеологічного контролю, право самостійно визначати систему моральних і духовних цінностей (ст. 15);
- можливості отримувати повну, неупереджену, об'єктивну інформацію (ст. 34);
- право на участь у культурному житті — залучення до культурних цінностей у всіх областях культурної діяльності, на доступ до державних бібліотечних, музейних, архівних фондів (ст. 54) тощо [157; 177, с. 22; 173, с. 9; 323, с. 88].

Україна, визнаючи принцип рівності та заборони дискримінації, забезпечує доступ до вказаних прав усього населення. Однак, у зв'язку із подіями на Сході України, виникла необхідність посилення практичного забезпечення регламентованих прав для внутрішньо переміщених осіб.

Одним з основних культурних прав є право на освіту. Ст. 53 Конституції України визначено, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [157]. Особливого значення набула стаття, закріплена Основним Законом суспільства і держави в контексті охорони і захисту права дітей-внутрішньо переміщених осіб на освіту, оскільки через вимушену зміну місця проживання, вони потребують особливого захисту з боку держави для реалізації їхніх можливостей. Важливим для зазначеної групи осіб аспектом є також можливість здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах безоплатно на конкурсній основі.

Деталізовано право на освіту в Законі України «Про освіту». Імплементация його положень через підзаконні акти забезпечуватиме здобуття освіти всіма категоріями населення України та створюватиме умови для всебічного розвитку особистості, сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства. Положення Закону спрямовані на забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти та права кожного громадянина на її здобуття. Закон «Про освіту» визначає правові засади організації та діяльності закладів освіти. Зазначений Закон рамковий і регламентує подальше реформування освітніх галузей, а також служить підґрунтям для законів «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту» [132]. Сьогодні право на освіту пропонується реалізувати в проєкті Закону України «Про освіту дорослих», Стратегії розвитку вищої освіти на 2021–2031 роки тощо.

За роки збройної агресії росії наша держава змогла прийняти низку законів, що стосуються освіти, завдяки яким діти з окупованих територій могли вільно отримати, або вільно продовжувати отримувати освіту на неокупованій частині України. В зоні операції об'єднаних сил, які перебувають під контролем українських військових, було відбудовано значну кількість шкіл та дитячих садочків. Також було евакуйовано заклади вищої освіти, які продовжують свою роботу і по сьогоднішній день на підконтрольній території

України. Проблема виникла саме після міграції великої кількості внутрішньо переміщених осіб з окупованої території, особливо в дошкільних закладах освіти, де і до сьогодні діти та їхні батьки зобов'язані чекати в черзі, поки їхню дитину візьмуть до дитячого садочка. Міграція з окупованої території АР Крим призвела до того, що велика кількість кримських татар де-факто не мають змоги отримувати освіту своєю рідною мовою, хоча де-юре вони мають таке право згідно із Законом України «Про освіту».

Ст. 3 Закону «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. визначено, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти в державних і комунальних закладах дошкільної освіти у межах державних вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти та обов'язкову дошкільну освіту дітей старшого дошкільного віку тощо [290.]. Діти-внутрішньо переміщені особи не є винятком, тому на початку збройної агресії на окремих територіях України, листом Міністерства освіти і науки України «Щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України», було рекомендовано здійснювати прийом дітей до дошкільних навчальних закладів без попередньої електронної реєстрації; для прийому дітей до дошкільного навчального закладу (групи) компенсуючого типу додатково забезпечувати подання висновку психолого-медико-педагогічної консультації, територіального лікувально-профілактичного закладу чи тубдиспансеру, направлення місцевого органу управління освітою, а у разі відсутності свідоцтва про народження дитини, сприяти батькам у його подальшому повненні у встановленому законодавством порядку» [435]. Але попри те, що Міністерство освіти і науки України вживає всіх необхідних заходів задля реалізації дітьми-внутрішньо переміщеними особами свого права на освіту, цей лист має рекомендаційний характер, а відтак, не є обов'язковим до виконання. Отже, керівник навчального закладу на свій розсуд вирішує питання зарахування до певного навчального закладу тієї чи іншої дитини. Такі прогалини в національному законодавстві породжують дискримінацію та призводять до корупції в суспільстві.

Культурні права включають той аспект, що навчальні заклади й інші освітні простори повинні бути безпечними, щоб не піддавати дітей і підлітків внутрішньо переміщених осіб насильству, експлуатації та іншим ризикам [14]. Це школи та їхні будівлі, включаючи туалети, безпечні, гендерно-чутливі для дітей; весь персонал навчальних закладів, як національний, так і міжнародний, має гідні умови праці, поважає кодекс поведінки й отримує базову підготовку з таких тем, як методологія навчання, права людини,

запобігання сексуальному насильству та експлуатації, психосоціальна підтримка, позитивна дисципліна, що систематично їх підвищує; навчальна програма та методика викладання спрямовані на сприяння миру, примирення та конструктивний діалог, включаючи навчання життєвих навичок; студенти інформуються про свої права (та обов'язки), ознайомлюються з наявними механізмами моніторингу й направлення, а також кодексу поведінки, що регулює роботу викладачів та інший педагогічний персонал тощо.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 16.04.2018 р. № 367 визначено, що діти або хтось із їхніх батьків, які мають довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та які не мають свідоцтва про народження дитини або документа, що посвідчує особу здобувача освіти, та/або оригіналу або копії відповідного документа про освіту (за наявності), заносяться до закладу освіти без подання зазначених документів згідно з цим Порядком [302]. Нормативна регламентація зазначених положень характеризує Україну як соціально орієнтовану демократичну державу, яка реально визнає людину, її життя і здоров'я найвищою соціальною цінністю.

Для надання повноцінної державної підтримки внутрішньо переміщеним особам Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти», якою, крім того, що було визначено порядок, було визначено ще й механізм надання державної цільової підтримки дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи [288; 313; 340, с. 7]. До того ж, у момент ескалації конфлікту, Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 450 «деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї» було закріплено, що у разі наявності громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї та за результатами конкурсного відбору вступників у державні і комунальні заклади вищої освіти не потрапили до переліку осіб, які рекомендовані закладом вищої освіти до зарахування на місця державного замовлення, центральний орган виконавчої влади, до сфери управління якого належить навчальний заклад, за зверненням керівника вищого навчального закладу надає (розміщує) додаткові місця державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів з урахуванням напряму підготовки (спеціальності), обраного вступником [105]. Незважаючи на якісну нормативну урегульованість права на освіту, з початком кожного нового шкільного року постає проблема в доступі та

якості отримання послуг освіти, особливо щодо питання готовності дітей-переселенців до освітнього процесу. Держава в цьому питанні лише забезпечує дітей-переселенців місцями в навчальних закладах. В цілому це означає тільки дотримання їхнього права на освіту, але без подальшого супроводу [71]. Якісна освіта для дітей-внутрішньо переміщених осіб потребує забезпечення відповідної матеріально-технічної бази [22, с. 96]. За результатами моніторингу, який був присвячений доступу переселенців до освіти, надання послуг та вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та їхніх сімей були зроблені за рахунок власних резервів вчителів, батьківських комітетів, волонтерських організацій, а не за рахунок додаткових ресурсів місцевих чи державних бюджетів.

Проблему реалізації права на освіту серед внутрішньо переміщених осіб та біженців багатьом країнам допомагають вирішити сучасні технології. Нові інформаційні технології мають досить позитивний вплив на культурні права. Таким чином, інтерактивна дистанційна освіта та навчання можуть посилити право на освіту і дозволити отримати освітні послуги для людей в ізольованих населених пунктах, забезпечити якісну освіту і створити для всіх можливості навчання протягом усього життя, що інакше не було б можливим. До того ж, у зв'язку з карантинними обмеженнями, спричиненими ускладненням епідеміологічної ситуації в Україні та світі, дистанційні технології навчання набули потужного розвитку, тому якість освітніх послуг за допомогою вказаних систем можуть бути ефективною альтернативою для внутрішньо переміщених осіб.

Іншим істотним культурно-духовним правом, що гарантується державою, є право громадян на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, що визначене ст. 54 Конституції України [157]. Тобто держава надає громадянам можливість займатися будь-яким видом творчості з метою самовираження особистості, вдосконалення індивідуальних духовних рис та задоволення власних моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Право на участь у культурному житті набуває нового виміру з можливістю легкого доступу до світової культурної спадщини, можливістю відвідувати через Інтернет найпрестижніші музеї та виставки або відвідувати концерти найкращих оркестрів і диригентів. Право на використання результатів наукового прогресу посилюється швидким доступом до останніх наукових розробок, до бібліотек, розташованих в інших країнах і регіонах, до наукових публікацій і періодичних видань. Проте, інформаційні магістралі можуть принести позитивні результати лише тоді, коли вони доступні. В даний час обстріли населених

пунктів на території АТО/ООС не дають можливості забезпечити якісну мережу, адже доступ до Інтернету залежить від наявності електроенергії та наявності телекомунікаційної мережі.

Слід зазначити, що домінуючим фактором у вирішенні питання щодо переселення є територіальна близькість до владних структур, що опікуються проблемою переселенців. Тому, головними векторами внутрішньої міграції мешканців Криму стали Київ та Львів [223]. Досвід депортацій (з територій сучасної Польщі), пережитий населенням Західної України, стає підґрунтям для підтримки переміщених осіб. Одразу після переселення, у березні-травні 2014 р., кримські татари активно взаємодіяли з державою (реєстрація, оформлення статусу приватних підприємців, звернення про надання земельних ділянок) та волонтерськими організаціями.

Конституція України також декларує охорону культурної спадщини; збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність. Однак, у вітчизняній конституційно-правовій науці залишається суперечливою оцінка права на результати власної інтелектуальної, творчої діяльності, яке більшість правознавців однозначно відносять до культурних прав і свобод людини та громадянина [188, с. 22; 440, с. 213].

До культурно-духовних прав і свобод людини та громадянина також традиційно відносять право на інформацію. Ст. 34 Конституції України закріплює право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Правовий режим збирання, зберігання, використання і поширення інформації визначається Законом України «Про інформацію» та іншими законами України [304]. Право на інформацію має особливе значення для внутрішньо переміщених осіб, зокрема, зважаючи на необхідність постійного та прозорого інформування про стан проведення АТО/ООС та можливості повернутись на попереднє місце проживання.

Одним з основних нормативно-правових актів, який покликаний регулювати культурно-духовні права є Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 р., основною метою якого є удосконалення чинних механізмів реалізації державної політики та правових відносин у сфері культури, а саме: створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, культурної спадщини та інформації про них; збереження і примноження національного культурного надбання; врегулювання відносин суб'єктів діяльності у сфері культури щодо інтелектуальної власності у сфері культури, забезпечення реалізації та захист авторського права і суміжних прав тощо [307]. Варто наголосити, що свобода творчості, доступ до культурних

цінностей та інші права регламентовані також у низці підзаконних нормативно-правових актів, серед яких: Постанова КМУ «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури» [298], Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами» від 22.05.2019 р. [300] тощо. Безумовно, усі напрями державної політики у сфері культури є важливими. Однак, урахувавши той факт, що певні території України є тимчасово окупованими та є збройний конфлікт, збереження культурної спадщини як основи національної культури та сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті сьогодні є актуальними.

Культурно-духовні права гарантують духовний розвиток людини, допомагають кожному індивіду повноцінно реалізувати політичні, економічні, соціальні, духовні та культурні можливості. Питання правового забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб має бути одним із виразно артикульованих пріоритетів будь-якої державної влади й чіткого плану дій не лише на сьогодні, а й на наступні роки. Важливо координувати зусилля держави та громадянського суспільства у допомозі зазначеній категорії осіб з метою вирішення проблем, з якими зіткнулися ці особи. Виходячи з того, що Україна не має відповідного досвіду роботи з внутрішньо переміщеними особами, використання міжнародних напрацювань є доречним і вельми необхідним [45]. Аналіз стану, місця і ролі культурно-духовних прав і свобод показує їхню принципову важливість в загальному переліку прав і свобод з огляду на те, що вони спрямовані на забезпечення творчого розвитку, залучення до цінностей свого та інших народів, вдосконалення культурного середовища тощо.

Відтак, у результаті аналізу нормативних джерел та науково-обґрунтованих підходів до розуміння культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, належить відзначити такі положення.

1. Культурно-духовні права і свободи внутрішньо переміщених осіб — це комплекс гарантованих законодавством можливостей у сфері духовного розвитку, здобуття освіти, літературної, художньої, наукової і технічної діяльності внутрішньо переміщених осіб, які забезпечують збереження і розвиток їхньої національної, культурної та духовної самобутності. Культурно-духовні права внутрішньо переміщених осіб забезпечують можливості для:

- здобуття певного рівня освіти;
- захисту права інтелектуальної власності;
- розвитку наукових і технічних досліджень;

- свободи особи від ідеологічного контролю;
- самостійного визначення для себе системи моральних і духовних цінностей;
- отримання неупередженої, об'єктивної інформації;
- свободи світогляду й віросповідання;
- використання досягнень національної та світової культури;
- участі в культурному житті тощо.

Інструментальне забезпечення духовно-культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб потребує подальшого розвитку, оскільки передбачені сьогодні заходи не гарантують повноцінної реалізації зазначених прав. Переважна більшість норм міжнародних актів регулює права громадян, залишаючи незабезпеченими або недостатньо забезпеченими права внутрішньо переміщених осіб. В Україні комплекс духовно-культурних прав також залишається на досить низькому рівні забезпечення, що актуалізує дослідження окремих його елементів.

2. До фундаментальних культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб належать такі:
 - право на освіту;
 - право захисту інтелектуальної власності громадян;
 - свободи світогляду і віросповідання;
 - право людини створювати літературні, художні, наукові та інші твори, проводити наукові дослідження, займатися іншою творчою діяльністю;
 - свобода особистості від ідеологічного контролю, право самостійно визначати систему моральних і духовних цінностей;
 - можливості отримувати повну, неупереджену, об'єктивну інформацію;
 - право на участь у культурному житті — залучення до культурних цінностей у всіх областях культурної діяльності, на доступ до державних бібліотечних, музейних, архівних фондів тощо.
3. Право на освіту є одним з провідних прав внутрішньо переміщених осіб, оскільки доступ до освіти є важливим для економічного, соціального і культурного розвитку особи і держави. Право на освіту сприяє інтеграції внутрішньо переміщених осіб до територіальної громади, до якої вони переселились. Для забезпечення рівних та безпечних умов навчання, держава та інститути громадянського суспільства зобов'язані гарантувати сприятливе середовище, позбавлене булінгу щодо дітей-внутрішньо переміщених осіб та інших негативних факторів.

4. Істотним духовно-культурним правом, що гарантується державою, є право внутрішньо переміщених осіб на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Держава гарантує зазначеним особам можливість займатися будь-яким видом творчості з метою самовираження, вдосконалення та задоволення власних моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. До того ж, Конституція забезпечує охорону культурної спадщини та збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність. На жаль, у зв'язку з проведенням АТО/ООС, значна кількість культурних та історичних об'єктів були знищені представниками держави-агресора.
5. До духовно-культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб також традиційно відносять право на інформацію, яке має визначальне значення, зважаючи на необхідність постійного та прозорого інформування про стан проведення АТО/ООС та можливості повернутись на попереднє місце проживання. Звісно, усі напрями державної політики у сфері культури є важливими, однак, враховуючи той факт, що певні території України є тимчасово окупованими через збройний конфлікт, збереження культурної спадщини як основи національної культури та сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті сьогодні є актуальними.

Розділ 3. ГАРАНТІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: поняття, ознаки, класифікація

Для сучасних демократичних, правових та соціальних держав, які визнають людину найвищою соціальною цінністю, надзвичайної актуальності набуває питання ефективної реалізації прав та свобод людини і громадянина. Внаслідок впливу глобалізаційних та євроінтеграційних процесів на найважливіші сфери життя українського суспільства, простежується певний позитивний розвиток системи захисту прав і свобод різних категорій населення. Однак, кризова ситуація зумовила гостру необхідність модернізації системи захисту прав та свобод такої категорії суб'єктів, як внутрішньо переміщені особи. Тому сьогодні питання забезпечення ефективної реалізації правового статусу зазначеної категорії осіб потребують фундаментального вивчення та дієвих кроків їхнього вирішення.

В умовах демократичних трансформацій найбільш цінним є створення конкретного механізму, що забезпечив би комплексний підхід до вирішення нагальних проблем. Акцентуємо увагу на тому, що особливого значення набуває питання запровадження дієвого комплексу гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, тому необхідним є наукове дослідження поняття зазначених гарантій, визначення загальних та спеціальних ознак, а також аналіз загальноправових гарантій прав і свобод людини та громадянина для подальшого їхнього застосування щодо внутрішньо переміщених осіб.

Дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні проводяться, починаючи з 2014 року, але нова хвиля вимушеного переміщення спровокувала численні зміни і трансформації цього спеціального статусу. Повномасштабне вторгнення росії спровокувало численні нові проблеми, тому вкрай необхідним є подальше дослідження та обґрунтування гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [23, с. 59]. Однак, до цього часу в Україні не проведено ефективної, комплексної, цілісної розвідки поняття

та характеристики гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що зумовлює особливу актуальність питання.

Підґрунтям для дослідження виступили роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: В. Андрейцев, М. Баймуратов, В. Бабаєв, Н. Бортник, Д. Баланюк, М. Баглай, Дж. Блау, П. Болл, О. Бережнов, М. Бесчастний, С. Бостан, Н. Болотіна, О. Білоскурська, К. Ващенко, Л. Воеводін, В. Забігайло, В. Кампо, Ю. Ковбасюк, А. Колодій, В. Колпаков, В. Копейчиков, О. Костюченко, О. Котляр, В. Котюк, В. Кравченко, В. Кучинський, Т. Кульчицький, В. Лазарев, С. Лисенков, М. Малишко, П. Мартиненко, Т. Маршалл, М. Мацькевич, А. Мордовець, Є. Микитенко, Е. Муні, Р. Мюллерсон, В. Надрага, А. Нечитайленко, В. Нікітюк, М. Орзіх, А. Олійник, В. Опришко, В. Патюлін, В. Погорілко, О. Петришин, І. Погребний, П. Рабінович, Ю. Римаренко, М. Савчин, В. Сіренко, В. Селіванов, О. Соколенко, О. Сурілов, Т. Синюкова, В. Тацій, Ю. Годика, І. Фарбер, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Результати наукових пошуків зазначених вчених створюють теоретичну базу щодо подальшого наукового дослідження поняття та системи гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на основі гарантування прав і свобод людини та громадянина.

Проблематика гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має міждисциплінарний характер, тому розробка окремих питань здійснена в роботах вчених різних галузей знань, серед яких: психологи, соціологи, демографи, економісти, філософи, спеціалісти з права та державного управління. Окремі аспекти гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб здійснено у наукових працях таких вчених, як: І. Басова, К. Гожда, Г. Гудвін-Гілл, Н. Ісаєва, О. Кхасраві, І. Козинець, К. Крахмальова, М. Кобець, Т. Кульчицький, М. Малиха, В. Микитенко, Є. Микитенко, В. Михайловський, М. Ніколайчук, А. Орешкова, О. Проценко, Б. Піроцький, О. Рекотова, М. Сірант, Н. Тищенко, Л. Удовика, Л. Шестак та ін.

Механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, складається з ряду елементів, що за умови стійкої та налагодженої взаємодії спрямовані на охорону і захист зазначеної категорії осіб [235]. Так, одним з основних його елементів є гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що забезпечують реалізацію нормативно регламентованих прав і свобод та виступають основним способом втілення останніх у життя. Підходів до класифікації гарантій прав і свобод існує декілька, вони систематизовані за певними особливостями, оскільки кожен з них, незалежно від джерела існування чи способу реалізації окремих видів прав, врегульовує реалізацію нормативних положень.

Варто зазначити, що кінцевою метою існування гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є ефективне забезпечення унормованих теоретичних прав і свобод та забезпечення їхньої доступності. Для реалізації вказаних положень функціонує відповідний механізм, який складається з ряду елементів, серед яких гарантії є чи не найважливішими, адже без їхнього існування є неможливим перенесення положень нормативно-правових актів у реальне життя, де вони не просто існують у теорії, а забезпечують практичну реалізацію нормативних положень. До елементів теорії гарантій, перш за все, відносять: поняття та ознаки гарантій прав і свобод людини та громадянина, підходи до їхньої класифікації та тлумачення видів.

Для здійснення конструктивного теоретичного аналізу гарантій прав та свобод внутрішньо переміщених осіб доцільно звернутись до розгляду загальноправових гарантій, які є фундаментальними.

Безпосередньо поняття «гарантія» знаходить своє відображення у багатьох джерелах, серед яких автори тлумачних термінологічних та юридичних словників трактують його як «зобов'язання щодо виконання угоди, забезпечення, порука». В свою чергу «гарантувати» означає брати на себе відповідальність за що-небудь, поручатись за виконання чогось (гарантувати безпеку, свободу слова т.д.) [67, с. 128; 191, с. 43; 231; 268, с. 35]. Запропоновані дослідниками поняття створюють емпіричну базу для використання гносеологічних основ поняття «гарантія» у наукових дослідженнях щодо статусу внутрішньо переміщених осіб. Керуючись зазначеними вище науково-обґрунтованими дефініціями, можемо визначити гарантії як внутрішньо узгоджену систему засобів, способів та умов, а також принципів і норм, необхідних для ефективної реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Різні автори визначають гарантії як способи, засоби та умови, а також відзначають, що вони забезпечують не тільки реалізацію прав і свобод людини та громадянина, а й охороняють та захищають їх. Тобто, у сучасній юридичній науці не визначено єдиного підходу до тлумачення вказаного поняття, однак, існують ґрунтовні теоретичні напрацювання, які було покладено в основу дослідження.

Під гарантіями доцільно розуміти засоби, що уможливають фактичну реалізацію норм і принципів права.

Вітчизняна юриспруденція та сформована вченими теорія гарантій прав і свобод людини та громадянина також трактує поняття гарантій по-різному. Так, М. Гуренко, О. Майданик, Н. Плахотнюк, О. Фрицький та Ю. Шемшученко мають спільну думку про те, що гарантії є способами та засобами практичного втілення прав і свобод регламентованими нормативними

документами [90, с. 122; 204, с. 221; 264, с. 79; 416, с. 124]. Справді, гарантії прав і свобод включають засоби і способи, але слід підкреслити, що, крім зазначених елементів, змістовно поняття включає також умови, норми та принципи, які в комплексі забезпечують дотримання, реалізацію й захист прав і свобод людини та громадянина.

У контексті дослідження доцільно звернути увагу на позицію вченого-конституціоналіста Ю. Тодики, який наголосив, що для успішного втілення в життя закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина потрібні, перш за все, обставини, які складаються з багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів, покликаних забезпечити сприятливі умови для реалізації прав і свобод [408, с. 182]. Науковець підкреслює, що гарантії прав і свобод людини та громадянина взаємопов'язані й взаємозумовлені, утворюють в цілому загальну систему та у своїй сукупності забезпечують їхню надійну реалізацію, всебічну охорону й захист.

Також близькою за значенням є позиція А. Зайця, П. Рабіновича та В. Погорілка, яка полягає в тому, що гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина — це умови й засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону й захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина [126, с. 176; 265, с. 132; 337, с. 210; 406]. Спорідненою є думка С. Гусарева, А. Олійника, та О. Слюсаренка, які стверджують, що гарантії прав і обов'язків становлять відповідні умови та засоби, що сприяють перетворенню в життя проголошених прав і свобод, а також виконанню обов'язків [92, с. 241]. Гарантії прав і свобод можна розглядати як сполучний елемент між теоретичним закріпленням відповідних можливостей особи на нормативному рівні та їхньою практичною реалізацією.

Згідно з позицією О. Петришина, гарантії прав і свобод людини та громадянина становлять систему загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціальних юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їхньої всебічної охорони та захисту від порушень [125, с. 468]. Запропоноване визначення набуває значної актуальності в межах дослідження, оскільки містить не лише загальні гарантії, а й спеціальні юридичні засоби та інститути.

О. Скакун наголосила, що, без гарантій права та свободи, обов'язки людини та громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», які не мають жодної цінності ні для особи, ні для суспільства [361]. Поряд із цим, такі вчені, як: А. Колодій, К. Волинка та Д. Кохановський вважають,

що гарантіями прав і свобод людини та громадянина є комплексна структура правових та соціальних умов, засобів та заходів, що створюють можливість для належної реалізації кожним своїх прав, а також як діяльність зобов'язаного суб'єкта із забезпечення реалізації, охорони та захисту прав особи [80, с. 31; 144, с. 129; 182, с. 74], чим, у свою чергу, розширюють розуміння вказаного поняття. Дослідниця Г. Саміло пропонує тлумачити гарантії основних прав і свобод людини та громадянина як систему норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують у сукупності дотримання прав та свобод і законних інтересів особи [356, с. 324]. Гарантії прав і свобод забезпечують реалізацію можливостей особи, а за необхідності можуть бути спрямовані на охорону незаконно обмежених чи порушених прав і свобод.

Досліджуючи гарантії прав і свобод людини та громадянина, деякі науковці присвятили увагу дослідженню окремих якісних характеристик цього поняття. Так, на думку І. Мотиля, гарантії прав і свобод людини та громадянина становлять об'єктивне соціально-політичне і юридичне явище, яке ґрунтується на основних принципах, вироблених людством, а саме: законності, справедливості, гуманізмі, доцільності, рівності прав. Їхньою основною функцією є виконання обов'язків держави та інших суб'єктів перед особою [225, с. 124]. Функціональний аспект гарантій прав і свобод досліджувала Т. Заворотченко, яка зазначила, що основною їхньою функцією є виконання зобов'язань державою й іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості, а об'єктом гарантій є суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини [119, с. 76]. Доповнює позицію авторки А. Олійник, наголошуючи, що, розглядаючи гарантії прав і свобод, варто говорити не лише про охорону, захист, а й про створення сприятливих умов та відновлення порушеного права, зокрема, про відшкодування збитків [245, с. 132]. Аналізуючи зміст гарантій, Ю. Пайда стверджує, що їхнє призначення полягає в забезпеченні найбільш сприятливої обстановки для того, щоб юридичний статус особи, її права і свободи ставали реальним фактичним становищем кожного окремого члена суспільства. Без відповідних гарантій проголошені права і свободи не можуть бути реалізовані уповні [256, с. 51]. Одним з елементів ефективної реалізації, охорони й захисту прав і свобод, встановлених законодавством, є активна взаємодія органів державної влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, оскільки наслідком такої взаємодії вбачається вироблення конструктивних та дієвих засобів захисту вказаних цінностей [164, с. 11].

Юридичні гарантії прав та свобод встановлені державою в Конституції та конституційних законах, а також у поточному галузевому законодавстві

(кримінально-процесуальному, цивільно-процесуальному, трудовому та ін.) [249, с. 3]. Проте, на думку Н. Плахотнюк, права людини недостатньо закріпити в Конституції України та законодавчих актах, оскільки їхнє реальне втілення залежить від гарантій, завдяки яким об'єктивне право може бути реалізоване. Згадана авторка тлумачить гарантії як забезпечення прав людини державою, органами місцевого самоврядування або створення таких умов, завдяки яким особа сама здатна реалізувати суб'єктивне право. На відміну від реалізації, результатом якої є отримання особою конкретного блага за власною ініціативою чи ініціативою владних інституцій, гарантування передбачає сукупність механізмів і можливостей держави, що існують об'єктивно та закріплені конституційними й законодавчими нормами [264]. Слід наголосити, що, згідно із Конституцією України, гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, який практично реалізується через відповідні суб'єкти — органи публічної влади.

У контексті дослідження доцільно звернутись до міжнародного досвіду гарантування прав і свобод людини та громадянина, який має свій власний науковий простір та поліваріативність поглядів на досліджувану категорію.

У європейському праві, як зазначає Л. Богачова, під гарантіями прав і свобод людини розуміють засоби захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав, а також порядок відшкодування завданої шкоди [56, с. 57]. Здебільшого, під гарантіями прав і свобод людини (у вузькому, юридичному сенсі) Ф. Арнім, Р. Бальтршпергер, Г. Бетге, В. Блюмель, Д. Мертен та інші розуміють засоби захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав і порядок відшкодування завданої шкоди. Разом із тим, у джерелах вказується розуміння поняття гарантій як обіцянки в усній чи, особливо, в письмовій формі про те, що щось має певну якість, зміст, вигоду тощо; або про те, що вона задовільно виконуватиме конкретні зобов'язання протягом даного періоду часу [3]. Однак, наявна й інша інтерпретація, що вказує на особливість функціонування гарантій в тій частині, де останні ніколи не можуть слугувати для уникнення захисту прав і свобод людини та громадянина [17].

Також міжнародна наукова думка об'єднує в поняття «гарантія» певну системність у переліку заходів, які спрямовані на убезпечення від посягання на права і свободи людини та громадянина [13]. Вищезазначені думки дають можливість з іншого боку поглянути на питання гарантій прав і свобод людини та громадянина, оскільки останні розглядаються не тільки як способи і засоби реалізації прав і свобод, а як захисний механізм від необґрунтованого посягання на особу (людину й громадянина).

Дослідивши підходи вчених, які працювали над створенням та вдосконаленням доктрини гарантій прав і свобод людини та громадянина в різний період, слід акцентувати увагу на тому, що кожен із авторів здійснив свій внесок у розробку вказаної теорії. Ідея рівності в правах, доступності до їхньої реалізації проникає в юридичну матерію та дає змогу забезпечити сучасну демократичну спільноту від викликів минулого та сучасного. Гарантії прав і свобод людини та громадянина ґрунтуються на системі умов, способів та засобів (заходів), що створюють підстави для реалізації та захисту кожним своїх прав.

Із наведених інтерпретацій стає можливим визначити поняття гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як комплекс об'єктивних та суб'єктивних чинників, а також сукупність умов, способів і засобів, спрямованих на повну та ефективну реалізацію, охорону та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків їхнього неналежного здійснення та вироблення новітніх концепцій захисту вказаних категорій осіб державою та іншими уповноваженими суб'єктами.

У свою чергу, реалізація гарантій прав і свобод людини та громадянина є умовою ефективної розбудови правової держави в будь-якій країні та безперервного розвитку усіх сфер життя. Гарантування як найважливіший чинник ефективної реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб неможливий без соціальних і політичних передумов. До них слід віднести реальне визнання державою демократичних цінностей та функціонування у ній вільного громадянського суспільства, сформованість якісних політичних, економічних, соціальних та культурних суспільних відносин.

Ознаки гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є їх характерними властивостями, категоріями, що відображають їхній зміст. На підставі запропонованого визначення поняття гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, можна сформулювати такі загальні їхні ознаки.

- 1. Правова регламентованість.** Гарантії створюються державою з метою забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Обов'язком держави є забезпечення ефективної реалізації, охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для їх адаптації за новим, тимчасовим місцем проживання, а в такий спосіб остання і регламентує перелік конкретних гарантій, метою яких є реалізація теоретично визначених положень. Окрім цього, дані процеси підкріплені діяльністю державної влади, що є запорукою їхньої обов'язкової реалізації та надає їм таких властивостей, як законодавча захищеність та загальнообов'язковість.

- 2. Системність.** Це загальна властивість об'єктивно існуючої єдності світу, його структурованості й взаємозв'язку [369, с. 5]. Не є особливими, в даному аспекті, гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що мають свою структуру та тісний взаємозв'язок. Поряд із цим, кожне фундаментальне правове явище має свою систему. Системність виступає не просто ознакою, а характеризує гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як комплексне, логічно побудоване та органічно взаємопов'язане правове явище. Система гарантій правового статусу внутрішньо переміщених осіб може розширюватись чи звужуватись, але кінцевою метою існування такого явища, так чи інакше, є забезпечення ефективної реалізації, охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, відповідна система гарантій не є вичерпною, оскільки з часом набуває все більшої широти, враховуючи виклики та труднощі в процесі практичної реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх прав і свобод.
- 3. Цілеспрямованість.** Сутність поняття «гарантія» в його функціональному призначенні — забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина загалом та внутрішньо переміщених осіб зокрема. З огляду на це, необхідно підкреслити, що така ознака виокремлює вказане явище з-поміж інших, оскільки цілеспрямовано діє та існує для втілення в життя конкретних нормативно врегульованих теоретичних положень. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб функціонально призначені для захисту та забезпечення правами і свободами саме внутрішньо переміщених осіб, враховуючи специфіку правового статусу останніх. У цьому і полягає їхня цілеспрямованість — вони необхідні для захисту, а також безперешкодної та ефективної реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що і є кінцевою метою функціонування всього інституту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб загалом.
- 4. Реальність та доцільність.** Реальність та доцільність вимагає встановлення гарантій у такий спосіб, щоб вони забезпечували баланс між суспільними запитами та державними можливостями щодо їхнього реального задоволення. Гарантії — це умови та фактори, що існують в об'єктивній дійсності та уможливають процес реалізації громадянами своїх прав і свобод, роблять його зрозумілим, вільним, безперешкодним та безпечним [83, с. 78]. Законодавчий орган наділений можливістю забезпечити наявність широкого кола гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в законодавстві, проте їхня відповідність реальному розвитку суспільства та держави, а також потребам

суспільства — залишається пріоритетом. Лише в результаті забезпечення доцільних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб стає можливою їхня ефективна реалізація.

5. **Універсальність.** Ця ознака полягає в ряді особливостей, а саме: гарантії однаково поширюються на всіх осіб, які мають правовий статус внутрішньо переміщеної особи; вони не обмежуються кордонами конкретної області, тобто є такими, що діють на всій території держави; гарантії забезпечують реалізацію необхідних прав і свобод поза часом, оскільки не обмежені його рамками.
6. **Ефективність.** Слід підкреслити, що ефективність правового явища традиційно визначається як співвідношення між фактичним результатом дії правових норм і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті [400, с. 80]. В конкретній ситуації ефективність гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропорційно відображає кінцевий результат їхнього функціонування. Кінцевим результатом в даному випадку є належне забезпечення правами і свободами внутрішньо переміщених осіб та їхній захист, а це означає, що рівень та обсяг забезпечення правами і свободами внутрішньо переміщених осіб відображає те, на скільки ефективними є гарантії цих прав і свобод.
7. **Постійність дії.** Закріплення будь-яких гарантій є складною законодавчою процедурою, як і їхня заміна або скасування. Постійність дії гарантій полягає в необхідності чіткого окреслення системи гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на тривалий період, а заміну окремих гарантій слід розглядати винятково у випадку їхньої неефективності. Постійність дії забезпечує сталу реальну практику використання внутрішньо переміщеними особами своїх прав і свобод, оскільки за умови несистемного функціонування гарантій відповідних прав, механізм їхньої реалізації буде змінюватись залежно від наявності чи відсутності тих чи інших гарантій. Така ознака, у свою чергу, і є підставою розглядати гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як комплексну та сталу систему, існування якої, за відсутності зазначених гарантій, є неможливим.

Наведені ознаки підтверджують позицію вчених про те, що гарантії слугують для забезпечення найсприятливіших умов, реалізації закріпленого статусу людини і громадянина. Вони можуть бути умовами, способами чи засобами, що забезпечують перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності [368].

Гарантії не є однорідною сукупністю норм, умов і принципів. Процес гарантування неможливо уявляти як однорідну масу гарантій, кожна з яких за

своїм змістом і формою відповідає будь-якій іншій. Наукова класифікація гарантій має велике значення для з'ясування специфіки гарантування правових процесів [232, с. 170–171]. Для розуміння комплексу гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідно систематизувати їх та дослідити за науково-обґрунтованими критеріями.

У вітчизняній юридичній науці не існує єдиної думки щодо систематизації гарантій прав і свобод людини і громадянина, проте додаткова аргументація відповідного аспекту теорії гарантій прав і свобод людини та громадянина значно підвищила б ефективність функціонування цього інституту загалом та в частині гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зокрема.

Наукова класифікація являє собою систему супідрядних наукових понять певної галузі знання, що використовується для встановлення зв'язків між цими поняттями, а також для орієнтації в їхній сукупності [49, с. 54]. Так, не зважаючи на те, що класифікація є процесом суто теоретичним, вона сприяє диференціації одного явища на декілька тісно пов'язаних елементів, що дозволяє більш детально та структуровано дослідити їх.

Традиційно фахівці-теоретики і конституціоналісти поділяють гарантії за практичним спрямуванням на загальні та спеціальні (юридичні). Таку позицію, зокрема, підтримують Ю. Барабаш, В. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, Н. Мішина, О. Петришин, П. Рабінович, М. Савчин, В. Федоренко та ін. До загальних гарантій пропонують віднести політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та культурні гарантії. Під спеціальними гарантіями розуміють систему спеціальних, закріплених в юридичних нормах правових засобів, за допомогою яких забезпечується можливість реалізації прав, а також захист й охорона прав людини від порушень з боку посадових осіб, державних органів і громадян [124, с. 76; 125, с. 468; 154, с. 156; 183, с. 15; 232, с. 171; 276, с. 87; 277, с. 166; 387, с. 92; 413, с. 90]. О. Кушніренко та Т. Слинько, а також деякі інші науковці зазначають, поряд з вищевказаними загальними гарантіями, ще духовні та матеріальні [194, с. 79]. Ряд науковців, серед яких Т. Заворотченко, доповнюють зазначену класифікаційну систему гарантій організаційними, під якими пропонують розуміти правові норми, які встановлюють сфери та зміст управлінської діяльності, що здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування, організаціями й посадовими особами, які їх представляють з метою реалізації прав [118, с. 95].

Вчені неодноразово висловлювали позицію щодо розподілу загальних гарантій за сферами соціального життя (економічні, політичні, ідеологічні й суспільні (соціальні та культурні) гарантії [155, с. 99; 393, с. 177], оскільки

винятково у такий спосіб можливо забезпечити їхню взаємодію для комплексного, багатовекторного підходу до ефективної реалізації прав і свобод.

Механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, на сьогоднішній день, є новоствореним, тому деталізація галузевих елементів, здійснена на основі класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина, сприятиме оптимізації функціонування інституту. Саме система гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб установлює базові підвалини демократичної, правової та соціальної держави.

Так, політичними гарантіями прав і свобод людини та громадянина є сукупність політичних чинників суспільного й державного життя (повновладдя народу, яке здійснюється представницькими органами, запровадження в організації та діяльності державного апарату демократичних засад, багатопартійної системи, рівня плюралізму й гласності в суспільстві тощо) [66, с. 289]. П. Рабінович до політичних гарантій відносить демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкритую політичну систему; наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему тощо [339, с. 12]. В. Кириченко та О. Куракін розглядають політичні гарантії як політичну систему держави, яка функціонує для забезпечення та захисту прав людини, влади народу, здійснюваної безпосередньо й через органи державної влади місцевого самоврядування. Автори наголошують, що політичні гарантії забезпечуються правом громадян на свободу об'єднань у політичні партії й громадські організації, а також правом громадян на участь в управлінні державними справами та в референдумах [139, с. 78]. С. Бостан до політичних гарантій прав і свобод відносить діяльність держави, представництво політичних інтересів інститутами політичної системи, наявність реально дієвих інститутів безпосередньої та представницької демократії, можливість населення звертатися за захистом прав до спеціальних органів держави [59, с. 300]. Залежно від цілей держави та її політичної системи, різноманітність політичних гарантій може бути досить широкою. Політичні гарантії, перш за все, створюються для громадян — членів суспільства, які застосовують їх у процесі громадянської активності.

Політична система як «перший сектор» суспільства, який концентрує в собі механізм легітимації публічної влади шляхом визначення демократичного порядку заміщення посад представниками народу та забезпечення рівного доступу до публічної служби, визначає конституційний статус політичних інститутів шляхом визнання загальних принципів їхнього правового положення та встановлення демократичних стандартів їхньої організації [355]. Отже, політичні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це

політична система, спрямована на реалізацію, охорону й захист участі зазначеної категорії осіб в управлінні державними справами шляхом реалізації активного та пасивного виборчого права.

Існують проблеми розмежування економічних та соціальних гарантій в контексті забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Економічні гарантії прав і свобод людини та громадянина визначаються як сукупність економічних факторів життя суспільства (рівень досконалості економічних відносин, раціональна система держави, матеріальні й фінансові ресурси тощо). До того ж, економічними або матеріальними гарантіями є речові засоби забезпечення ефективності реалізації прав і свобод [66, с. 299]. Разом із тим, В. Безчасний, В. Суботін, С. Пашков, Г. Саміло та О. Філонов до економічних гарантій відносять спосіб виробництва, соціально-орієнтовану ринкову економіку, економічну свободу громадян та їхніх об'єднань у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності [153, с. 233; 356, с. 325]. Слушно доповнюють зміст економічних гарантій В. Кириченко та О. Куракін, зазначаючи, що необхідною їхньою складовою є економічний лад суспільства, який на основі визнання й захисту багатоманітних форм власності на засоби виробництва має забезпечувати матеріальні потреби усіх верств населення. [139, с. 120]. Економічні гарантії потребують ефективного функціонування економічного устрою суспільства, що покликане забезпечувати матеріальні потреби відповідних осіб.

Відповідно до положень Конституції України [157], — це право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю та право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Ці права поєднанні із ст. 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. [293] та є елементами системи економічних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Основна відмінність економічних гарантій полягає в тому, що вони забезпечують можливість внутрішньо переміщених осіб, які не мають нагальних потреб у фінансових благах на примноження наявного капіталу. Підкреслимо, що усі гарантії органічно поєднані для забезпечення ефективного дотримання, реалізації та захисту прав і свобод. Акцентуючи увагу на економічних гарантіях прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зауважимо, що реального змісту вони набувають тільки під час взаємодії з політичними.

Пропонуємо розглядати економічні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як економічну систему, яка спрямована на реалізацію, охорону і захист реальної можливості внутрішньо переміщених осіб володіти, користуватись та розпоряджатись засобами виробництва та брати участь у підприємницької діяльності.

Здійснюючи правовий аналіз соціальних гарантій прав і свобод людини та громадянина, В. Кравченко під соціальними гарантіями пропонує розуміти закріплені конституційними нормами соціальні засоби й умови здійснення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [185, с. 403]. О. Колодій розглядає їх як матеріальні та юридичні способи забезпечення реалізації соціально-економічних прав членів суспільства [145, с. 37]. Соціальні гарантії прав і свобод передбачають наявність розвиненого громадянського суспільства, соціальної держави, громадського контролю тощо [427, с. 9]. До того ж, соціальні гарантії орієнтовані на взаємозв'язок членів соціуму між собою та на їхні відносини із державою, становлять систему засобів і способів, що дають можливість для захисту своїх прав на володіння, користування та розпорядження соціальними благами [334; 390]. У контексті гарантування прав внутрішньо переміщених осіб доцільно зауважити, що соціальні права не можуть бути ефективно реалізовані за відсутності організаційної, координуючої та інших форм діяльності органів публічного управління.

Важливу роль у гарантуванні соціальних прав людини та громадянина в правовій державі відіграють суди. Згідно зі ст. 55 Конституції України соціальні права людини і громадянина захищаються судом [157]. При цьому судовий захист прав і свобод людини та громадянина здійснюють як суди загальної юрисдикції, так і Конституційний Суд України [402]. Особливе значення має рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. у справі про соціальні гарантії, в мотивувальній частині якого було зазначено, що «пільги, компенсації і гарантії є складовою конституційного права громадян на соціальний захист і достатній рівень життя кожного» [350]. Виходячи із сутності такого рішення, унеможливується звуження не лише наявних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, але і їхніх гарантій.

Наголосимо, що соціальні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб за сутністю становлять умови для реалізації зазначених можливостей, забезпечених державою; за змістом вони являють собою систему заходів, спрямованих на ефективну реалізацію прав внутрішньо переміщених осіб; за формою — сукупність організаційних та правових форм реалізації відповідних соціальних прав і свобод, гарантованих Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами.

На основі запропонованих вище наукових розробок та нормативних положень, пропонуємо розглядати соціальні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як соціальну систему, спрямовану на реалізацію, охорону й захист законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я.

Разом із тим, у системі загальних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб наявні й ідеологічні гарантії, що відіграють значну роль у забезпеченні прав і свобод зазначеної вище категорії осіб, виступають відображенням індивідуальної правосвідомості кожного члена суспільства, слугують орієнтиром суспільної зрілості.

Під ідеологічними гарантіями розуміють розвинену політичну і правову свідомість, духовну культуру об'єктів суспільних відносин, визнання загальнолюдських цінностей [259, с. 134]. Згідно з міркуваннями О. Скакун, ідеологічні (духовні, духовно-моральні) гарантії прав і свобод — це ідеологічна багатоманітність; розуміння верховенства права як заперечення будь-якого прояву свавілля стосовно людини з боку влади чи іншої людини; визнання людини найвищою цінністю, повага до її гідності; відсутність релігійної, расової ворожнечі; демократична суспільна думка; необхідний освітній рівень (загальнодоступність і безоплатність середньої освіти); вільний доступ до інформації [361, с. 73]. М. Мацькевич до ідеологічних гарантій пропонує відносити ліберальну концепцію прав людини, на якій ґрунтується правова система держави, що визнає права людини як природні та передбачає їхній пріоритет стосовно прав колективу, держави, суспільства, а також ідеологічний плюралізм і багатоманітність, заборону визнання державою жодної ідеології як обов'язкової [209, с. 27]. На думку О. Петришина, невід'ємною складовою духовних гарантій прав і свобод людини та громадянина є повага до права як до необхідного і важливого засобу регулювання соціальних відносин у сучасному суспільстві, законності як оптимального режиму відносин між людиною та державою [125, с. 468]. Ідеологічні гарантії мають надзвичайно важливе значення, оскільки, безпосередньо впливаючи на формування правової держави та в дусі поваги до інституту прав і свобод, формують ядро будь-якої цивілізованої держави. Вони знаходять виявлення в загальному визнанні гуманістичних цінностей, ідей демократичної, правової, соціальної держави та громадянського суспільства, верховенства права і соціальної справедливості. В умовах внутрішнього переміщення осіб в Україні ідеологія спільності та єдності території держави відіграє одну з визначальних ролей. Також, не применшуючи важливості інших видів і форм гарантій, належить справедливо наголосити на безпосередньому впливові останньої на свідомість громадян, на формування в їхньому духовному просторі засад та рис сучасного громадянина.

Отже, під ідеологічними гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонуємо розуміти ідеологічну систему, спрямовану на реалізацію, охорону і захист гуманістичних цінностей, формування толерантного

ставлення до внутрішньо переміщених осіб, створення в суспільстві високого рівня правової культури тощо.

У межах дослідження інституту гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід акцентувати увагу на культурних гарантіях. Гарантії культурних прав і свобод визначаються культурною функцією держави та наявними системами освіти, науки, виховання, культури, мистецтва, інформації в державі та стійкими історичними традиціями у сфері культурного розвитку держави [232, с. 170–171]. До культурних гарантій належить також свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свобода світогляду й віросповідання, які гарантовані ст. 34 і 35 Конституції України [158, с. 459]. У юридичній літературі їх пропонують також розглядати як засновану на врахуванні та реалізації закономірностей суспільного розвитку діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань, міжнародних організацій та окремих осіб (матеріальний зміст), що спрямована на створення сприятливих умов для повного та безперешкодного здійснення культурних прав і свобод, які мають на меті досягнення певного соціального блага у сфері культурних відносин, забезпечення їхньої ефективної охорони та результативного захисту від порушень будь-якими суб'єктами, забезпечення ефективного відновлення цих прав і свобод у випадках порушень, а також притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, що протиправно порушують ці права та свободи особи (функціональний зміст) [211, с. 227]. Культурні гарантії представлені розвиненою національною культурою та культурою національних меншин, а також повагою до традиційних та нетрадиційних духовних цінностей.

Культурні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб органічно поєднані у профільному законодавстві та визначаються положеннями п. 9 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. [293], яким регламентується, що взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування, а враховуючи те, що право на освіту належить до переліку культурних, дане положення є логічним складовим елементом системи гарантування культурних прав.

Враховуючи зазначені вище положення, пропонуємо розглядати культурні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як культурну систему, спрямовану на реалізацію, охорону і захист культурних цінностей зазначеної категорії осіб та забезпечення належного культурно-освітнього рівня, що цілеспрямовано сприяє формуванню правової культури для ефективної реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Окрім загальних гарантій, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у практичному житті реалізується такою важливою категорією гарантій, як юридичні (правові), що являють собою правові засоби, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються порушені права. Л. Богачова наголошує, що вони включають систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їхньої всебічної охорони та захисту від порушень [56, с. 64]. На думку О. Фрицького, правові гарантії — це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами і свободами [416]. Згідно з позицією П. Глуценка, юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби, що забезпечують здійснення й охорону прав і свобод. Він розрізняє три їхні види: а) компетентність органів держави в процесі реалізації конституційних прав і свобод громадян; б) встановлення відповідальності посадових осіб і громадян за належну реалізацію прав і свобод чи за допущені зловживання; в) процедурно-процесуальний порядок захисту і відновлення порушених прав і свобод [87, с. 78]. Тобто, з настанням спеціальних юридичних гарантій особи мають можливість реалізувати свої права, свободи й законні інтереси.

Вітчизняні вчені-теоретики М. Цвік та Ю. Шемшученко зазначили, що юридичні гарантії прав і свобод людини та громадянина у національному праві поєднують систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їхньої всебічної охорони та захисту від порушень [56, с. 62; 123, с. 456.; 437, с. 489]. Слід зауважити, що автори також акцентують увагу на організаційно-правових гарантіях, що створюють умови для реалізації прав і свобод людини та громадянина, забезпечують їхню всебічну охорону та захист від порушень.

М. Козюбра та О. Петришин вважають, що юридичні гарантії прав і свобод людини та громадянина безпосередньо забезпечують правомірність поведінки суб'єктів суспільних відносин і є, фактично, системою взаємопов'язаних форм, засобів (нормативних та інституційних), що забезпечують існування, дієвість та захищеність певного юридичного явища [125, с. 468; 124, с. 87]. Підтримуємо позицію вчених, які доцільно акцентують увагу на гармонійному поєднанні в юридичних гарантіях нормативного забезпечення прав і свобод, а також на системі інституцій, які забезпечують їхню реалізацію.

На думку О. Зайчука, Н. Оніщенко, С. Гусарєва та О. Тихомирова юридичні гарантії слід розглядати як систему юридичних засобів, що сприяють процесу реалізації, захисту та поновлення прав і свобод суб'єктів права, а їхнім

змістом є надання державно-владної загальнообов'язковості як правам особи, так і їхньому захисту [246, с. 106; 401, с. 202]. Юридичні гарантії, закріплені у відповідних нормативно-правових актах, забезпечують перехід від нормативно закріплених можливостей до фактичного їхнього здійснення. Українські вчені-конституціоналісти В. Погорілко, В. Головченко та М. Сірий дійшли висновку, що вони становлять державно-правові засоби, які забезпечують здійснення й охорону прав та свобод і обов'язків людини, громадянина, які найбільшою мірою складають механізм реалізації, охорони прав, свобод та обов'язків людини й громадянина [265, с. 40]. Зауважимо, що юридичні гарантії доцільно розглядати не тільки як засіб реалізації та охорони, а також і як засіб захисту у випадку обмеження або порушення прав і свобод людини та громадянина, зокрема внутрішньо переміщених осіб.

О. Скрипнюк під юридичними гарантіями прав і свобод розуміє систему встановлених Конституцією і законами засобів і юридичних механізмів забезпечення реалізації цивільних, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини та громадянина [363, с. 98]. Іншого висновку дійшов А. Ткачук, який справедливо відзначає, що сутність гарантій полягає не тільки у визначенні тих чи інших умов (засобів, способів) в нормах права, але й у реальній їхній дії за допомогою примусу [405, с. 140]. Автор звернув увагу на примус як спосіб забезпечення дієвості правових приписів. Однак, важливо наголосити, що під час захисту прав і свобод примус має бути правомірним, правовим та застосованим винятково у випадку невиконання, неналежного виконання чи недотримання правових норм.

Ж. Пустовіт стверджує, що пріоритетними слід вважати нормативно-правові гарантії як системи норм із реалізації прав та свобод людини та громадянина, тобто таких норм, що передбачають юридичну відповідальність, юридичні обов'язки та процесуальні норми [333, с. 171]. О. Кучинська поділяє думку вченої та вказує, що дієвість юридичних гарантій безпосередньо залежить від рівня розвитку демократичних інститутів, стану економіки, реального стану політичної системи суспільства, стану чинного законодавства, механізмів реалізації законів, ступеня правової свідомості та загального рівня правової культури населення [193, с. 5]. І. Яцкевич акцентує увагу на належній регламентації порядку їхнього здійснення, а також їхньої охорони й захисту [342; 439, с. 94]. Погоджуємось із позиціями авторів, оскільки ефективна реалізація юридичних гарантій прав і свобод можлива за умови динамічного розвитку різних сфер суспільного життя, які зумовлюють високий рівень правосвідомості та комплексне дотримання й захист нормативно визначених правил.

Призначення гарантій полягає в тому, що вони забезпечують найбільш сприятливі умови для того, щоб юридичний статус особи, її права і свободи ставали реальним фактичним становищем кожного окремого члена суспільства [256, с. 51]. Гарантії прав і свобод є комплексним явищем з відповідною систематизацією, фундаментальною складовою якої є саме юридичні гарантії, оскільки чіткість та детальність регламентації прав людини загалом та прав внутрішньо переміщених осіб зокрема безпосередньо впливають на ефективність та якість реалізації цих прав у суспільстві.

Наукові підходи зарубіжних дослідників щодо визначення юридичних гарантій як схожого напряму наукової думки поділяють також і вітчизняні науковці. Так, Л. Тихомирова та М. Тихомиров під юридичними гарантіями пропонують розуміти законодавчо закріплені засоби та способи охорони суб'єктивних прав громадян та організацій, способи їхньої реалізації, а також засоби забезпечення законності та охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства та держави [401, с. 58]. Варто зауважити, що юридичні гарантії включають розгалужений інструментарій, тому до елементів поняття доцільно відносити не тільки засоби й заходи, але й умови та методи.

Дійсно, якісне гарантування прав і свобод з боку органів публічної влади можливе лише у державі, яка дійсно розвиває демократичні цінності, є правовою та соціальною. Якщо ці аспекти є декларативними, то й гарантування прав і свобод, відповідно, також є формальним.

Важливо зазначити, що юридичні гарантії прав і свобод є численними та різноманітними. Їх об'єднує загальна властивість: усі вони виражені й закріплені в правових нормах. Ці гарантії безпосередньо пов'язані із застосуванням правових норм і здійснюються регульовано належними нормативними актами, діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, громадських та політичних організацій, громадян. До того ж, спеціальні гарантії безпосередньо забезпечують процес реалізації статусу особистості, зокрема внутрішньо переміщеної особи. Їхній прояв і дія пов'язані з характером права, свободи чи обов'язку, а також з певними юридичними фактами.

Підсумовуючи позиції авторів, зазначимо, що юридичні гарантії прав і свобод становлять закріплену в законодавстві сукупність умов, методів, засобів та способів, спрямованих на реалізацію, охорону й захист прав і свобод людини та громадянина, зокрема внутрішньо переміщених осіб.

У межах дослідження важливо акцентувати увагу на тому, що в англійських джерелах поняття юридичних гарантій не отримало широкого застосування, однак, значну увагу приділено судовим гарантіям захисту прав і

свобод людини та громадянина. Також зазначено, що для них характерним є інструментальний характер, оскільки вони мають на меті ефективний захист прав людини, оскільки держави не обмежуються визнанням прав громадян шляхом включення їх до вищих норм, що регулюються їхніми конституціями та організаціями, необхідними для функціонування політичної системи [5].

Дослідники у сфері забезпечення гарантіями діяльності правозахисників, серед яких М. Секаг'я [36], Л. Надер, Н. Братса, П. Авонсо, Е. Бродерік, А. Парк та інші [26] дотримуються позиції, що жоден інститут чи правовий статус особи (на прикладі статусу правозахисників) не здатний існувати без чітко зазначених юридичних гарантій. У випадку їхнього створення та імплементації до чинного законодавства, це дає змогу певному правовому явищу матеріалізуватись та створює обставини, за яких воно може бути використане в практичному аспекті.

Проаналізовані підходи дають змогу підсумувати, що юридичними гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є визначені законодавством взаємопов'язані умови, способи, засоби та інституції, що забезпечують неухильне виконання державою та іншими суб'єктами права взятих на себе зобов'язань, сприяють реалізації, охороні та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Необхідно зауважити на тому, що в гарантуванні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб важливими елементами є чітка їх класифікація та недопущення дублювання. Диференційований інструментарій дозволить користуватися внутрішньо переміщеним особам своїми правами та призведе до підвищення ефективності забезпечення правового статусу останніх, а також сприятиме укріпленню принципів правової державності в Україні загалом.

Підходів до класифікації юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина, а також до її критеріїв існує декілька. Дослідники виділяють ряд класифікаційних критеріїв, що дозволяють диференціювати останні в групи.

С. Стеценко виділяє такі види юридичних гарантій: стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки; стан діяльності з попередження і припинення правопорушень, зокрема, заходів юридичної відповідальності; доступність та якість правосуддя; ефективність контролю за реалізацією правових актів [389, с. 195]. Спеціальні (юридичні) гарантії класифікують також за іншими критеріями. Так, С. Бобровник поділяє їх за характером у цілому на: розвинутість та несуперечливість приписів, що закріплюють права людини; ефективну систему нагляду за дотриманням прав і свобод особи; наявність заходів, що забезпечують відновлення порушеного права [53, с. 125]. Авторами розкрито

не стільки види гарантій за відповідною класифікаційною ознакою, а, у більшості своїй, необхідні складові для ефективної реалізації юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина.

За характером юридичної діяльності можемо поділити спеціальні гарантії на:

- правотворчі, основним змістом яких є конституційне закріплення правового статусу суб'єктів та визначення засобів впливу на порушників;
- правороз'яснювальні, які забезпечують суб'єктам доступ до інформації щодо змісту їхніх прав та свобод;
- правореалізаційні, які створюють умови для використання прав, дотримання заборон та виконання обов'язків як засобу гарантування прав.

За змістом юридичні гарантії поділяють на:

- нормативно-правові гарантії, які визначаються як норми-принципи щодо невідчужуваності, непорушності, невичерпності, рівності прав і свобод людини;
- організаційно-правові гарантії, які характеризуються як статус спеціальних суб'єктів, що сприяють реалізації прав.

Серед них народ, держава, владні та судові органи, уповноважений із прав людини, органи прокуратури, місцевого самоврядування, правоохоронні органи, адвокатура та міжнародні організації [413, с. 76]. Погоджуємось із зазначеною класифікацією, оскільки вона розкриває сутність юридичних гарантій, які поєднують нормативну та організаційну складові.

Отже, юридичні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонуємо розглядати як внутрішньо узгоджену комплексну систему засобів, способів, умов, а також принципів і норм, спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їхню імплементацію в різні сфери суспільного життя.

У системі спеціальних (юридичних) гарантій прав і свобод В. Погорілко та К. Волинка виділяють нормативно-правові та організаційно-правові гарантії [79, с. 29; 413, с. 157]. Змістовно розкриває поняття нормативно-правових гарантій В. Федоренко, який пропонує розуміти їх як сукупність передбачених нормами права юридичних засобів забезпечення реалізації охорони й захисту прав та свобод людини та громадянина [413, с. 157]. У свою чергу Ю. Фролов до нормативно-правових гарантій відносить норми-принципи, юридичну відповідальність і систему юридичних обов'язків, передбачених Конституцією України, законами та підзаконними актами. Поряд із цим необхідним компонентом вказаної системи автор розглядає юридичні обов'язки, оскільки без їх дотримання неможливі ні збалансована правова та економічні системи, ні

ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок та ефективний режим законності, ні інші прояви суспільного та державного життя [417, с. 83]. Проектуючи науково обґрунтовану класифікацію, запропоновану вченими, на правовідносини щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, важливо наголосити, що нормативно-правові гарантії органічно поєднують матеріальні та процесуальні норми права, закріплені в національних нормативно-правових міжнародних актах.

Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це внутрішньо узгоджена комплексна система правових норм, принципів, юридичних обов'язків та відповідальності, які утворюють механізм захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Організаційно-правові гарантії, які становлять другу підгрупу юридичних гарантій прав і свобод, передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні функції та повноваження щодо організації юридичного забезпечення реалізації, охорони й захисту свободи людини та громадянина [417, с. 157]. Зауважимо, що в юридичній літературі для визначення суспільно-правових інституцій у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб широко використовуються як «організаційно-правові», так й «інституційні» гарантії. На нашу думку, поняття є тотожними, оскільки вони зазначають систему суб'єктів [165, с. 79]. З метою запобігання термінологічній неузгодженості пропонуємо зазначені гарантії визначати як «організаційно-правові (інституційні) гарантії захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Гаранти прав і свобод внутрішньо переміщених осіб повинні вжити певних кроків, які забезпечуватимуть ефективність реагування на внутрішнє переміщення в Україні та реалізацію прав зазначеної категорії осіб, зокрема:

- запобігання переміщенню й мінімізацію його несприятливих наслідків;
- підвищення національної обізнаності про проблему;
- збір даних про кількість та стан вимушених переселенців;
- підтримку й проведення тренінгів щодо прав вимушених переселенців;
- створення правової бази (англ. legal framework), що забезпечує захист прав внутрішньо переміщених осіб;
- розробку національної політики щодо внутрішнього переміщення;
- визначення координуючого органу (англ. focal point) щодо питань внутрішньо переміщених осіб;
- заохочення національних правозахисних інституцій (англ. national human rights institutions) опікуватися питаннями внутрішнього переміщення;

- забезпечення участі внутрішньо переміщених осіб у прийнятті рішень;
- підтримку довгострокових рішень;
- виділення достатніх ресурсів для вирішення питань внутрішнього переміщення [14, с. 99].

Доповнимо, що до зазначених кроків може бути віднесена також співпраця з міжнародними органами та організаціями, коли національні ресурси є недостатніми для ефективної реалізації, охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Організаційно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — система інституцій, до якої входять органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення, реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

У межах дослідження, доцільно звернути увагу на розгалуженості юридичних гарантій. Так, П. Рабінович і М. Хавронюк поділяють юридичні гарантії за такими критеріями:

- 1) залежно від їхнього змісту: матеріальні, процесуальні, організаційні;
- 2) залежно від їхнього юридичного статусу: конституційні та галузеві; інші правові гарантії; за критерієм основного суб'єкта їхнього забезпечення: державні та міжнародні [337, с. 246–250].

Пропонуємо доповнити класифікацію, запропоновану вченими, такими критеріями. Залежно від сфери поширення юридичні гарантії прав і свобод, внутрішньо переміщених осіб можна поділити на міжнародні та внутрішньодержавні або національні гарантії прав і свобод людини та громадянина. Характеризуючи міжнародні гарантії, зауважимо, що вони є колективними заходами, регламентованими міжнародними договорами у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, що застосовуються з метою захисту відповідних прав міжнародними судовими установами чи органами міжнародних організацій. Внутрішньодержавні або національні гарантії — це система засобів і способів, закріплених у нормах національного законодавства, структурними елементами якої є: державний захист як обов'язок держави забезпечувати правове регулювання прав і свобод, судовий захист та самозахист як можливість самостійно захищати права і свободи усіма незабороненими законом методами.

Також цілком доцільною є позиція О. Скакун, яка пропонує поділяти юридичні гарантії на гарантії реалізації, охорони та захисту прав. Гарантії реалізації — це відповідні умови й засоби, які сприяють здійсненню кожною людиною та громадянином закріплених у Конституції прав, свобод і обов'язків. До них вчена відносить межі прав і свобод, конституційно-правові

принципи статусу особи, процесуальні форми реалізації, заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки, юридичні обов'язки. Гарантії охорони — це встановлення меж здійснення прав і свобод, їхня конкретизація в законодавстві; встановлення процедур, засобів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав; встановлення засобів профілактики й запобігання правопорушень. Гарантії захисту — це конституційний нагляд, контроль, відповідальність правопорушника; встановлення заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян; встановлення заходів захисту прав, відновлення порушених прав [361, с. 73]. У межах дослідження можна дійти висновку, що юридичні гарантії реалізації, охорони і захисту прав внутрішньо переміщених осіб виступають механізмами, які покликані забезпечити можливість реального здійснення контролю за дотриманням прав і свобод. Ці механізми в рівній мірі стосуються як внутрішньо переміщених осіб з питань захисту своїх прав, так і органів публічної влади при виконанні конституційного обов'язку щодо дотримання та захисту прав зазначених осіб.

Юридичні гарантії прав та свобод внутрішньо переміщених осіб також можуть бути класифіковані за особливостями правового статусу, що гарантується. Так, визначають загальні, родові, галузеві та індивідуальні гарантії. Підкреслимо, що запропонована класифікація поширюється на права і свободи людини і громадянина. Досліджуючи інститут гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зауважимо, що до них можуть бути застосовані родові гарантії. За змістом розрізняють:

- контрольні гарантії, що забезпечують можливість виявити порушення прав особи та підвищити ефективність поновлення порушених інтересів;
- процедурні гарантії, які визначають порядок, способи, умови впровадження норм матеріального характеру шляхом чіткого визначення та дотримання процедури їхньої реалізації;
- організаційно-технічні гарантії забезпечують реалізацію правового статусу шляхом використання засобів техніки та зв'язку [59, с. 301].

Запропонована класифікація має важливе значення, оскільки сприяє побудові ефективного комплексу заходів, спрямованих на реалізацію, охорону й захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Як наголошують О. Кушніренко і Т. Слинко, усю сукупність юридичних гарантій, які містяться в Конституції України, умовно можна поділити на дві групи: універсальні та спеціальні. До універсальних вони відносять ті, які закріплені в статтях 55–64 Основного Закону [364, с. 7]. Доповнимо, що спеціальні гарантії прав і свобод закріплені в статтях Конституції, що

регламентують те чи інше основне право чи свободу. Однак, зазначена класифікація стосується прав і свобод людини та громадянина. Досліджуючи види гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зауважимо, що універсальні гарантії застосовуються до вищевказаних категорій осіб рівнозначно, а спеціальні гарантії знаходять своє відображення в спеціальному законодавстві.

Деякі науковці зосереджують увагу на специфічних юридичних гарантіях, зокрема на гарантіях кваліфікаційної юридичної допомоги. До них відносять: гарантії допомоги адвокатом в судочинстві, гарантії надання консультативних послуг державними органами, об'єднаннями громадян, гарантії нотаріальної допомоги тощо [118, с. 95]. Юридичні гарантії захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб включають в себе право на захист, засоби відновлення порушених прав, відшкодування шкоди та відповідальності, а також організаційні форми здійснення такої діяльності.

Підсумовуючи, наголосимо, що гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можуть бути класифіковані за різними науково-обґрунтованими критеріями. Водночас слід констатувати, що особливого значення їхня систематизація набуває під час побудови ефективного комплексу дій щодо реалізації, охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Протягом останніх років в українському суспільстві постійно запроваджуються заходи щодо удосконалення інституційної та нормативно-правової складових механізму гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Таким чином, у результаті аналізу наукових підходів до розуміння поняття гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, виділення їхніх ознак, а також дослідження підходів до їхньої класифікації та тлумачення видів, належить відзначити такі положення.

1. Гарантії є унормованими умовами, способами і засобами, що забезпечують ефективну реалізацію державою, іншими суб'єктами взятих на себе зобов'язань, сприяють охороні та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у соціумі та запобігають невиконанню ними обов'язків. Сутність прав і свобод внутрішньо переміщених осіб полягає в неможливості функціонування механізму ефективної реалізації, охорони та захисту без чітко сформованих гарантій. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб становлять комплекс об'єктивних та суб'єктивних чинників, а також сукупність умов, способів і засобів, спрямованих на повну та ефективну реалізацію, охорону та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків їхнього неналежного здійснення та вироблення новітніх концепцій захисту вказаних

категорій осіб державою та іншими уповноваженими суб'єктами. До ознак гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можна віднести такі: правова регламентованість, системність, цілеспрямованість, реальність та доцільність, універсальність, ефективність та постійність дії. Запропоновані ознаки визначають найбільш сутнісні характеристики гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

2. Політичні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це політична система, спрямована на реалізацію, охорону і захист участі зазначеної категорії осіб в управлінні державними справами шляхом реалізації активного та пасивного виборчого права. В умовах внутрішнього переміщення осіб, політичні гарантії набувають особливо-го значення, оскільки зазначена група прав є одним з найважливіших елементів правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Економічні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід розуміти як економічну систему, яка спрямована на реалізацію, охорону і захист реальної можливості внутрішньо переміщених осіб володіти, користуватись та розпоряджатись засобами виробництва та брати участь у підприємницькій діяльності. Під соціальними гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонуємо розуміти систему взаємопов'язаних засобів, способів, умов, а також принципів і норм, спрямованих на реалізацію, охорону й захист законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я. Ідеологічними гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є ідеологічна система, спрямована на реалізацію, охорону і захист гуманістичних цінностей, формування толерантного ставлення до внутрішньо переміщених осіб, створення в суспільстві високого рівня правової культури тощо. Культурні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб визначено як культурну систему, спрямовану на реалізацію, охорону й захист культурних цінностей зазначеної категорії осіб та забезпечення належного культурно-освітнього рівня, що цілеспрямовано сприяє формуванню правової культури для ефективної реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.
3. Юридичні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонуємо розглядати як внутрішньо узгоджену комплексну систему засобів, способів, умов, а також принципів і норм, спрямованих на реалізацію, охорону й захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їхню імплементацію в різні сфери суспільного життя. Юридичні гарантії

прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонується класифікувати на види:

- за змістом (матеріальні, процесуальні, організаційні);
 - залежно від юридичного значення (конституційні та галузеві);
 - за суб'єктами їхнього забезпечення (державні та міжнародні);
 - за сферами поширення (міжнародні та національні);
 - за способом реалізації (контрольні, процедурні та організаційно-технічні);
 - за метою (гарантії реалізації, охорони та захисту прав).
4. У системі спеціальних (юридичних) гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виділяють нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це внутрішньо узгоджена комплексна система правових норм, принципів, юридичних обов'язків та відповідальності, які утворюють механізм захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Організаційно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — система інституцій, до якої входять органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення, реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

3.2. Нормативно-правові та організаційно-правові (інституційні) гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні

Захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб передбачає створення певних умов, які забезпечують ефективність та безперешкодність їхньої реалізації. Наразі зазначена категорія осіб є однією з найбільш вразливих та потребує реально визначених законодавцем засобів забезпечення прав і свобод, серед яких — юридичні гарантії. У зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим та збройною агресією російської федерації на Сході України, а з 2022 р., у період широкомасштабного воєнного вторгнення на територію України, постало нагальне завдання щодо вдосконалення форм і методів діяльності нормативно-правових та інституційних гарантій, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Науково обґрунтовану класифікацію юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина здійснювали у своїх роботах такі науковці, як:

М. Антонович, Ю. Барабаш, М. Баймуратов, М. Гуренко, О. Гончаренко, А. Колодій, І. Козинець, В. Кравченко, О. Кушніренко, С. Мороз, Є. Микитенко, А. Олійник, А. Колодій, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Речицький, Т. Слинко, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал, Л. Шестак, Ю. Шемшученко та ін.

Як загальнонаукову категорію нормативно-правові та інституційні гарантії досліджували В. Авер'янов, Ю. Битяк, В. Гуляєв, В. Заславська, А. Заєць, О. Зайчук, А. Колодій, І. Левін, В. Лемак, П. Недбайло, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, С. Рудницький, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика, О. Фрицький, Ю. Фрицький, В. Цвєтков, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, К. Шундиків та ін.

Питанню забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників: В. Антоноюка, Б. Бабіна, О. Бандурки, І. Беззуба, О. Гончаренко, Г. Гудвін-Гілла, М. Кобець, О. Котляр, К. Крахмальова, О. Малиновської, Є. Микитенка, А. Монаєнка, Р. Наджафгулієва, О. Новікової, В. Потапової, М. Сіранта та ін. У науковій літературі певним чином проаналізовано особливості правового захисту внутрішньо переміщених осіб, проте досліджень нормативно-правових гарантій та їхньої класифікації, яке б комплексно охоплювало питання їхньої ефективності, сьогодні не проведено. Актуальною і майже недослідженою залишається проблема ефективності функціонування національних та міжнародних інституцій у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб забезпечується системою гарантій, які можна класифікувати за різними критеріями. Однією з груп є юридичні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Останні визначаються законодавцем та фактично формують підвалини гарантування прав і свобод зазначеної категорії осіб у конкретних нормативно-правових актах, або знаходять своє відображення у функціях, завданнях чи принципах діяльності органів та інституцій.

Ефективність гарантування залежить від взаємопов'язаності всіх видів гарантій та їхньої злагодженої дії. Розвиток нормативно-правових та інституційних гарантій чітко обумовлений існуванням ряду загальноправових гарантій (політичних, економічних, соціальних, культурних, ідеологічних тощо).

Як визначають вчені, провідне місце в системі юридичних гарантій посідають нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, дослідження яких є одним із важливих завдань на сучасному етапі.

В. Гончаренко, А. Колодій, С. Лисенков, С. Максимов, Н. Оніщенко, О. Петришин, А. Таранова, Ю. Шемшученко та інші стверджують, що

нормативно-правовими гарантіями виступають конкретні правові норми, які забезпечують реалізацію, охорону та захист прав і свобод людини та громадянина, до яких належать положення, закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах [66, с. 53–54; 144, с. 352; 233, с. 25; 325, с. 185; 372, с. 25; 436]. В. Федоренко, Ю. Барабаш, В. Лемак, Ю. Тодика та інші трактують нормативно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина як систему норм права, що встановлюють і закріплюють основні права й свободи, визначають принципи та шляхи їхньої реалізації та знаходять своє об'єктивне відображення в системі чинного законодавства України, зокрема у сфері прав і свобод людини та громадянина [158, с. 568; 196; 407, с. 489; 413, с. 235]. В. Кравчук, досліджуючи нормативно-правові гарантії діяльності суддів, дійшов висновку, що під нормативно-правовими гарантіями слід розуміти сукупність взаємопов'язаних норм права, які утворюють єдину правову базу для ефективної реалізації функцій та повноважень, тобто цілісний правовий механізм діяльності (реалізації прав і виконання обов'язків) [186, с. 55]. Погоджуємось із позицією автора щодо взаємопов'язаності нормативно-правових актів. Дійсно, захист, дотримання і реалізація прав і свобод забезпечується різними галузями права, об'єднаними спільною метою.

Згідно з позицією В. Чорнького, який дослідив особливості юридичних гарантій прав і свобод інвалідів, нормативно-правові гарантії — це сукупність встановлених правовими нормами специфічних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація, охорона й захист прав і свобод, а також поновлення порушених прав інвалідів. За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, які встановлюють юридичні обов'язки і юридичну відповідальність, а також в процесуальних нормах [424, с. 61].

Досліджуючи конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості, Т. Мілова визначила елементами нормативно-правових гарантій юридичні обов'язки, які виникають між суб'єктами правовідносин, а також юридичну відповідальність [221, с. 41]. Підтримуємо думку вченої, оскільки гарантії мають на меті захист відповідного об'єкта. У межах правовідносин щодо охорони прав і свобод внутрішньо переміщених осіб під юридичним обов'язком слід розуміти передбачену законом обов'язкову поведінку суб'єктів, спрямовану на реалізацію, дотримання, забезпечення та захист прав і свобод зазначеної категорії осіб [167, с. 509]. Юридична відповідальність у межах взаємодії відповідних суб'єктів покликана забезпечити всіх учасників правовідносин дотримуватися правових норм, а в разі їх порушення, — понести відповідальність за скоєне.

Нормативні гарантії прав і свобод людини та громадянина можуть закріплюватись як на національному рівні (визначаючись у Конституції та Законах України, інших підзаконних нормативно-правових актах), так і на міжнародному рівні (в створених міжнародною спільнотою нормативно-правових актах, де розроблені загальні стандарти прав людини).

Закладені в актах гарантії прав і свобод людини та громадянина інтерпретуються з урахуванням викликів часу та державних перетворень, для втілення теоретично закріплених положень, оскільки цінності, які існують в умовах демократичного світу, залишаються незмінними, а закріплені у такий спосіб гарантії підтверджують свою довгостроковість та універсальність.

Щодо класифікації нормативно-правових гарантії прав і свобод, то в науці відсутній єдиний погляд на дану проблему, хоча вчені й звертають увагу на необхідність їхнього групування за певними критеріями для з'ясування специфіки гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

В. Князев, Ж. Пустовіт і Т. Заворотченко акцентують увагу на можливості класифікувати гарантії прав і свобод людини та громадянина за рівнем механізму гарантування на міжнародні та національні, а національні, у свою чергу, на гарантії, визначені Конституцією України, гарантії сформульовані в Законах України та гарантії в підзаконних нормативно-правових актах [120, с. 112; 141, с. 46; 334, с. 138].

З'ясовуючи сутність міжнародних нормативно-правових гарантії, необхідно підкреслити, що вони забезпечують можливість звернення до міжнародних інституцій. Зазначені гарантії представлені системою міжнародних договорів, угод і рамкових конвенцій у сфері утвердження та захисту основних прав і свобод людини та громадянина, що слугували основою та прикладом під час розробки національного законодавства.

Так, до міжнародних можна віднести такі нормативні акти:

- Загальну декларацію прав людини [121];
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [220];
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [219];
- Декларацію соціального прогресу й розвитку [96];
- Декларацію про право на розвиток [343];
- Декларацію і План дій Другої конференції з прав людини [72];
- Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [151];
- Заключний акт Наради з безпеки й співробітництва;
- Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць НБСЄ [262];
- Хартію основних соціальних прав робітників Європейського Економічного Співтовариства [419];

- Паризьку хартію для нової Європи [258], Конвенцію про статус біженців [150], а також багато інших.

Парламентською Асамблеєю Ради Європи було також створено ряд нормативно-правових актів, що регулюють питання відповідних осіб, а саме: Рекомендацію ПАРЄ №1499 (2001 р.) «Гуманітарна ситуація біженців і внутрішньо переміщених осіб в Чечні», 25 січня 2001 р.; Рекомендацію ПАРЄ №1631 (2003 р.) «Внутрішнє переміщення в Європі», 25 листопада 2003 р.; Рекомендацію ПАРЄ №1652 (2004 р.) «Освіта для біженців і внутрішньо переміщених осіб», 2 березня 2004 р.; Рекомендацію ПАРЄ №1877 (2009 р.) «Люди, забуті Європою: захист прав людини довгостроково переміщених осіб», 24 червня 2009 р.; Резолюцію ПАРЄ №1708 (2010 р.) «Вирішення питань, що стосуються майна біженців та внутрішньо переміщених осіб», 28 січня 2010 р.; Резолюцію ПАРЄ №1897 (2012 р.) «Стан внутрішньо переміщених осіб (ВПО) й осіб, що повертаються в місця постійного проживання в Північнокавказькому регіоні, 26 квітня 2012 р.; Звіт ПАРЄ «Альтернативи неналежним за умовами центрам тимчасового розташування для ВПО та біженців», документ №13507 від 5 травня 2014 р. [250]; Резолюцію ПАРЄ №2028 (2015 р.) «Гуманітарна ситуація біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні», 27 січня 2015 р. [344], а також багато інших, що були враховані при розробці національного законодавства.

Значна кількість нормативно-правових актів, що регламентують захист й охорону прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, дають змогу аргументувати позицію щодо належного нормативно-правового гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як на національному, так і на міжнародному рівнях [166, с. 19]. Тож, міжнародними нормативно-правовими гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є система норм міжнародно-правових актах, що виступають засобами, способами та умовами реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Також слід звернути увагу на систему національних гарантій, які умовно можна поділити на конституційні та законодавчі.

Конституційні гарантії В. Журавський, В. Погорілко, С. Телешун, Ю. Годика, В. Федоренко та інші визначають як вид правових гарантій, конкретні норми Основного Закону, що утворюють механізм забезпечення дотримання, виконання, застосування й використання конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, іншими фізичними і юридичними особами [155, с. 167; 398, с. 259; 413, с. 235; 437, с. 554–555]. Роль Конституції України в гарантуванні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є однією з провідних,

враховуючи статус цього нормативно-правового акта. Поряд із цим, вчені, котрі досліджують роль і місце Конституції України в правовій системі суспільства, дійшли висновку про те, що ефективне функціонування інституту прав і свобод людини та громадянина загалом та внутрішньо переміщених осіб зокрема неможливе без системи гарантій, що унормовані в Основному Законі.

Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб базується на стабільності Конституції України, тобто забезпеченні нею самою власної стабільності, оскільки як внесення змін до неї, так і її заміна є досить тривалим і складним законодавчим процесом.

У Конституції України є ряд статей, що виконують роль конституційних нормативно-правових гарантій, а саме у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини й громадянина», визначено такі положення: ст. 21, що вказує на вільність і рівність у своїй гідності й правах; ст. 22, де регламентовано невичерпність визначених Конституцією України прав і свобод людини та громадянина; статтями 27, 28 та 29, що гарантують права на життя, повагу до гідності та свободу та особисту недоторканість [157]. На цьому перелік не вважається вичерпним, а сам Основний Закон має інші приклади нормативно-правових гарантій, проте аналіз кожного з них не є предметом даного дослідження. Слід зауважити на прямому взаємному зв'язку визначених у Конституції України нормативно-правових гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та на реальних їхніх потребах, оскільки останні, залишаючи свої домівки, потрапляють у ризиковані обставини, за яких їхні основоположні права і свободи можуть бути порушенні та потребують додаткового захисту.

Отже, нормативно-правовими гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є визначені конституційними нормами засоби, способи та умови захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Поряд із цим, за рівнем механізму гарантування серед національних нормативно-правових гарантій, у свою чергу, виділяють також законодавчі гарантії, сформульовані в Законах України та підзаконних нормативно-правових актах. Детальний галузевий розподіл національних нормативно-правових гарантій зумовлений різницею в юридичній силі нормативно-правових актів, оскільки відомим фактом є те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а тому й гарантії, що в ній сформульовані, забезпечують на найвищому рівні можливість реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Слід наголосити, що стосовно тлумачення поняття «законодавчі гарантії» в сучасній юридичній науці немає консенсусу. Ця проблема, здебільшого, базується на тлумаченні поняття законодавства, а також на підходах до його розуміння. Наприклад, у юридичній енциклопедії за редакцією Ю.

Шемшученка визначено, що законодавство — це винятково Закони України [438, с. 255]. Однак, зазначена позиція є достатньо вузькою, що унеможливило повну та всебічну характеристику поняття. Більш широко трактують зміст поняття «законодавство» О. Дашковська та деякі інші автори, які наголошують, що окрім законів України, до системи законодавства входять також і нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а також місцевих органів державної влади [95, с. 34; 99, с. 88–89; 111, с. 4, 6; 261].

Традиційний підхід до тлумачення даного поняття полягає в тому, що обсяг поняття «законодавство» включає закони та нормативно-правові акти, які видані вищими органами державної влади (парламентом, главою держави та урядом) [272, с. 179; 392, с. 8–9; 432, с. 108]. Частково таку позицію виражено в Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. №12/рп-98, яке передбачає, що терміном «законодавство» охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети й постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції України й законів України [351]. У межах такого підходу, з обсягу поняття «законодавство» виключають відомчі акти та акти органів місцевого самоврядування. Так, О. Шутак та І. Оніщук стверджують, що виключення із системи законодавства відомчих нормативно-правових актів означає визнання фрагментарного характеру законодавства, а це «негативно позначиться на всій системі, оскільки дозволить кожній, тепер уже окремій ланці функціонувати самостійно, не забезпечуючи єдність і взаємодію всіх ланок» [432, с. 108]. Підтримуємо позицію вчених, оскільки якісна реалізація та захист прав і свобод, зокрема внутрішньо переміщених осіб, можлива лише за умови застосування комплексного підходу, тобто з урахуванням правових норм різних за юридичною силою та колом суб'єктів нормативно-правових актів. Тож, спираючись на запропоновані підходи, тлумачення поняття «законодавчі гарантії» потребує додаткової аргументації.

За час тимчасової окупації територій Автономної Республіки Крим, а також окремих районів Луганської та Донецької областей було реалізовано значну кількість законодавчих кроків щодо прийняття нових Законів України та внесення змін до чинних, зокрема таких:

- Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який деталізує механізм забезпечення додатковими правами осіб, що постраждали від переміщення та підтвердили свій статус [293];

- Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [318];
- Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [292];
- Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [291];
- Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який визначає правовий режим на тимчасово окупованій території України [294];
- Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб», який визначає додаткові соціальні виплати для осіб, які зазнали внутрішнього переміщення [283];
- Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який додатково регламентує дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [284].

Гарантії, що викладені в підзаконних нормативно-правових актах, які виконують ті ж функції, що й законодавчі, проте, визначені в актах Президента України, — мають форму Указів, відповідно до ст. 106 Конституції України [157], Кабінету Міністрів України, у вигляді постанов і розпоряджень, а також наказів міністрів, відповідно до ст. 117 Конституції України [157] та ст. 53 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [305], а також місцевих органів виконавчої влади — розпорядження та накази, відповідно до ст. 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [312] та органів місцевого самоврядування, у формі постанов та рішень [310].

Серед нормативно-правових актів Президента України, що спрямовані на активізацію роботи із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які, в свою чергу, слугують їхніми нормативними гарантіями, наявні такі укази:

- «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях» [317];
- «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» [315], а також багато інших.

Постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України також слугують нормативно-правовими гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них слід віднести такі:

- Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [102];
- Постанову Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [314];
- Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам», що забезпечує механізм одноразової грошової допомоги [301];
- Постанову Кабінету Міністрів України «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [303];
- Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [104];
- Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб» [103];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» [297];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» [321];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» [299];
- Положення про функціонування інформаційно-аналітичної системи обліку даних, пов'язаних з компенсацією витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України [271] тощо.

Проаналізувавши нормативно-правові акти у сфері захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, дійшли висновку, що під законодавчими слід розуміти норми-принципи та норми-гарантії Законів України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. До того ж, законодавчою, на нашу думку, є система правових норм, викладених у статтях нормативно-правових актів, що прийняті у встановленому законом

порядку, не втратили чинності та складають механізм реалізації, охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Отже, автором аргументовано позицію щодо розмежування нормативно-правових гарантій за рівнем гарантування: на міжнародні та національні, а національні, у свою чергу, на конституційні та законодавчі гарантії. Така класифікація формує чітке усвідомлення ієрархії чинних нормативно-правових актів. Як ратифіковане міжнародне законодавство є частиною національного, так і Конституція із законами України та підзаконними нормативно-правовими актами утворюють єдину, чітко сформульовану та структурно побудовану систему гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

М. Гуренко та І. Магновський одним із способів класифікації нормативно-правових гарантій прав і свобод вважають їхній поділ за способом дії на гарантії охорони та гарантії захисту [90, с. 122; 203, с. 60]. Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб також можемо поділити на гарантії охорони та гарантії захисту.

Реалізацію також розглядають як діяльність суб'єктів, сформовану відповідними мотивами й поставленими цілями для задоволення суб'єктивних потреб із фактичного здійснення правових приписів у поведінці та діяльності (бездіяльності) суб'єктів права [336, с. 127]. Підтримуємо позицію вчених та зазначимо, що саме під час реалізації відповідних норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем у ході прийняття нормативно-правового акта.

Комплексне дослідження гарантій реалізації здійснено також російськими вченими. Гарантії реалізації слугують для конкретизації меж прав і свобод людини та громадянина, уточнення юридичних фактів, з якими пов'язується їхня реалізація, а також утворюють процесуальні форми втілення прав і свобод людини та громадянина, в тому числі заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної та ініціативної їхньої реалізації; гарантії охорони (захисту) забезпечують нагляд і контроль за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків правопорушень, забезпечують правовий захист та створюють умови для настання юридичної відповідальності, а також сприяють профілактиці та запобіганню правопорушенням [212, с. 150; 376]. Такий підхід є одним із основоположних у контексті дослідження, тому його тлумачення потребує окремої уваги авторів з метою застосування запропонованих теоретичних конструкцій до проблематики гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Реалізація прав і свобод є неможливою без їхньої охорони; немає такого права, яке не потребує охорони. Гарантії охорони, які є елементами механізму

забезпечення прав і свобод, є водночас гарантіями їхнього здійснення, тобто не можуть існувати поза межами реалізації прав і свобод. Нормативно-правові гарантії реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб забезпечують виконання зобов'язань, використання можливостей та дотримання заборон у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Поряд із цим потребує аналізу категорія нормативно-правових гарантій охорони, що також тлумачаться науковцями неоднозначно. Охорона, на думку С. Тараненка, є сукупністю державних і громадських заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на запобігання будь-яким порушенням прав, свобод та законних інтересів громадянина шляхом усунення негативних факторів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення прав, свобод та законних інтересів особи [394, с. 6–7.]. На думку С. Вяженчука, охорона представляє собою сукупність заходів, способів і засобів, визначених правовими нормами задля захисту об'єкту охорони від посягань. Відтак, правова охорона будь-якого об'єкту здійснюється шляхом встановлення в законодавстві обов'язкової для всіх міри належної та необхідної поведінки людей стосовно об'єкту, який перебуває під охороною, а також наслідків, що настають при відхиленні від встановленого законом еталону поведінки [62, с. 47]. Перш за все, слід виходити із розуміння поняття «охорона» права, оскільки підходів до її тлумачення в праві існує декілька. Нормативно-правові гарантії охорони прав і свобод внутрішньо переміщених осіб утворюють засоби забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб від посягань.

Важливим завданням дослідження є тлумачення нормативно-правових гарантій захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а оскільки існує проблема співвідношення понять «захист» і «охорона», то це питання потребує деталізації.

М. Бояринцева та В. Авер'янов розуміють захист як самостійне суб'єктивне право, яке відображає юридично закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правоохоронного характеру [70, с. 161]. Захистом, на думку Р. Стефанчука, є передбачені законом вид і міра можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оскарженого права [388, с. 245]. Поряд із цим, у Постанові Вищого господарського суду України від 29 листопада 2011 р. у справі № 22/5009/3458/11 наведено розуміння захисту права як державно-примусової діяльності, спрямованої на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною [273]. О. Данильян,

досліджуючи філософські основи таких понять, як «охорона», «захист» і «забезпечення», дійшов висновку, що зазначені поняття діалектично взаємопов'язані. Вони є елементами один одного: не можна забезпечувати, не захищаючи і не охороняючи, так само як не можна охороняти, не захищаючи і не забезпечуючи [93, с. 89]. Проаналізувавши думки вчених, вважаємо, що в межах класифікації доцільним буде застосування поняття «гарантії охорони і захисту». Нормативно-правові гарантії захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це засоби поновлення порушених прав внутрішньо переміщених осіб.

За призначенням нормативно-правові гарантії прав і свобод можуть бути поділені на: превентивні, що сприяють попередженню порушень суб'єктивних прав та невиконанню юридичних обов'язків; охоронні, що передбачають можливість закріплення заходів впливу у випадку скоєння порушень гарантованих державою прав; каральні, які забезпечують реальну можливість застосування до порушників заходів примусового характеру від імені держави.

Поряд із цим, у конституційному праві, нормативно-правовою гарантією визначають пряму дію норм Конституції, що поширюється не тільки на конкретні, а й на загальні положення, проте, поряд із цим, міжнародна юриспруденція надає ряд прикладів, в яких гарантіями також можуть виступати й статичні норми, що дозволяє класифікувати нормативно-правові гарантії за характером функціонування на матеріальні та процесуальні норми [156, с. 38]. Матеріальними нормами, зазначають Л. Ніколенко та О. Сидоренко, є первинні регулятори суспільних відносин, оскільки вони містять правило, на підставі якого можливим є вирішення справи по суті. Норма матеріального права регулює суспільні (матеріальні) відносини шляхом їхнього прямого правового регулювання за допомогою визначення для їх учасників змісту прав, обов'язків і заборон. Норми матеріального права мають на меті визначення змісту прав та обов'язків суб'єктів права й відповідають на питання стосовного того, що треба зробити для реалізації цих прав та обов'язків [360, с. 19; 244, с. 148]. Матеріальними нормативно-правовими гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є норми, що визначені законодавцем у нормативно-правових актах, які слугують регулятором суспільних відносин щодо охорони, захисту й дотримання прав і свобод зазначеної категорії осіб, тобто містять конкретний юридичний припис, що встановлює права і свободи внутрішньо переміщених осіб, а також їхні обов'язки.

Як приклад, слід навести окремі положення Закону України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що в абзаці 2 п. 1 ст. 4 гарантує отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи кожній такій дитині [293].

Поряд із цим, норми процесуального права, за загальним правилом, розуміються як положення законодавства, що впливають на процеси правового регулювання шляхом задіяння норм матеріального права в чинне правовідношення [399, с. 42]. На думку І. Романюка, саме процесуальні норми в багатьох випадках надають учасникам суспільних відносин інваріантність поведінки і тим самим впливають на дієвість елементів механізму правового регулювання, збільшуючи його ефективність [353, с. 139].

Звертаючись до Закону України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що у п. 4 ст. 4 визначає порядок написання заяви для отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що встановлює процесуальні особливості такої процедури і слугує процесуальною гарантією [293].

Так, процесуальними нормативно-правовими гарантіями прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є норми чинного законодавства, що, перебуваючи в динамічному стані, надають внутрішньо переміщеним особам варіативності поведінки шляхом застосування норм матеріального права в чинні правовідносини.

Актуальність та новизна дослідження діяльності національних та міжнародних інституцій у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що в Україні на сучасному етапі не сформовано системи їхньої дієвої взаємодії. Так, бракує єдиних підходів щодо розуміння ефективного функціонального інструментарію, механізмів координації у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в сучасній правовій державі має базуватися на ефективному законодавстві, яке має відповідати міжнародним стандартам. Проте, навіть досконале законодавство не буде дієвим без ефективних гарантій. У контексті цього важливим елементом механізму забезпечення правового статусу внутрішньо переміщених осіб є їхні гарантії.

Зважаючи на те, що загальні гарантії визначають готовність держави та суспільства реалізувати права й свободи, вони мають значний вплив у сфері реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного й державного життя, а саме: соціальної, економічної, політичної, культурної (духовної) тощо. Так, навіть найдосконаліший юридичний механізм забезпечення прав і свобод є неефективним, якщо рівень політичного та соціально-економічного розвитку держави та суспільства є низьким.

На шляху євроінтеграційних прагнень України саме інституційні гарантії мають принципове значення в розбудові демократичного державотворення,

у розбудові громадянських інститутів, оскільки є цементуючим та формують базисом для становлення демократичної, правової, соціальної держави [280, с. 4]. Організаційно-правові (інституційні) гарантії представлені системою основних суб'єктів права, які уповноважені визначати основні права і свободи внутрішньо переміщених осіб, закріплюють механізми їхньої реалізації та здійснюють судовий, а також позасудовий захист у разі їхнього порушення.

В юридичній літературі широко використовуються такі поняття, як «організаційно-правові», «інституційні» гарантії. Ці поняття, як правило, вважаються тотожними, адже вони вказують на систему суб'єктів. У ході дослідження гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб використовуватиметься термін «інституційні гарантії».

До національних інституційних гарантів, які забезпечують ефективну реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, пропонується віднести:

- Верховну Раду України;
- Президента України;
- Кабінет Міністрів України;
- центральні та місцеві органи виконавчої влади;
- військово-цивільні адміністрації;
- органи влади Автономної республіки Крим;
- Конституційний Суд України та суди системи судоустрою;
- органи місцевого самоврядування;
- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- прокуратуру;
- адвокатуру;
- інститути громадянського суспільства тощо.

Проте, слід акцентувати увагу, що відсутність координації в діяльності національних та міжнародних інституцій у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб призводить до того, що вони не працюють на досягнення єдиної мети.

Для з'ясування змісту та умов ефективного функціонування інституційних (організаційно-правових) гарантів прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідним є аналіз їхньої діяльності в цьому напрямі.

Провідне місце серед інституцій, які забезпечують реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, належить **Верховній Раді України**, діяльність якої полягає в прийнятті законів та підзаконних нормативно-правових актів з метою вирішення проблем правового статусу внутрішньо

переміщених осіб. Так, у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» закріплено обсяг прав і свобод внутрішньо переміщених осіб:

- визначено права та обов'язки органів публічної влади у сфері здійснення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб (ст. 10, 11, 16);
- встановлено відповідальність у разі порушення вимог Закону (ст. 19);
- передбачено внесення змін до правових актів, що складають зміст прав і свобод внутрішньо переміщених осіб тощо [29; 293].

Президент України, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» утворює, у разі потреби, військово-цивільні адміністрації [282]. Відповідно до ст. 93 Конституції України, право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово [157]. Також Президент України в контексті своєї діяльності та з метою гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб приймає свої акти у формі указів та розпоряджень, а також доручень, у яких: по-перше, деталізуються закони в досліджуваному питанні; по-друге, врегульовують відносини у сфері реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до ст. 106 Конституції України, Президент України може сприяти забезпеченню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб через представництво держави в міжнародних відносинах, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України; накладання вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України [157]. Нормотворчу діяльність Президент реалізує шляхом: по-перше, розробки та підписання галузевих законів; по-друге, затвердження національних стратегій з прав людини, зокрема спрямованих на захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та удосконалення інституційних гарантій їхньої реалізації.

У своїй діяльності Президент України повинен реагувати на звернення громадян, зокрема й у сфері порушення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, громадяни України мають право шляхом подання пропозицій, зауважень та скарг звернутися на Офіційному сайті інтернет-представництва Президента України щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. З об'єктивних причин, гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є предметом особливої уваги

Президента України через політико-правові питання, які потребують його першочергової участі. Так, він активізує гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб через стимулювання діяльності, наприклад, органів виконавчої влади.

У системі **органів виконавчої влади** важливим гарантом прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є **Кабінет Міністрів України**. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», уряд вирішує питання державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання й протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності [305; 28].

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в ст. 4, ст. 7, ст. 10, ст. 17 закріплено повноваження Кабінету Міністрів України щодо встановлення порядку отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; збирання та оброблення даних, оформлення й видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб; перереєстрації безробітних, яких у подальшому було зареєстровано як внутрішньо переміщені особи; забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, надання реабілітаційних послуг; фінансування навчання категорії осіб, які були зараховані у навчальні заклади на територіях тощо [293].

Вищезазначений перелік повноважень Кабінету Міністрів України не є вичерпним. Так, наприклад, Кабінет Міністрів України з метою гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб видає постанови й розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Вищезазначене положення підтверджується ч. 1 ст. 117 Конституції України, де зазначено, що в межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України видає постанови й розпорядження, які є обов'язковими до виконання [157]. Проте, слід звернути увагу на відсутність належного забезпечення положення, передбаченого ч. 2 ст. 17 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», яке стосується правових механізмів щодо можливостей рефінансування витрат з будівництва або повернення відсотків за сплаченими кредитами тим внутрішньо переміщеним особам, які внаслідок окупації чи військових дій,

негативних наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру набули каліцтва чи інвалідності, або лишилися без годувальника, або без належної опіки та піклування за віком (діти-сироти, одинокі батьки та пенсіонери). Наявним є лише положення ч. 14.2 ст. 14 Закону України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», що звільняється від обов'язку погашення основної суми іпотечного кредиту та нарахованих відсотків за ним, якщо об'єктом іпотеки є майно, розташоване (zareєстроване) на території, що після укладення такого іпотечного договору була тимчасово окупована. Національний банк України приймає рішення про зміну класифікації таких іпотечних кредитів або інші рішення з метою недопущення погіршення ліквідності (фінансового стану) кредитора упродовж строку тимчасової окупації внутрішньо переміщеної особи з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим [319]. Порядок соціальної адаптації та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб передбачено лише для громадян України без врахування того, що такими особами можуть бути іноземці або особи без громадянства. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [157]. Так, саме на органи виконавчої влади покладені основні повноваження щодо виконання чинного законодавства, формування й реалізації державної політики у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Центральними органами виконавчої влади, що гарантують права і свободи внутрішньо переміщених осіб, є Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України та ін.

Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України є основним органом виконавчої влади, що на загальнодержавному рівні формує та реалізує політику щодо інтеграції та захисту внутрішньо переміщених осіб. Повноваження Міністерства соціальної політики України передбачені ст. 4, ст. 4–1, ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [293]. Повноваження вищезазначеного Міністерства деталізуються в Положенні

про Міністерство соціальної політики України [270]. Повноваження Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України визначені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [293].

Міністерство освіти і науки України, відповідно до ч. 4 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», створює умови для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної освіти, професійно-технічної, вищої освіти з урахуванням відомостей щодо внутрішнього переміщення осіб; здійснює в межах повноважень координацію діяльності органів виконавчої влади, у тому числі органів управління освітою місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення реалізації права на освіту внутрішньо переміщених осіб; координує діяльність місцевих органів управління освітою в частині формування оптимальної мережі дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів та забезпечує формування оптимальної мережі професійно-технічних навчальних закладів, експериментальних навчальних закладів для задоволення освітніх потреб населення з урахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб; формує щороку пропозиції та доводить до підпорядкованих навчальних закладів державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб з урахуванням кількості внутрішньо переміщених осіб [293].

Якщо звернутись до Положень про вищезазначені міністерства, можемо зазначити, що у них міститься перелік їхніх завдань і функцій у загальних формулюваннях; при цьому спеціально не визначено ті з них, що безпосередньо спрямовані на гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» регламентовано повноваження у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які, зокрема, реалізуються Державною службою зайнятості, Державною міграційною службою України та Державною службою України з надзвичайних ситуацій.

Діяльність Державної міграційної служби України реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [289]. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [293] у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплено такі повноваження: ч. 1 ст. 6 «оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та

підтверджують її спеціальний статус, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), за місцем проживання внутрішньо переміщеної особи»; ч.5 ст.7 «припинення самозайнятості внутрішньо переміщеної особи здійснюється за її заявою та спрощеною процедурою (без вимог, що застосовуються щодо звичайної процедури) за місцем проживання такої особи у відповідному територіальному органі державної виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції) на підставі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи»; ч. 1 ст. 11 «Реалізація державної політики у сфері міграції (імміграції та еміграції)».

Гарантом є Державна служба України з надзвичайних ситуацій, яка реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їхньому виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [269]. Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, забезпечує, відповідно до законодавства, здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, евакуації населення, надання екстреної медичної допомоги в зоні надзвичайної ситуації».

Важливу роль у захисті прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відіграють **органи судової влади**.

Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції в Україні [157], що здійснює конституційне судочинство, об'єктом якого є, наприклад, конституційно-правовий статус людини і громадянина, в тому числі внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», до повноважень Суду належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [306]. Так, реалізуючи функцію конституційного контролю, Конституційний Суд України безпосередньо впливає на гарантування в національному законодавстві прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Конституційний суд розглядає конституційні скарги з метою встановлення відповідності Конституції України та законів України, які застосовані в остаточному судовому рішенні (із внесенням 30.09.2016 р. змін до

Конституції України). Результатом реалізації цієї функції Конституційного Суду України є: поновлення конституційних прав і свобод людини; скасування неконституційних актів чинного законодавства чи їхніх окремих положень [240; 413, с. 492]. Отже, механізм захисту та відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб удосконалено та посилено.

Загальні суди, виступаючи гарантом стабільності суспільних відносин та сприяючи тим самим сталому розвитку, відіграють важливу роль, реалізуючи функцію правосуддя в адміністративних, кримінальних, цивільних та господарських справах, тим самим забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [320] передбачає, що суди захищають та відновлюють також права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є частиною національного законодавства, на думку як науковців, так і правозахисників для українських судів саме вона має бути основним взірцем та джерелом зокрема й у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Що стосується місцевого рівня, то частина повноважень, які покладено на **органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування** щодо забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, відповідно до ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», є спільними. Так, наприклад, органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують тимчасове проживання (перебування) і надання в тимчасове користування житла внутрішньо переміщеним особам; надання медичних та психологічних послуг; влаштування дітей в навчальні заклади тощо.

Слід звернути увагу, що, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, у випадках, встановлених вищезазначеним Законом, в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції, можуть утворюватися військово-цивільні адміністрації [282].

До особливостей військово-цивільних адміністрацій можемо віднести те, що, відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», — абзац 2 ч. 1 ст. 1 — вони діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України або в складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України; ч. 1 ст. 3 — утворюються у разі потреби за рішенням Президента України; ч. 4 ст. 3 — формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового

і начальницького складу правоохоронних органів, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах без виключення зі списків особового складу, а також працівників, які уклали з Антитерористичним центром при Службі безпеки України або з Об'єднаним оперативним штабом Збройних Сил України трудовий договір; ч. 5 ст. 3 — у разі набуття районною, обласною державною адміністрацією статусу відповідної районної, обласної військово-цивільної адміністрації посади державних службовців у таких адміністраціях можуть замінюватися військовослужбовцями військових формувань, утворених, відповідно до законів України, особами рядового і начальницького складу правоохоронних органів [282].

Що стосується тимчасово окупованої території, то відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України [293]. Ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», тимчасово окупованою територією визначається: сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; надра під територіями, зазначеними у п. 1 і 2 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями [294].

Вищезазначений Закон встановлює особливий правовий режим на тимчасово окупованій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Відповідно до цього ж Закону, а саме ч. 2 ст. 18, гарантії прав, свобод та законних інтересів осіб, які переселилися з тимчасово окупованої території України та перебувають на території України на законних підставах, визначаються Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо

переміщених осіб» [294]. Отже, на контрольованих Україною територіях Донецької та Луганської областей тимчасове гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб забезпечують не органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а військово-цивільні адміністрації.

Доступним для внутрішньо переміщених осіб є правовий захист прав і свобод, який в умовах сьогодення використовується неефективно. Так, цю проблему, відповідно до своїх повноважень, вирішують, наприклад, **правоохоронні та правозахисні органи** — прокуратура, адвокатура, поліція, омбудсмен та ін. Ці органи є самостійними елементами інституційних (організаційно-правових) гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є важливим елементом інституційної підсистеми механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [322]. Слід акцентувати увагу, що омбудсмен наділений широким колом повноважень, що, у свою чергу, надає йому можливість захищати гарантовані конституцією права і свободи людини та громадянина, адже, наприклад, реалізація гарантованих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб потребує особливої уваги.

Прокуратура відіграє важливу роль у забезпеченні прав і свобод людини через реалізацію функцій підтримки державного обвинувачення в суді, організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, гарантуючи при цьому рівність кожного перед законом. Участь прокурора в кримінальному судочинстві щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має бути спрямована на гарантування принципів верховенства права, законності й справедливості.

Законодавство, що регулює правовий статус адвоката, надає достатньо повноважень, що сприяють захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [281]. На практиці адвокати здійснюють гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб переважно через захист фізичних осіб. Проте громадяни не завжди готові відстоювати свої порушені немайнові права та інтереси, тому не вдаються до послуг адвоката, враховуючи оплатні умови надання його послуг.

Реалізація публічних функцій адвокатури України здійснює комплексний вплив на суспільні відносини, а отже, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на загальнодержавному рівні має відбуватися зокрема через цю інституцію. До публічних функцій адвокатури відносять функцію професійно-правового контролю за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини; медіативну функцію;

просвітницьку функцію; виховну функцію; нормотворчу; функцію законотворчої ініціативи [75, с. 28]. В умовах сьогодення для українського суспільства реалізація вищезазначених функцій актуалізується у контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб [281]. Законодавство не покладає на інститут адвокатури обов'язку гарантувати права і свободи внутрішньо переміщеним особам, оскільки в будь-якій сфері його діяльність є добровільною.

У контексті активізації участі інституту адвокатури у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідним є проведення інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької роботи.

Міжнародні організації є гарантами, які відіграють одну з вирішальних ролей у наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам щодо відновлення порушених прав і свобод.

До міжнародних організаційно-правових (інституційних) гарантій належать міждержавні (міждержавні) організації, наприклад: Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції, Фонд Народонаселення ООН в Україні тощо; а також міжнародні неурядові організації — Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Міжнародний фонд «Відродження» [174, с. 12] тощо.

Необхідним є аналіз статусу провідних міжнародних інституційних гарантів, одним із видів діяльності яких є реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, глобальна організація, яка присвячує свою діяльність порятунку життів, захисту прав та побудові кращого майбутнього для біженців, вимушено переміщених громад та осіб без громадянства. Починаючи з 2014 р., УВКБ ООН тісно співпрацює з Урядом України та громадськістю у відповідь на нову проблему вимушеного переміщення зі Сходу України та Автономної Республіки Крим. УВКБ ООН в Україні надає особам під своєю опікою правову, матеріальну та соціальну підтримку самостійно та в партнерстві з іншими міжнародними та місцевими організаціями. УВКБ ООН зосереджує свою діяльність на захисті прав і свобод ВПО, покращенні умов їхнього життя та знаходженні для них довгострокових рішень [254].

Починаючи з 2015 р., Міжнародною організацією з міграції було успішно реалізовано **проекти із соціального згуртування населення** в

61 громаді, переважно на Сході України — у Донецькій (на території, підконтрольній Уряду), Луганській (на території, підконтрольній Уряду), Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській областях. Члени ініціативної групи в обраних громадах пройшли триденні тренінги із соціального згуртування, мобілізації ресурсів, написання проєктів та ефективних комунікацій. Під час тренінгу учасники ініціативної групи проаналізували проблеми, що існують в їхній громаді, а також розробили план заходів із соціального згуртування, які будуть реалізовані в рамках проєкту [251]. У 2017 р. розпочато набір на новий проєкт, який має на меті покращити можливості для самозабезпечення та самозайнятості внутрішньо переміщених осіб та мешканців регіонів, які зазнали наслідків конфлікту.

Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця координує та направляє міжнародну допомогу в місця природних і техногенних катастроф у мирний час. З перших днів громадянського протистояння в країні Товариство Червоного Хреста України, відповідно до свого мандату, надає внутрішньо переміщеним особам з Криму, Донецької та Луганської областей, госпіталям та лікарням, а також громадянам, які проживають у східних областях, матеріальну допомогу, продукти харчування, мийні засоби, одяг тощо. Завдяки фінансовій та матеріальній підтримці від наших міжнародних партнерських організацій Національний комітет і піддомчі організації Товариства виконують понад 20 програм з надання допомоги потерпілим від збройного конфлікту на Сході країни [252].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб», а саме ч. 2 ст. 16 органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть залучати **громадські об'єднання** до процесу формування й реалізації державної політики щодо вирішення питань внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до ч. 3 ст. 16 «державний нагляд та контроль за дотриманням законодавства громадянськими об'єднаннями, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, здійснюють органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в порядку, визначеному законом [293; 163, с. 380]. Так, з метою ефективного гарантування прав і свобод внутрішньо переміщеним особам органи державної влади та місцевого самоврядування можуть залучати громадські організації, як національні, так і міжнародні, в діяльності яких досліджуване питання посідає одне з провідних місць.

Слід акцентувати увагу на активній участі громадських організацій у процесі збору, узагальнення й розповсюдження інформації щодо гарантування

прав і свобод внутрішньо переміщеним особам. У своїй діяльності громадські організації організують семінари, тренінги, круглі столи, конференції, на яких підтримуються дискусії щодо ефективного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; збирають, узагальнюють та розповсюджують інформацію у вигляді інформаційних навчально-методичних та наукових матеріалів тощо.

Громадські організації у своїй діяльності співпрацюють з органами державної влади та місцевого самоврядування, спеціалізованими установами та структурами, в тому числі й науковими.

Національна академія правових наук України акумулює творчий потенціал як наукових установ, так і навчальних юридичних закладів. Також наукова установа активно бере участь у реформуванні нашої правової системи і законодавства, що, у свою чергу, сприяє також і гарантуванню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. У контексті вищезазначеного важливою подією у всебічному вдосконаленні механізму практичного гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та розвитку наукового потенціалу Дніпропетровського регіону є створення «Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності» (Постанова Президії Національної академії правових наук України від 16.03.2017 р. № 102/13). Відкриття наукової лабораторії за цим напрямом є необхідним кроком у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

В контексті інституційних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб актуальною є взаємодія влади із **засобами масової інформації**, що може бути визнано одним із пріоритетних напрямів демократизації сучасної України. Однією з гарантій дотримання законності, об'єктивності та гласності при здійсненні діяльності у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є інформування інститутів громадянського суспільства через ЗМІ про їхню роботу. Журналісти не завжди обізнані із специфічними правилами висвітлення проблематики прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Також бракує в українських медіа журналістів, що мали б належну кваліфікацію та знання, які потрібні для висвітлення проблемних аспектів захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Рекомендації щодо висвітлення чутливих питань у ЗМІ містяться у висновках дослідження «Медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ» [149], а саме:

- а) інформація має бути від першоджерела — людей, які безпосередньо бачили ці події. Журналіст повинен побувати на Сході України, подивитись на все те, що там відбувається. Лише після цього він може розуміти

ситуацію. Крайній варіант — це спілкуватись з тими людьми, які переїхали з тих територій;

- б) професійність медіа — це пошуки правди;
- в) ЗМІ, через схильність поширювати дуже емоційні повідомлення, які сприяють підвищенню соціальної напруженості та емоційності у висвітленні подій, повинні бути більш раціональними і виваженими;
- г) преса, реагуючи на конкретні аспекти законів, повинна спрямовувати свої зусилля на те, щоб дух закону був підтверджений реальними справами й не був спотворений, тобто необхідним є журналістське розслідування (потужніша аналітична робота), а не репортажний відгук;
- г) важливим є те, щоб ЗМІ самі не робили узагальнень, і не давали приводів для хибних узагальнень, а висвітлювали питання для суспільства з певною обережністю, з дотриманням відповідних стандартів;
- д) показувати різні точки зору — не обмежуватися однією [149].

Отже, на основі дослідження нормативно-правових та організаційно-правових гарантій можливим є окреслення таких висновків до підрозділу.

1. Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це встановлені в міжнародному та національному законодавстві правові норми, що сприяють реалізації, охороні та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їхньому відновленню у випадку порушення. Пропонується класифікувати гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб:
 - за рівнем механізму гарантування(на міжнародні та національні, а національні, в свою чергу, на гарантії, визначені Конституцією України (конституційні) та гарантії, сформульовані в Законах України та в підзаконних нормативно-правових актах (законодавчі));
 - за способом дії(на гарантії реалізації, охорони та захисту);
 - за характером функціонування(на матеріальні та процесуальні норми).
2. До інституційних гарантів, які забезпечують ефективну реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, пропонується зарахувати: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України; центральні та місцеві органи виконавчої влади; військово-воцивільні адміністрації; органи влади Автономної Республіки Крим; Конституційний Суд України та суди системи судоустрою; органи місцевого самоврядування; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; прокуратуру; адвокатуру; інститути громадянського суспільства тощо. Відсутність координації в їхній діяльності призводить до незабезпечення досягнення ними єдиної мети. Необхідною є

систематизація нормативно-правових актів, які регулюють діяльність вищезазначених суб'єктів у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

3. Значна частина державних завдань реалізується шляхом співпраці з громадськими організаціями, як національними, так і міжнародними. Співпраця держави з громадськими організаціями є ефективною, оскільки:
- громадські організації користуються довірою внутрішньо переміщених осіб у вирішенні їхніх проблем;
 - для них характерним є високий рівень мотивації;
 - правозахисні ініціативи громадських організацій переважно є успішнішими та ефективними;
 - взаємодія з громадськими організаціями сприяє відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади щодо реалізації повноважень в інтересах внутрішньо переміщених осіб.

ВИСНОВКИ

1. Упродовж майже десятиліття Україна входить у першу десятку країн світу в рейтингу за найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб. Поява в нашій державі великої кількості переселенців стала потужним випробуванням для Української держави й суспільства, оскільки органам державної влади без підтримки громадськості неможливо самотужки подолати таку глобальну проблему й водночас належно підготувати, до прикладу, соціальні служби та їхніх працівників для допомоги внутрішньо переміщеним особам в плані їхньої адаптації. У цьому випадку потужну роль відігравали територіальні громади. Хоча, як надалі показала практика, у цій сфері також виникло ряд проблем та непорозумінь, що ускладнювали життя внутрішньо переміщених осіб. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб — це сукупність прав, свобод і обов'язків внутрішньо переміщених осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), закріплених у міжнародних актах та національному законодавстві й гарантованих органами публічної влади та іншими суб'єктами права. Від змісту правового статусу безпосередньо залежать соціально-правові можливості внутрішньо переміщених осіб. Елементами правового статусу внутрішньо переміщених осіб є:

- принципи як основоположні засади правового статусу;
- права та свободи;
- гарантії прав та свобод;
- обов'язки та юридична відповідальність за їхнє невиконання.

Принципами правового статусу внутрішньо переміщених осіб є доктринальні положення, ідеї, уявлення, установки, покладені в основу взаємовідносин внутрішньо переміщених осіб з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, що відображають їхню моральну, етичну, організаційну складові. Конституційні принципи правового статусу внутрішньо переміщених осіб є основою для формування спеціальних принципів їхнього правового статусу, до яких можна віднести принцип доступності, принцип загальності, принцип рівності. Права внутрішньо переміщеної особи — формально встановлені можливості та вимоги, необхідні для нормального існування та розвитку внутрішньо переміщеної особи, що

гарантовані та забезпечуються державою через органи публічної влади в обсязі національного законодавства та міжнародних стандартів. Обов'язки внутрішньо переміщеної особи — встановлені законодавством вид і міра суспільно-необхідної поведінки особи в інтересах конкретного суб'єкта, держави чи суспільства.

2. Загальноправовий розгляд методології пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб має як теоретичне, так і прикладне значення для подальшого розвитку правової, соціальної держави та громадянського суспільства в Україні. Ще одним ключовим аспектом у вивченні методологічних засад правового статусу внутрішньо переміщених осіб є безпосередній позитивний вплив таких досліджень для розвитку методології, як науки та юридичної науки загалом. Методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб — сукупність взаємоузгоджених елементів (принципів пізнання, методологічних підходів, методів, гіпотез, вчень, закономірностей), використання яких надає можливість отримати істинні знання про правовий статус внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення. Вибір певної системи принципів, методологічних підходів, методів дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб зумовлений поставленими в роботі завданнями. Всебічне дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб потребує використання різних методологічних підходів та методів, що логічно відображаються в таких рівнях пізнання:

- 1) загальнофілософські методи;
- 2) загальнонаукові методи;
- 3) спеціально-наукові методи;
- 4) спеціально-юридичні методи (власні методи правознавства) наукового пізнання.

Ключовими принципами дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб є такі принципи: об'єктивності, системності, конкретності, історизму, аргументованості, пізнання, комплексності, детермінізму та ін. Запропонована система принципів пізнання не є статичною й потребує вдосконалення відповідно до вимог правової реальності в той чи інший період.

3. Темпорально-просторове пізнання вітчизняних та зарубіжних праць, а також інших джерел надало підстави констатувати, що вивчення правового статусу внутрішньо переміщених осіб дослідниками проведено переважно в межах галузевих дисциплін, що унеможливило сформулювати цілісне бачення цього явища. Опрацювання робіт у сфері філософії,

соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінської науки зумовило виокремлення двох основних напрямів, що стали основою дослідження проблематики правового статусу внутрішньо переміщених осіб:

1) розгляд питань правового статусу як загальної теоретичної категорії у праві та різні його аспекти;

2) вивчення питань правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Другий ключовий напрям не отримав достатньої уваги з боку вітчизняних дослідників, особливо в межах загальнотеоретичної юриспруденції. Наукові дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб класифіковано: за сферами у науці: філософські, соціологічні, історичні, юридичні, психологічні тощо; в рамках правової науки: загальнотеоретичні та галузеві; за територіальністю: вітчизняні та зарубіжні джерела. Встановлено, що фундаментальний внесок у розвиток теоретичних та практичних положень у сфері захисту різних прав внутрішньо переміщених осіб здійснено та продовжується в межах проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» та Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності.

4. На загальнодержавному та місцевому рівні внутрішньо переміщені особи потребують ефективного політичного представництва з урахуванням їхнього вразливого становище. Внутрішньо переміщеним громадянам України належить повний комплекс політичних прав і свобод, гарантований Конституцією України. Відступ держави від забезпечення політичних прав і свобод громадян не може бути здійснено на підставі факту внутрішнього переміщення. Фактичний доступ внутрішньо переміщених осіб до окремих політичних прав був обмежений через систему прогалин у законодавстві. Оновлення й кодифікація виборчого законодавства сприяли відновленню можливості внутрішньо переміщених осіб брати участь у загальнодержавних та місцевих виборах, але враховуючи, що протягом 2014-2020 рр. вимушені переселенці мали обмежений доступ до повного комплексу політичних прав і свобод, не забезпечено їхнього пропорційного представництва в органах публічної влади місцевого рівня. Внутрішньо переміщені особи недостатньо залучені до участі у прийнятті управлінських рішень на місцевому рівні в межах форм партисипативної демократії, що прямо впливає на реалізацію їхніх публічних та приватних інтересів. Відсутність стійкого й ефективного діалогу вимушених переселенців з органами місцевого самоврядування призводять до того, що муніципальні соціально-економічні програми недостатньо орієнтовані на

вирішення проблем їхньої інтеграції. Включення внутрішньо переміщених осіб у прийняття управлінських рішень з питань місцевого значення через громадські слухання, громадські ініціативи та громадські збори тощо наблизить програмні документи та публічні послуги до їхніх потреб; сприяє захисту й забезпеченню прав і свобод таких осіб; підвищить відповідальність органів місцевого самоврядування у цій сфері.

5. Реалізація права на житло внутрішньо переміщених осіб — правова гарантія непорушності встановлених Конституцією України прав і свобод. Нині актуальним питанням є внесення змін до вітчизняного законодавства, що має відповідати міжнародним стандартам і забезпечувати ефективну реалізацію права на житло внутрішньо переміщених осіб. Зарубіжна практика свідчить, що реалізація права на житло для внутрішньо переміщених осіб може відрізнитися: повна компенсація внутрішньо переміщеним особам втраченого та пошкодженого житла і майна не може відбутися в короткостроковій чи навіть у середньостроковій перспективі. Необхідно розробити різні альтернативи для вирішення цієї проблеми, аналізуючи всі форми й підходи реституції чи компенсації, що можуть бути забезпечені, з перспективою перетворення їх в довгострокові рішення зі стійкою здатністю. Першочерговим завданням є розробка та прийняття законопроєкту «Про реституцію/компенсацію зруйнованого житла та іншого майна внутрішньо переміщеним особам та іншим потерпілим особам». Держава та громадські організації мають активно розробляти та впроваджувати програми правової допомоги для підтримки переміщених осіб з метою подолання дискримінації та бар'єрів, з якими вони зіштовхуються при доступі до житла під час переселення та в часи постконфлікту. Державна житлова політика була орієнтована на створення нового житла. Однак серед рішень, які повинні розглядатися як альтернативні для внутрішньо переміщеного населення, є:

- 1) придбання нового житла;
- 2) придбання використаного житла;
- 3) державна програма допомоги будівництва житла на ділянці, що належить внутрішньо переміщеній особі;
- 4) покращення поточного житла внутрішньо переміщеної особи;
- 5) адаптація занедбаних будівель, які структурно можливо переробити під житлові будинки;
- 6) реконструкція будинків старого житлового фонду;
- 7) проєктування сільських населених пунктів;
- 8) одноразова компенсація від держави;
- 9) спеціальні умови кредиту, іпотеки для внутрішньо переміщених осіб.

6. Культурно-духовні права і свободи внутрішньо переміщених осіб — це комплекс гарантованих законодавством можливостей у сфері духовного розвитку, здобуття освіти, літературної, художньої, наукової і технічної діяльності внутрішньо переміщених осіб, які забезпечують збереження і розвиток їхньої національної, культурної та духовної самобутності. Культурно-духовні права внутрішньо переміщених осіб забезпечують можливості для здобуття певного рівня освіти; захисту права інтелектуальної власності; розвитку наукових і технічних досліджень; свободи особи від ідеологічного контролю; самостійного визначення для себе системи моральних і духовних цінностей; отримання неупередженої, об'єктивної інформації; свободи світогляду й віросповідання; використання досягнень національної та світової культури; участі в культурному житті тощо. Інструментальне забезпечення культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб потребує подальшого розвитку, оскільки передбачені сьогодні заходи не гарантують повноцінної їхньої реалізації. Культурно-духовні права і свободи внутрішньо переміщених осіб не можуть бути відновлені у повному обсязі через фактичне пошкодження чи знищення об'єктів культурної спадщини, результатів їхньої творчої діяльності. Збереження культурної спадщини на території проведення ООС як складової національної культури України та сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад є проблемою, яка не може бути вирішена Українською державою в односторонньому порядку. Першочерговим є посилення забезпечення таких культурно-духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, як доступ до освіти, що сприяє їхньому економічному, соціальному й культурному розвитку; права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, що сприяє вдосконаленню та задоволенню їхніх матеріальних і нематеріальних інтересів; права на інформацію, що сприяє постійному та прозорому інформуванню внутрішньо переміщених осіб про їхні правові можливості, гарантії захисту та інтеграції.
7. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це комплекс об'єктивних та суб'єктивних чинників, а також сукупність умов, способів і засобів, спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків їхнього неналежного здійснення. До ознак гарантій належать: правова регламентованість, системність, цілеспрямованість, реальність та доцільність, універсальність, ефективність та постійність дії. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб поділяються на загальні та спеціальні (юридичні).

Загальні гарантії за сферами, в яких вони діють, — на економічні, політичні, ідеологічні, соціальні та культурні. Спеціальні (юридичні) гарантії захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб поєднують в собі право на захист, засоби відновлення порушених прав, відшкодування шкоди та відповідальності, а також організаційні форми здійснення такої діяльності. У системі спеціальних (юридичних) гарантій діють нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Юридичні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонується класифікувати:

- за змістом (матеріальні; процесуальні; організаційні);
 - залежно від юридичного значення (конституційні та галузеві);
 - за суб'єктами їхнього забезпечення (державні та міжнародні);
 - за сферами поширення (міжнародні та національні);
 - за способом реалізації (контрольні, процедурні та організаційно-технічні);
 - за метою (гарантії реалізації, охорони та захисту прав).
8. Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це встановлена в міжнародному та національному законодавстві система правових норм, принципів, юридичних обов'язків та відповідальності, які уможливають охорону, захист та реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Вони закріплені в міжнародних актах, Конституції та законах України, у підзаконних нормативно-правових актах. За метою вони поділяються на гарантії реалізації, охорони та захисту. Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонується класифікувати:
- за рівнем механізму гарантування — на міжнародні та національні;
 - за призначенням — на превентивні, охоронні, каральні;
 - за характером функціонування — на матеріальні та процесуальні;
 - за характером юридичної діяльності — на правотворчі, правороз'яснювальні, правореалізаційні.
- На ефективність реалізації нормативно-правових гарантій впливає недостатній інституційний потенціал органів публічної влади, які являють собою організаційно-правові гарантії.
9. Організаційно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — внутрішньо узгоджена система інституцій, до якої входять органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення, реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До організаційно-правових (інституційних)

гарантій пропонується віднести: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; військово-цивільні адміністрації; Конституційний Суд України та суди системи судоустрою; органи місцевого самоврядування; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; прокуратуру; адвокатуру; інститути громадянського суспільства тощо. Відсутність координації в діяльності інституційних гарантій негативно впливає на досягнення єдиної мети. Значний обсяг цілей і завдань у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб реалізується шляхом співпраці органів публічної влади з громадськими організаціями як національними, так і міжнародними. Співпраця держави з громадськими організаціями є ефективною, оскільки: громадські організації користуються довірою внутрішньо переміщених осіб у вирішенні їхніх проблем; для них характерним є високий рівень мотивації; правозахисні ініціативи громадських організацій переважно є успішнішими та дієвими; взаємодія з громадськими організаціями сприяє відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади в реалізації повноважень щодо інтересів внутрішньо переміщених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ACAPS Thematic Report — Return movement dynamics of IDPs and refugees, 07 July 2022. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/acaps-thematic-report-return-movement-dynamics-idps-and-refugees-07-july-2022#:~:text=Over%206.2%20million%20people%20remain,24%2F04%2F2022>).
2. American Declaration of the Rights and Duties of Man of 1948 and other texts of regional instruments are quoted in accordance with Human Rights: a Compilation of International Instruments. Volume II. Regional Instruments, United Nations. New York; Geneva: UN, 1997. 386 p.
3. Bank Guarantees. URL: www.dictionary.com/browse/guarantee.
4. Beschasnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the European Union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 2019. Issues, 22 (6), P. 1-6.
5. Contextualization of Judicial Guarantees. URL: <http://www.iawj.org/judicial-guarantees-for-the-protection-of-the-rights-of-persons-in-a-condition-of-vulnerability-in-a-state-of-sanitary-emergency/>.
6. Conventions and recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage. Paris: UNESCO, 1983. 239 p.
7. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx>.
8. Eide A., Krause C., Rosas A. Cultural rights as individual rights', *Economic and Cultural Rights*. Dordrecht; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, 1995. 229 p.
9. Election code of Georgia as of 27 October 2015. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2016\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2016)004-e).
10. Georgia. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/160457.pdf>.
11. Gomien D. Short guide to the European Convention on Human Rights. 3rd edition. 2005. 200 p. URL: <https://book.coe.int/en/human-rights-and-democracy/3290-pdf-short-guide-to-the-european-convention-on-human-rights-3rd-edition.html#>.
12. Guiding Principles on Internal Displacement. URL: <https://drc.ngo/media/1217434/guiding-principles-on-internal-displacement.pdf>

13. Gumbis J., Bacianskaite V., Randakeviciute J. Human rights today. Jurisprudence. 2010. URL: <https://www.mruni.eu/upload/iblock/687/8gumbis.pdf>.
14. Hand book for the Protection of Internally Displaced Persons. Global Protection Cluster, 2010. 545 с. URL: <https://www.unhcr.org/4c2355229.pdf>.
15. Hannum H., Nijhoff M. Documents on Autonomy and Minority Rights. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 84 p.
16. Historical projection and modern interpretation of the substance and form of human activity, creativity and aesthetics issues: Materials digest of the XXXIII International Research and Practice Conference (London, 11–16 of October 2012), 2012. 120 p. URL: http://files.gisap.eu/sites/files/digest/xxxiii_conference.pdf.
17. Human Rights: handbook for Parliamentarians. Inter-Parliamentary Union, 2016. 237 с. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/HandbookParliamentarians.pdf>.
18. Human Rights: a compilation of international instruments. Vol. II. Regional Instruments. New York; Geneva: UN, 1997. 484 p.
19. ISHR international service of human rights. URL: <http://www.ishr.ch/human-rights-monitor>.
20. Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 2021. vol. 39, № 71, P. 334–349.
21. Korshun A. The Internally Displaced Persons Right to Housing in Ukraine: Problems of Ensuring Realization. / Коршун А. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 2. 2018. С. 105-108.
22. Korshun A. The Internally Displaced Persons' Right to Education in Ukraine: Legal Provisions and Problems of Realization. / Коршун А. // *Східноєвропейський журнал прав*. 2018. Вип. № 55. С. 94–98.
23. Kulinich O. O. Guaranteeing the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine under martial law: general characteristics. /Кулініч А.А.// *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. Вип. № 2. С. 59–63.
24. Life can change: Securing housing, land and property rights for displaced women / Norwegian Refugee Council. 2014. URL: <http://womenshlp.nrc.no/wp-content/uploads/2014/03/GlobalReportWHLP.pdf>.
25. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 2022. № 3 (47). P. 223–227.

26. Model law for the recognition and protection of human rights defenders. URL: https://www.ishr.ch/sites/default/files/documents/model_law_full_digital_updated_15june2016.pdf.
27. Mooney E., Jarrah B. The Voting Rights of Internally Displaced Persons: The OSCE Region. Brookings-SAIS Project on Internal Displacement, 2004. 100 p.
28. Nalyvaiko I. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. /Наливайко І.// *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2, 2022. С. 27–30.
29. Nalyvaiko L. Transparency as a democratic standard of the government functioning. / Nalyvaiko L.// *Evropský Politický a Právní Diskurs*, 2014, Svazek 1, 4 vydání, S. 51-62.
30. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: collective monograph* // Frankfurt (Oder): Izdavnictva «Baltija Publishing, 2019. P. 197–214.
31. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. / Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O.// *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 2022. № 4 (48).
32. Nalyvaiko O. I., Chepik-Tregubenko O. S. Economic and social systems of society as elements of social structure: concept, objectives, trends. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis: Collective monograph*. Riga: Izdavnictva «Baltija Publishing», 2019. volume 1,304, P. 256–272.
33. Nalyvayko L., Chepik-Tregubenko O. Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. /Наливайко Л.,Чепік-Тригубенко О. // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. № 2. С. 59–63.
34. Olga Tellis v. Bombay Municipal Corporation. № (3) SCC 545 (1985). URL: <https://indiankanoon.org/doc/709776/>.
35. Saghinadze and Others v. Georgia, Application no. 18768/05, Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 May 2010, available at: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4c04c1f22.html>.
36. Sekaggya M. Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/SRHRDefenders/Pages/SRHRDefendersIndex.aspx>.
37. Shakti Star Builders v. Naryan Khimali Tatome. № (1990) 1 SCC 520. URL: <https://www.escri-net.org/caselaw/2006/shantistar-builders-v-narayan-khimalal-totame-civil-appeal-no-25981989-cited-1990-1-scc>.

38. Symonides J. The history of the paradox of cultural rights and the state of the discussions within UNESCO in Les Droits culturels. *Acres du Ville Colloque interdisciplinaire sur les droits de l'homme*, note 1, P. 47–72.
39. UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Fact Sheet № 16 (Rev.1). The Committee on Economic, Social and Cultural Rights. 1996. № 16 (Rev.1). URL: <https://www.refworld.org/docid/4794773cd.html>.
40. Welcome to the Georgia IDP Project URL: <http://georgia.idp.arizona.edu/>.
41. Wielen J. Observation of local elections in Ukraine (25 October 2015). Netherlands, Strasbourg: 2016. 30 p., URL: <https://rm.coe.int/1680719c74>.
42. Армаш Н. Концептуально-методологічні засади співвідношення державних політичних посад з посадами державної служби в органах виконавчої влади: дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 439 с.
43. Артюх Ю. І. Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.
44. Африканська хартія прав людини і народів: Міжнародний документ від 26.06.1981 р. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html>.
45. Балусєва О. В., Аракелова І. О. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=929>.
46. Бараняк І. Є. Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем: автореф. дис. канд. екон. наук. Вінниця, 2020. 20 с.
47. Бартків О. Соціально-педагогічна робота з внутрішньо переміщеними особами: сутність та зміст. /О.Бартків // *Молодь і ринок*. 2017. Вип. № 6. С. 71–75.
48. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 20 с.
49. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970. Т.1, 799 с.
50. Білозьоров Є. В. Методологічні аспекти використання діяльнісного підходу в дослідженнях правових систем сучасності./ Є. В. Білозьоров // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: Право, 2019. Вип. № 34. С. 25–30.
51. Бобровник С. В. Методологічний інструментарій дослідження правових категорій. / С.В. Бобровник // *Правова держава*, 2018. Вип. № 29. С. 50–56.
52. Бобровник С. В. Права людини та сучасна держава: шляхи узгодження взаємодії. / С.В.Бобровник // *Правова держава*, 2007. Вип. № 18. С. 65–78.

53. Бобровник С. В. Правові гарантії захисту прав людини в сучасному світі./ С.В.Бобровник // *Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: м. Ужгород, 24–25 лютого 1999 р. Ужгород: Сніна, 1999. С. 123–128.
54. Бобровник С. В. Юридична антропологія: становлення та науковий статус. / С.В.Бобровник // *Правова держава*, 2017. Вип. № 28. С. 111–118.
55. Бовкун Е. М. Набуття, реалізація і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні. / Бовкун Е.М. // *Часопис Київського університету права*, 2018. Вип. № 4. С. 66–69.
56. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. / Л.Л.Богачова // *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 2011. Вип. № 22. С. 56–70.
57. Бомбергер І. Л., Гораль В. М. Ідеологія та правовий статус особи в державі./ І.І.Бомбергер, В.М.Гораль// *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2020. Вип. № 61 (1). С. 12–15.
58. Босий В. П. Конституційно-правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. канд. юрид. наук. Маріуполь, 2015. 20 с.
59. Бостан С. К., Гусарев С. Д., Пархоменко Н. М. Теорія держави і права: навч. посібник. / Бостан С.К. Київ: Академія, 2013. 348 с.
60. Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві: автореф. дис. канд. наук. Львів, 2020. 20 с.
61. Бутков І. М. Особливості правового статусу фізичної особи-підприємця як суб'єкта трудових правовідносин: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2015. 16 с.
62. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. Вип. № 1. С. 45–49. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/20101/10vcjvhz.pdf>.
63. Вашкович В. В. До питання визначення та характеристики внутрішньо переміщених осіб. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: м. Ужгород, 20 квітня 2018 р.; за заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Менджул: Ужгород, 2018. С. 41–44.
64. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб: [дослідження] / Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні»; [підгот.: Л. Гретасдоттір, А. Вихрест, Г. Христова; ред. Е. Муні]. Київ: К.І.С., 2016. 231 с.

65. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз. Харків: Право, 2019. 205 с. URL: <https://rm.coe.int/revised-baseline-analysis-2019/168099446a>.
66. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій. Т. 3: Загальна теорія права, 2017. 952 с.
67. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і доп.- Київ: Юридична думка, 2012. 1017 с.
68. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика: дис. канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 225 с.
69. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. Вип. № 7. С. 48.
70. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Ін-Юре, 2002. 668 с.
71. Вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб не втрачає своєї гостроти. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/13260.html>.
72. Віденська декларація та Програма дій: Міжнародний документ від 25.06.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504.
73. Відкрите звернення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до народних депутатів України. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/12915-nm-vidkrite-zvernennya-upovnovazhenogo-verhovnoyi-radi-ukraini-z-prav-ly/>.
74. Відомості про кількість виборців в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, закордонного виборчого округу. URL: https://www.driv.gov.ua/ords/portal!/cm_core.cm_index?option=ext_num_voters&pdt=1&pmn_id=127.
75. Вільчик Т. Б. Функції інституційної адвокатури. *Форум права*. 2017. Вип. № 2. С. 24-29.
76. Віхров О., Віхрова І. Теорія держави і права: курс лекцій: навч. посібник. Чернівці: Десна Поліграф, 2015. 304 с.
77. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: [колект.] монографія / [О. Ф. Новікова та ін.; наук. ред. О. Ф. Новікова]. Київ: ІЕП НАН України, 2016. 447 с.
78. Волинка К. Г. Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України. Київ: РННЦ «ДІНІТ», 1998. 36 с.
79. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.

80. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. Вип. № 11. С. 31.
81. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, до нових умов життєдіяльності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. Вип. № 3 (1). С. 91–101.
82. Гарашук І. В., Петришин О. О. Порівняльно-правовий метод у дослідженні місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. № 29. С. 54–66.
83. Гаруст Ю. В. Поняття та ознаки гарантій забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Форум права*. 2014. Вип. № 2. С. 76–80.
84. Гера Т. Супровід інтеграції сімей переселенців: технологія роботи асистента родини: підруч. Дрогобич: РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2018. 243 с.
85. Гладкий С. Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. посіб. Полтава, 2016. 240 с.
86. Глотов Б. Європейські нормативно-правові засади державного регулювання етнопонаціональної сфери та їх імплементація у національне законодавство. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. № 2 (33). С. 56–69.
87. Глущенко П. Гарантії юридичні. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10-ти т. / відп. ред. Ю. Римаренко. Київ: Ін Юре, Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. 2005. 340 с.
88. Грабар Н. М. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні: монографія. Львів: [ЛьвДУВС], 2008. 243 с.
89. Гудзь Л. В. Механізм забезпечення виборчих прав громадян України та його основні елементи. *Гуманітарний вісник НУК*. 2010. Вип. № 3. С. 36–38.
90. Гуренко М. М. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини та громадянина: монографія. Київ: Логос, 2001. 218 с.
91. Гусарев С. Д., Білозьоров Є. В. Методологічні засади використання діяльнісного підходу у сучасному правознавстві. *Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні* / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 2016. С. 31–41.
92. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2008. 270 с.
93. Данильян О. Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. Вип. № 3. С. 84–91.
94. Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 35 с.

95. Дашковська О. Р. Системність законодавства як його конституційна ознака. *Науовий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. № 6-2, Т. 1. С. 34–37.
96. Декларація соціального прогресу та розвитку від 11.12.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116.
97. Делія Ю. В. Правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщена особа». *Правовий часопис Донбасу*. 2020. Вип. № 2. С. 10-18.
98. Демиденко О. І. Інтелектуальна міграція громадян України в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. політ. наук. Чернівці, 2019. 18 с.
99. Демків Р. Роль закону в нормативно-правовому регулюванні діяльності міліції України. *Право України*. 2006. Вип. №8. С. 88–91.
100. Денисюк С., Корнієнко В. Чинники та особливості політичної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. № 8. С. 127–131.
101. Дерев'яно С. Внутрішньо переміщені особи: проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. № 1. С. 199–216.
102. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України 20.03.2022 року № 332. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332_2022-%D0%BF/sp:max50:nav7:font2#Text.
103. Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України 28.06.2022 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF/sp:max50:nav7:font2#Text>.
104. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України 08.06.2016 р. № 365-2016-п. *Урядовий кур'єр*. № 111. 2016.
105. Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2014-%D0%BF>.
106. Дзира О. І. Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918–1939 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 2016. 16 с.

107. Додаткова нарада з людського виміру ОБСЄ «Внутрішньо переміщені особи: підсумковий звіт» (2004). URL: <https://www.osce.org/odihr/38887?download=true/>.
108. Доманська М. І. Провадження у справах про зміну правового статусу фізичної особи в цивільному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
109. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 415 с.
110. Дубина М. В. Концептуальні підходи до пізнання сутності методології як науки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. № 53. С. 178–183.
111. Дудар С. К. Теоретичні проблеми визначення юридичного терміну «законодавство» у вітчизняній юридичній науці. *Право і суспільство*. 2014. Вип. № 2. С. 3–9.
112. Дяченко А. В. Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр. Київ, 2020. 20 с.
113. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014.
114. Єрмілова М. Г. Особливості правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні (теоретико-правове дослідження): автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.
115. Жоравович Д. О. Правовий статус фізичної особи - підприємця: автореф. дис. канд. юрид. наук. Донецьк, 2013. 18 с.
116. За ініціативи МТОТ з державного бюджету вперше виділено кошти на забезпечення тимчасовим житлом ВПО. URL: <http://mtot.gov.ua/za-initsiatyvy-mtot-z-derzhavnogo-byudzhetu-vpershe-vydileno-koshty-na-zabezpechennya-tymchasovym-zhytлом-vpo-v-chernysh/>.
117. Забезпечення компенсації та реституції, права на житло та соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: порівняльний європейський досвід. Харків: Право, 2020. 74 с. URL: <https://rm.coe.int/comparing-analysis-idps-ukr/1680a08f30>
118. Заворотченко Т. М. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. Вип. № 4. С. 94–99.
119. Заворотченко Т. М. Поняття і види організаційно-правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2006. Вип. № 4. С. 75–78.
120. Заворотченко Т. Система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2002. Вип. № 5. С. 110–116.

121. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
122. Загальна рамкова угода про мир у Боснії і Герцеговині від 14.12.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_261#Text.
123. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
124. Загальна теорія права: підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
125. Загальна теорія права: підруч. / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
126. Засєц А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 248 с.
127. Закіров М. Деякі аспекти розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб. *Резонанс*. 2016. Вип. № 39. С. 5–10.
128. Захаров Б. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. 2015 р. URL: <http://khp.org/index.php?id=1432191486>.
129. Зварич О. П. Керівні принципи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2015. Вип. № 37. С. 57–60.
130. Знанецька О. М., Лазаренко В. І. Особливості прагнення до самоактуалізації жінок зрілого віку серед внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. № 2 (3). С. 142–148.
131. Ігнатченко І. Г. Особливості реалізації прав і свобод людини у сфері культури в Україні. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1758/1/Ignatchenko_13.pdf.
132. Інформаційно-статистичний бюлетень «Освіта в Україні: базові індикатори». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf>.
133. Ішук О. В., Лукасевич О. А. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій України. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. № 1. С. 53–59.
134. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти): дис. канд. юрид. наук. Львів, 2015. 211 с.
135. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Івано-Франківськ, 2021. 20 с.

136. Касяненко Є. В. Державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. *Соціологія права*. 2015. Вип. №3–4 (14–15). С. 139–145.
137. Касяненко Є. В. Теоретико-правова характеристика трансформації статусу місцевих державних адміністрацій в умовах децентралізації влади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. Вип. №6. С. 20–23.
138. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення. URL: <http://www.pereselenci.kh.ua/?p=1311>
139. Кириченко В. М., Куракін О. М. Порівняльне конституційне право: модульний курс: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 256 с.
140. Ківалов С. В., Біла-Тіунова Л. Р., Нестеренко К. О. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії і правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 206 с.
141. Князев В. Конституційні гарантії прав і свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*. 1998. Вип. № 11. С. 43–51.
142. Кобець М. П. Адміністративно-правове забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
143. Ковбаса В. М., Кусько Р. В., Дрозд Т. В. Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану: окремі проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. № 6. С. 245–248. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/57.pdf.
144. Колодій А. М. Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні. Київ: Правова єдність, 2008. 352 с.
145. Колодій О. А. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу українського народу: поняття та ознаки. *Правове регулювання економіки*. 2019. Вип. № 18. С. 36–43.
146. Коломієць Л. В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму. *Гілея*. 2014. Вип. № 88. С. 321–323.
147. Колотуха К. А. Реалізація внутрішньо переміщеними особами права на пенсію: дискримінаційні витоки. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. Вип. № 11 (2). С. 32–36.
148. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Ст. 582. Ст. 76.
149. Комплексне соціологічне дослідження «Медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ». URL: <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-media-v-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf>.

150. Конвенція ООН про статус біженців від 27.06.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.
151. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
152. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text.
153. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ: Знання, 2007. 467 с.
154. Конституційне право України: підруч. / за ред. М. О. Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.
155. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. юрид. навч. закл. / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: Ін-Юре, 2002. 544 с.
156. Конституційно-правові засади становлення української державності / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків: Право, 2003. 328 с.
157. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
158. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
159. Копейчиков В. В. Правознавство: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 736 с.
160. Копилов В. О., Чернієнко В. О., Кузнецов А. Ю. Технологічний детермінізм, матеріалістична діалектика і перспективи капіталізму. *Гуманітарний часопис*. 2012. Вип. № 1. С. 16–27.
161. Корнійченко А. О. Методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. № 4. С. 43–48.
162. Коршун А. А. Активне виборче право внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах: проблеми теорії та практики. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 9. С. 35–44.
163. Коршун А. А. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: інституційні гарантії та їх характеристика. *Science and society: The 12th International conference*, Hamilton, Canada, June 7, 2019. Hamilton: Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. P. 372–382.
164. Коршун А. А. Загальноправова характеристика гарантії прав внутрішньо переміщених осіб в Україні: інституційний аспект. *Правова держава*:

- історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 15–16 лютого 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 10–13.*
165. Коршун А. А. Інституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. № 4 (97). С. 75–81.
166. Коршун А. А. Нормативно-правові гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 24–25 квітня 2020 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 18–21.*
167. Коршун А. А. Поняття та ознаки гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Advances of Science: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary — Ukraine, Kyiv, 27 June 2019. Czech Republic, Karlovy Vary: Ukraine, Kyiv: MCNIP, 2019. P. 502–511.*
168. Коршун А. А. Право на житло внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. № 3 (96). С. 45–53.
169. Коршун А. А. Проблеми протидії дискримінації внутрішньо переміщених осіб. *Urgent problems of law on the modern stage of statehood development: proceedings International research and practice conference, Lublin, October 20–21, 2017. Lublin: Baltija Publishing. P. 29–32.*
170. Коршун А. А. Реалізація активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами на місцевих виборах: проблеми теорії та практики. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers of the 8th International Scientific Conference, July 12, 2019, Stuttgart, Germany. Stuttgart: ORT Publishing, 2019. P. 292–302.*
171. Коршун А. А. Реалізація виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Верховенство права та правова держава: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 14–15 вересня 2018 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 14–16.*
172. Коршун А. А. Реалізація права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 24–25 серпня 2018 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 8–10.*
173. Коршун А. А. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи:*

- матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21 вересня 2018 року, м. Одеса. Одеса: Гельветика, 2018. С. 8–10.
174. Коршун А. А. Роль національних та міжнародних інституцій у гарантуванні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Вип. № 4. Р. 10–15.
175. Коршун А. А. Теоретичні та прикладні проблеми реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. № 4, Т. 1. С. 14–16.
176. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
177. Косілова О. І., Федірко І. Права і свободи людини і громадянина: концептуальні підходи до диференціації в ФРН та Україні. *Інформація і право*. 2019. Вип. № 4 (31). С. 20–27.
178. Костас П. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської Конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посіб. Харків: Право, 2017. 151 с.
179. Котюк В. О. Теорія права: навч. посіб. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
180. Кофман Б. Я. Основні напрями вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 46–59.
181. Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. Вип. № 1. С. 36–43.
182. Кохановський Д.О. Проблемні питання щодо визначення поняття та сутності забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. № 28. Том 3. С.73–75.
183. Коцан-Олинець Ю. Я. До питання про гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасне теоретико-правове узагальнення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. Вип. № 2. С. 12–16.
184. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. 3-тє вид., виправл. та доповн. Київ: Атіка, 2004. 512 с.
185. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. 6-тє вид., виправл. та допов. Київ: Атіка, 2009. 608 с.
186. Кравчук В. М. Нормативно-правові гарантії діяльності суддів в Україні: поняття та види. *Право і суспільство*. 2014. Вип. № 6.1. С. 53–61.

187. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2017. 210 с.
188. Крусян А. Актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні: конституційно-правовий контекст. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. № 4. С. 21–29.
189. Кузнцова З. В. Забезпечення реалізації основних прав вимушених переселенців. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. Т. 1. Вип. № 1. С. 141–146.
190. Кулініч О.О. Визначення поняття «внутрішньо переміщена особа»: теоретико-правовий дискурс. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. № 8. С. 41–44.
191. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2007. 848 с.
192. Кухтик С. В., Деркаченко Ю. В. Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньо переміщених осіб: навч. посіб. Харків: Лисенко І. Б., 2019. 397 с.
193. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. Вип. № 7 (142). С. 4–8.
194. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Конституційне право України у запитаннях і відповідях: навч. посіб. Харків: Майдан, 2012. 330 с.
195. Лелека А. М. Адміністративно-правове регулювання міграційних відносин в умовах спеціальних міграційних режимів: автореф. дис. канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2020. 17 с.
196. Лемак В. В., Турянця В. В. Складові механізми захисту і гарантії прав і свобод людини. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/1/СКЛАДОВІ%20МЕХАНІЗМУ%20ЗАХИСТУ.pdf>.
197. Леонова І. М. Особливості переживання почуття самотності жінками — мешканками тимчасово окупованої території і жінками — внутрішньо переміщеними особами. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. Вип. № 3 (3). С. 129–150.
198. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 355 с.
199. Лошихін О. Функціональний метод у науковому інструментарії дослідження сучасної державності. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. Вип. № 1. С. 23–31.
200. Лутковська В. В., Лук'яненко Ж. В. Порівняльний аналіз та рекомендації Україні щодо репарацій та статусу документів, виданих на тимчасово окупованій території. 2020. <https://rm.coe.int/recognition-of-civil-documentation-ukr/1680a0c5e2>.

201. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: [навч.-метод. Посіб. (за кредитно-модульною системою)]. Київ: Атіка, 2007. 412 с.
202. Лушпівенко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. № 2. С. 188–193.
203. Магновський І. Економічні гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2003. Вип. № 1. С. 57–62.
204. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 380 с.
205. Макарчук В. В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua*. 2015. Вип. № 3. С. 18–23.
206. Маліцька Ю. Г. Естонські шведи на Півдні Російської імперії: міграція, адаптація та акультурація переселенців-колоністів (1781–1871 рр.): дис... канд. іст. наук. Д., 2010. 246 с.
207. Маринець В. С. Нормативно-правові основи формування правового становища осіб з порушенням слуху в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2013. 16 с.
208. Мартинюк О. В. Еволюція правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.): автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
209. Мацькевич М. М. Загальносоціальні гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні: окремі аспекти. *Європейські перспективи*. 2014. Вип. № 9. С. 26–32.
210. Мацькевич М. М. Конституційні культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: праворозуміння та практика реалізації: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 40 с.
211. Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2014. Вип. № 3. С. 219–227.
212. Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 230 с.
213. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. Вип. № 4. С. 293–297.
214. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
215. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти: [колект.] монографія / [С. Б. Булеца та ін.];

- за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 346 с.
216. Михайловський В. І. Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 22 с.
217. Мищак І. М. Конституційно-правові аспекти реалізації народними депутатами України права законодавчої ініціативи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. Вип. № 3 (6). С. 56–61.
218. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105/print.
219. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
220. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
221. Мілова Т. М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2008. 211 с.
222. Мінакова Є. В. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 244 с.
223. Міхеєва О., Серєда В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації: соціологічне дослідження. URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski>.
224. Мота А. Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Львів, 2019. 39 с.
225. Мотиль І. І. Основні внутрішні функції української держави: монографія. Київ: Аванпост-Прим, 2008. 184 с.
226. Мульська О. П. Механізми управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національної економіки: автореф. дис. д-ра екон. наук. Львів, 2021. 44 с.
227. Муні Е. Посилення національного реагування на внутрішнє переміщення: керівництво з успішних практик в державах — членах Ради Європи / Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» в межах Плану дій Ради Європи для України на 2015–2017 рр. Харків: Право, 2017. 118 с.
228. Муц Л. Ф. Формування та реалізація державної міграційної політики: теорія, методологія, практика: автореф. дис.... д-ра наук з держ. упр. Запоріжжя, 2019. 40 с.

229. М'яленко В. В. Особливості ставлення українців до внутрішньо переміщених осіб. *Проблеми політичної психології*. 2016. Вип. № 4. С. 61–74.
230. Наджафгулієв Р. І. огли Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
231. Наливайко Л. До питання про визначення поняття «механізм держави». *Підприємництво, господарство і право*. 2005. Вип. № 10. С. 92–96.
232. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.
233. Наливайко Л. Р. Нормативно-правові гарантії державного ладу України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 24–27.
234. Наливайко Л. Р., Коршун А. О. Методологія пізнання принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 81–86.
235. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с.
236. Наливайко Л., Коршун А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: доктринальний аспект. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 липня 2022 р., м. Київ. Київ: Людмила, 2022. С. 175–180.
237. Наливайко Л.Р., Бочковий О.В., Мінакова Є.В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Вип. № 1. С. 129–136.
238. Наливайко Л.Р., Мінакова Є.В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 2*. 2021. С. 31–36.
239. Наливайко Л.Р., Чепік-Трегубенко О.С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. Вип. № 10. С. 44–47.
240. Наливайко Л.Р., Чепік-Трегубенко О.С. Інститут конституційної скарги: зарубіжна практика, вітчизняний досвід та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. № 2. С. 7–15.

241. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи. 3 вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 306 с. URL: <https://rm.coe.int/nat-court-practice-2020-last-ukr/1680a0c5e1>.
242. Незабитовський Г. В. Логіко-методологічні засади евристики в науковій аргументації: дис. канд. філос. наук. Київ, 2017. 201 с.
243. Нестеренко К. О. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.
244. Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. *Наше право*. 2013. Вип. № 10. С. 148–154.
245. Олійник А. Ю., Кеда І. В. Поняття гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. № 4. С. 131–136.
246. Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
247. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Істина, 2007. 336 с.
248. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, лінгвістичні та культурологічні засади: кол. моногр. / кол. авторів; за заг. ред. Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.
249. Остапенко В. В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. № 1 (13). С. 1–15.
250. Офіс Ради Європи в Україні: Проекти та програми. URL: <https://www.coe.int/web/portal/home>.
251. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції. URL: <http://iom.org.ua/ua>.
252. Офіційний сайт Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. URL: <http://redcross.org.ua/principles/>.
253. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
254. Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: <http://www.unhcr.org/ua/durable-solutions#/>.
255. Павлів-Самоїл Н. П. Філософсько-правовий феномен міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ — початок ХХІ ст.): автореф. дис. д-ра юрид. наук. Львів, 2021. 39 с.
256. Пайда Ю. Ю. Визначення юридичних гарантій як елемент захисту прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. № 2. С. 50–54.

257. Пак Н. А. Міграційна складова відносин Європейського Союзу з країнами Близького Сходу, Середземноморського та Східного партнерства: автореф. дис. канд. політ. наук. Київ, 2019. 20 с.
258. Паризька хартія для нової Європи від 21.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058.
259. Пархоменко Н. М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2010. Вип. № 21. С. 130–137.
260. Пелісьє Ю. Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. № 1. С. 202–205.
261. Передерій О. С. Тенденції трансформації законодавчих засад європейської інтеграції України на сучасному етапі. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. № 1. С. 66–70.
262. Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі: Міжнародний документ від 15.01.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_081.
263. Піскунова Л. Безпека життєдіяльності: підруч. Київ: Академія, 2014. 224 с.
264. Плахотнюк Н. Г. Соціальні гарантії прав людини та економічні можливості держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. Вип. №3. С. 77–85.
265. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірій. Київ: Ін Юре, 1997. 252 с.
266. Подобед О. А. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук. Черкаси, 2018. 40 с.
267. Посинок О. Р. Права біженців у контексті фрагментації міжнародного права: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 236 с.
268. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-е вид., допов. і переробл. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
269. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.15 р. № 1052. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>.
270. Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423_2015-п/print1509543087471161.
271. Положення про функціонування інформаційно-аналітичної системи обліку даних, пов'язаних з компенсацією витрат за тимчасове розміщення

- (перебування) внутрішньо переміщених осіб: затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2022 р. № 977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/977-2022-%D0%BF#Text>.
272. Попович Н. В. Поняття «законодавство»: традиційні підходи і новації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. Вип. № 2 (89). С. 177–187.
273. Постанова Вишого господарського суду України від 29.11.2011 р. у справі № 22/5009/3458/11. URL: www.reyestr.court.gov.ua.
274. Права внутрішньо переміщених осіб / БФ «Право на захист». 2017. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremischenyh-osib/>.
275. Права внутрішньо переміщених осіб: навч. посіб. / [С. Б. Булеца, О. І. Когляр, Я. В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2017. 436 с.
276. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.
277. Права людини: соціально-антропологічний вимір: кол. монографія / за ред. П. М. Рабінович. Вип. 13. Львів: Світ, 2006. 280 с.
278. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. Київ: Ін Юре, 1997. 52 с.
279. Принципи об'єктивності, системності, протиріччя, історизму та розвитку в сучасній філософії пізнання. URL: <http://um.co.ua/8/8-11/8-111318.html>.
280. Приходченко Л. Л. Політичний та інституційний механізми державного управління: узгодження інтересів. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць*. Харків: Вид-во ХарР НАДУ Магістр, 2010. Вип. № 4 (31). С. 3–13.
281. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. Вип. № 27. Ст. 282.
282. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>.
283. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 05.03.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. Вип. № 21. Ст. 140.
284. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 24.12.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. Вип. № 6. Ст. 58.
285. Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 20. *Офіційний вісник України*. 2018. Вип. № 10. Стор. 29. Ст. 364.

286. Про внесення змін до постанови Центральної виборчої комісії від 13.09.2012 р. № 893: Постанова Центральної виборчої комісії від 05.09.2018 р. № 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0129359-18>.
287. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. Вип. № 20. Ст. 282.
288. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 25. Ст. 352.
289. Про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.14 р. № 360. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF?test=XX7MfyrCSgky8TQIZiyq5pjGHI4wos80msh8Ie6>.
290. Про дошкільну освіту: Закону України від 11.07.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. Вип. № 49. Ст. 259.
291. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.
292. Про житловий фонд соціального забезпечення: Закон України від 12.01.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. Вип. № 19–20. Ст. 159.
293. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. Вип. № 1. Ст. 1.
294. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. Вип. № 26. Ст. 892.
295. Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси: Постанова Центральної виборчої комісії від 13.09.2012 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0893359-12>.
296. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.12.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. Вип. № 32. Ст. 412.
297. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: Розпорядження Кабінету Міністрів України 07.11.2014 р. № 1085-2014-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80#Text>.
298. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури: Постанова Кабінету

- Міністрів України від 27.07.2017 р. № 1271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-п#Text>.
299. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України 21.11.2018 р. № 944-2018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944-2018-%D1%80#Text>.
300. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 355-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverya-sistemi-zabezpechennya-naselennya-kulturnimi-poslugami?fbclid=IwAR3X44Z5Hi>.
301. Про затвердження порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб, для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2017 р. №535-п. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 195.
302. Про затвердження Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.04.2018 р. № 367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-18/stru>.
303. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України 05.11.2014 р. № 637-2014-п. *Урядовий кур'єр*. 2014. Вип. № 220.
304. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
305. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. Вип. № 13. Ст. 222.
306. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. Вип. № 35. Ст. 376.
307. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. Вип. № 24. Ст.168.
308. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях: Указ Президента України від 07.02.2019 р. № 32/2019: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2019>.
309. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. Вип. № 50. Ст. 540.

310. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. Вип. № 24. Ст.170.
311. Про місцеві вибори: Закону України від 14.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. Вип. № 37–38. Ст. 366.
312. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. Вип. № 20–21. Ст.190.
313. Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 975. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-%D0%BF>.
314. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України 01.10.2014 р. № 509. *Урядовий кур'єр*. 2014. Вип. № 185.
315. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері: Указ Президента України від 01.12.2016 р. № 534/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. Вип. № 228.
316. Про рекомендації Парламентських слухань «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції: Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 р. № 1074-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-19?lang=ru>.
317. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 04.11.2014 р. № 875/2014. *Урядовий кур'єр*. 2014. Вип. № 214.
318. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. Вип. № 15. Ст. 232
319. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України: Закон України від 12.08.2014 р. № 1636-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1636-18>.
320. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. Вип. № 31. Ст. 545.
321. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 909. *Урядовий кур'єр*. 2017. Вип. № 240.

322. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр/print>.
323. Пробко І. Б. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. № 11. С. 86–89.
324. Проблеми політичних прав внутрішньо переміщених осіб в Україні мають бути невідкладно вирішені. URL: <http://interfax.com.ua/news/press-release/350732.html>.
325. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. Київ: Юридична думка, 2007. 289 с.
326. Проект Закону України «Про вимушених переселенців». URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1397592025>.
327. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту Конституційних прав та забезпечення мінімальних життєвих потреб пенсіонерів та інвалідів» від 15.07.2016 № 4998. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3UU00A.html.
328. Проект Ради Європи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/ids2-ukr>.
329. Пропозиції Президента до Закону «Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України» від 19.06.2014 № 4998-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51397.
330. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 р. *Офіційний вісник України*. 2006. Вип. № 32. Ст. 453.
331. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навч.-метод. посіб. / [І. О. Луценко та ін.; за наук. ред. І. О. Луценко]. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 210 с.
332. Пудрик Д. В. Державна міграційна політика в системі управління національним господарством: автореф. дис. д-ра екон. наук. Суми, 2021. 38 с.
333. Пустовіт Ж. М. Поняття, зміст та гарантії реалізації права на працю в Україні. *Вісник Академії адвокатури*. 2012. Вип. № 3 (25). С. 171–172.
334. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2000. Вип. № 3. С. 132–141.
335. Пуховська А. С. Філософсько-антропологічний підхід дослідження прав людини: становлення та значення. *Правова держава*. 2015. Вип. № 26. С. 161–167.

336. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-е вид., допов. Львів: Край, 2008. 224 с.
337. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
338. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Право України*. 2010. Вип. № 2. С. 18–23.
339. Рабінович П. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. Вип. № 3. С. 3–15.
340. Рада ректорів вищих навчальних закладів, які тимчасово переміщені із зони проведення антитерористичної операції: офіційний веб-сайт. URL: <http://cisid.org.ua/#projects>.
341. Раєвська Я. М. Особливості та напрями соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2020. Вип. № 34. С. 184–196.
342. Реалізація і захист прав людини, у тому числі учасників антитерористичної операції, членів їх сімей, внутрішньо переміщених осіб та постраждалих внаслідок зазначеної операції. URL: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/tugd_pravo.pdf.
343. Резолюція 41/1283 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про право на розвиток». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_301.
344. Резолюція ПАРЕ щодо України: коментований переклад. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/28/7030164/>.
345. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 2198 «Гуманітарні наслідки війни в Україні»: Міжнародний документ від 23.01.2018 р. URL: <https://rm.coe.int/-2198-2018-/1680785d74>.
346. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 05.04.2006 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5ab1>.
347. Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи № 1877 «Забуті люди Європи: захист прав людини довгострокових переміщених осіб» від 24.06.2009 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5ab0>.
348. Риндзак О. Т. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України: автореф. дис. д-ра екон. наук. Вінниця, 2020. 40 с.
349. Рішення Верховного Суду у справі № 161/16573/16-а від 25.07.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75544764>.

350. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 1–29/2007у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян). *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. Вип. № 6-рп/2007.
351. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). *Офіційний вісник України*. 1998. Вип. № 32.
352. Розвадовський В. І. Поняття «правового статусу особи» як методологічна основа для дослідження статусу учасників конституційного провадження. *Наше право*. 2019. Вип. № 4. С. 5–10.
353. Романюк І. Щодо визначення поняття «гарантії прав особи» у контексті забезпечення державної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. Вип. № 10. С. 138–140.
354. Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект): дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 224 с.
355. Савчин М. Політико-правові гарантії демократії в Україні. *Вісник центральної виборчої комісії. Суспільство і демократія*. 2008. Вип. №1 (11). URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_10.pdf.
356. Саміло Г. О. Теорія держави і права: навч. посіб. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.
357. Самойлов М. О. Цивільно-правове становище громадян України в Республіці Польща: дис. канд. юрид. наук. Харків, 2003. 192 с.
358. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: Лисенко І. Б., 2018. 322 с.
359. Семенкова М. А. Міграційні процеси як інструмент гібридного впливу в міжнародних відносинах: автореф. дис. канд. політ. наук. Чернівці, 2021. 18 с.
360. Сидоренко О. О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення. *Юрист України*. 2012. Вип. № 4 (21). С. 19–24.
361. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 2-ге вид. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. 520 с.
362. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність, 2013. 524 с.

363. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків: Право, 2009. 468 с.
364. Слінько Т. М., Кушніренко О. Г. Вплив конституційних принципів політичної та ідеологічної багатоманітності на реалізацію громадянами України свободи слова та інформації. *Європейські перспективи*. 2013. Вип. № 8. С. 5–9.
365. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2005. Вип. № 2. С. 27–32.
366. Соколов О. М. Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб: автореф. дис. канд. юрид. наук. Тернопіль, 2018. 20 с.
367. Соловійов Є. В. Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр. Київ, 2020. 23 с.
368. Сопілко І. М. Питання класифікації гарантій прав і свобод людини і громадянина. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/12320>.
369. Сорока К. О. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посіб. ХНАМГ, 2004. 291 с.
370. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: монографія / О. В. Борисова [та ін.]. Київ: Кондор, 2019. 465 с.
371. Соціальне житло для внутрішньо переміщених та осіб, що постраждали від конфлікту: порівняльний аналіз проектів у Бахмуті, Слов'янську та Краматорську: бюлетень / Норвезька рада у справах біженців (NRC). Case study, June 2017. URL: https://www.nrc.no/globalassets/pdf/briefing-notes/ukraine/case-study-social-housing-for-idps_ukr.pdf.
372. Спіцина Г. О. Конституційно-правові гарантії трудових прав іноземців та осіб без громадянства в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2013. Вип. № 20. С. 24–30.
373. Справа «Азіз проти Кіпру» (Заява № 669949/01) від 22.09.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_335/.
374. Справа «Антон Васильович Лісний та два інших Заявники проти України і Росії» (Заява № 5355/15)) від 05.07.2016 р. <https://rm.coe.int/16-lisnyu-and-others-v-ukraine-and-russia-uaa/16806b5961>.
375. Справа «Демедес проти Туреччини» (Заява № 16219/90) від 31.07.2003 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22834301%22\],%22itemid%22:\[%22001-86001%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22834301%22],%22itemid%22:[%22001-86001%22]}).
376. Справа «Денис Олександрович Половинко та три інших заявники проти України і Росії» (Заява № 52061/14) від 5 липня 2016 р. <https://rm.coe.int/17-polovynko-and-others-v-ukraine-and-russia-ukr/16806b5962>.

377. Справа «Дімейдс проти Туреччини» (Заява № 16219/90) від 31 липня 2003 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5969>.
378. Справа «Кандиба Людмила Миколаївна та інші проти України» (Заява № 33137/16) від 19 листопада 2020 р. <https://rm.coe.int/kandyba-vs-ukraine-2020-ukr/1680a0c5df>.
379. Справа «Катан та інші проти Молдови та Росії» (Заяви № 43370/04, 8252/05 та 18454/06) від 19 жовтня 2012 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b595f>.
380. Справа «Кіпр проти Туреччини» (Заява № 25781/94) від 10 травня 2001 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5964>.
381. Справа «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» (Заява № 46347/99) від 22 грудня 2005 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b592c>.
382. Справа «Лоїзиду проти Туреччини» (попередні заперечення) (Заява № 15318/89) від 23 березня 1995 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5965>.
383. Справа «Любов Миколаївна Цезар та шість інших заяв проти України» (Заява № 73590/14) <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5963>.
384. Справа «Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (Заява № 11138/10) від 23 лютого 2016 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5928>.
385. Справа «Саргсян проти Азербайджану» (Заява № 40167/06) від 16 червня 2015 р. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5968>.
386. Справа «Хлебик проти України» (Заява № 2945/16) від 25 липня 2017 р. <https://rm.coe.int/case-of-khlebik-v-ukraine-1-ukr-ed/1680738311>.
387. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 180 с.
388. Стефанчук Р. О. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Прецедент, 2005. 361 с.
389. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
390. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підруч / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ: Правова єдність, 2008. 507 с.

391. Струк А. Культурологічний підхід як методологічна основа дослідження феномену «лексико-народознавчої компетентності особистості». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2018. Вип. № 39. С. 93–97.
392. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення: монографія. Харків: Право, 2016. 228 с.
393. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.
394. Тараненко С. М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 20 с.
395. Тарасенко К. М. Механізми державного регулювання міграційних процесів в Україні: соціально-економічний аспект: автореф. дис. канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2019. 20 с.
396. Тарасенко О. В., Рондяк К. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: практичні аспекти: посіб. Київ: К.І.С., 2020. 94 с.
397. Тарахонич Т. І. Методологічний інструментарій наукового пізнання. *Правова держава*. 2017. Вип. № 28. С. 118–126.
398. Телешун С. О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 318 с.
399. Теоретико-методологічні проблеми визначення юридичних гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян: наукова доповідь / керівник автор. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. 56 с.
400. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
401. Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.
402. Терещенко Л. В. Система гарантій соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку*: мат. міжвузівської науково-практ. конф., м. Київ, 30 лист. 2017 р. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 162 с.
403. Тимчик Г. С. Адміністративно-правовий статус осіб, визнаних біженцями в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
404. Тищенко Н. І., Піроцький Б. Ю. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2014. Вип. № 10 (13). С. 124–126.
405. Ткачук О. І. Правовий статус посадових осіб митної служби України: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2008. 203 с.

406. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / Кол. автор; за ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9779/1/SLOVNYK_2016_ispr.pdf.
407. Тодика Ю. Н. Конституція України: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Факт, 2000. 608 с.
408. Тодька Ю. Н., Тодька О. Ю. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине. Київ: Ін Юре, 2004. 368 с.
409. Токарева В. І., Аракелова І. О. Аналіз динаміки вимушених внутрішніх переміщень громадян України 2014–2015 рр. *Державне управління*. 2015. Вип. № 1 (69). С. 24–30.
410. Турецька Я. П. Конституційно-процесуальний статус біженця, як вид правового статусу іноземця: автореф. дис. канд. юрид. наук. Ужгород, 2019. 16 с.
411. Уварова О., Ясеновська М., Буряковська К., Любченко М. Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики: Матеріали до проведення тренінгів. Харків, 2020. <https://rm.coe.int/pub-alter-trainings/16809f2b05>.
412. Україна та інші міжнародні організації. *International weekly*. 2015. № 5. URL: <http://fri.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/03/INTERNATIONAL-WEEKLY-5-17.03.2015-%E2%80%9401.04.2015.pdf>.
413. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ: видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
414. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 210 с.
415. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
416. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підруч. 3-є вид., перероб. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
417. Фролов Ю. М. Юридичні обов'язки як підвид нормативно-правових гарантій економічних прав та свобод людини та громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2006. Вип. № 2. С. 83–86.
418. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): моногр. Одеса: Юридична література, 2004. 328 с.
419. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044.
420. Хомишин І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4, Вип. № 884 (16). С. 186–192.

421. Христова Г. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи / [Г. Христова, Ю. Трало, К. Буряковська; заг. ред. Г. Христова]; Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 301 с.
422. Чепік-Трегубенко О. С. Удосконалення взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. № 2 (76). С. 120–126.
423. Чехович С. Б., Босий В. П. Притулок та біженці в Україні: історія, проблеми конституційно-правового регулювання: монографія. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2016. 183 с.
424. Чорненький В. І. Система юридичних гарантій здійснення прав і свобод інвалідів в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. № 3–4. С. 59–68.
425. Чуєнко В. І. Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі: сучасний стан і перспективи розвитку: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2019. 20 с.
426. Чуйко Н., Ляшук О. Соціальні права внутрішньо переміщених осіб: особливості реалізації: практ. посіб. / упоряд. С. Марущенко. 2-ге, вид., допов. Харків: Право, 2020. 97 с.
427. Шамрай Б. М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 22 с.
428. Швець В. Забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб: можливості та виклики для громад. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15498>.
429. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. Вип. № 1. С. 31–45.
430. Шейбут Д. В. Публічне адміністрування у сфері міграції в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.
431. Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 193 с.
432. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навч. посіб. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
433. Щамбура Д. В. Концепція юридичного плюралізму як основа дослідження неофіційного права. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. Вип. № 1. С. 33–40.
434. Щирба М. Ю. До дискусії про правовий статус особи. *Наше право*. 2017. Вип. № 4. С. 15–19.

435. Щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України: Лист Міністерства освіти і науки України від 12.06.2014 р. № 1/9-310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-310729-14>.
436. Юридична енциклопедія: В 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т.3: К-М. 792 с.
437. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т.1: А-Г. 672 с.
438. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т.2: Д-Й. 744 с.
439. Яцкевич І. І. Класифікація юридичних гарантій реалізації особою права на працю. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 97–100.
440. Яшарова М. М., Матат А. В. Конституційно-правовий аналіз права інтелектуальної власності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. Вип. № 1. С. 213–216.

Монографія

Лариса НАЛИВАЙКО
Анна КОРШУН

**ПРАВОВИЙ СТАТУС
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Керівник видавничих проєктів Т. Ю. Чистякова

Формат 60x84/16. Підписано до друку _____.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Обл.-вид. арк. 11,04. Ум. друк. арк. 11,6.
Наклад_____прим.

Видавництво «Хай-Тек Прес»
Тел./факс (067) 466-73-24
e-mail: books@htpress.com.ua
www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.